

VAN MENSEN & DINGEN

TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSCULTUUR

IN VLAANDEREN

Colofon

Van Mensen en Dingen

Tijdschrift voor volkscultuur in Vlaanderen

Voorheen: Oost-Vlaamse Zanten (sedert 1926) .

Uitgegeven door:

Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen v.z.w.
(KBOV) i.s.m. het Huis van Alijn (Gent), het Museum voor
Volkskunde (Brugge), en het Museum voor de Oudere
Technieken (MOT) (Grimbergen).

Met de steun van de provincie Oost-Vlaanderen.

Websites en e-mailadressen:

<http://www.kbov.be> – kbov@telenet.be
<http://www.huisvanalijn.be> - huis.alijn@gent.be
<http://www.museabrugge.be> - volkskundemuseum@brugge.be
<http://www.volkskundemuseum.be> -
volkskunde.museum@stad.antwerpen.be
<http://www.mot.be> - info@mot.be
<http://www.volkskunde-vlaanderen.be> -
info@volkskunde-vlaanderen.be

Redactieadres: Clarissenstraat 14, 9000 Gent

Hoofredacteur: momenteel wordt het hoofdredacteurschap
waargenomen door een beperkt redactiecomité

Redactiesecretarissen:

Adrien Brysse, Clarissenstraat 14, 9000 Gent (09-329 71 45;
adrien.brysse@telenet.be)
Kristien Bogaert (tel. 09-251 08 92; kristien.bogaert@skynet.be)
Barbara Vos (09-330 51 73; barbara.vos.gent@hotmail.com)
Arnold Eloy (tel.: 09-220 55 85; arnold.elay@skynet.be)

Tekstredacteur: Frans Van Lancker (tel. 09-226 27 45;
fra.vanlancker@skynet.be)

Webmaster: Jean-Paul Putzijs (tel. 09-227 98 66;
jputzijs@skynet.be)

Redactie: Bea Baillieul, Rob Belemans, Kristien Bogaert, Adrien
Brysse, Luc Daels, Johan David, Bert De Munck, Bart De Nil,
Veronique De Tier, Sylvie Dhaene, Arnold Eloy, Sibylla
Goegebuer, Willy Dezutter, Guy Hoebeke, Harlinda Lox, Peter
Scholliers, Werner van Hoof, Jacques Van Keymeulen, Harry
Van Royen, Els Veraverbeke, Christophe Verbruggen, Jean van
Cleven, Rinus Willemsen.

Redactieraad: prof. dr. Jan Art, prof. dr. Elze Bruyninx, prof. dr.
Chris De Backer, prof. dr. Marcel De Cleene, prof. dr. Magda
Devos, prof. dr. Luc François, prof. dr. Rik Pinxten, prof. dr.
Gerard Rooijackers, prof. dr. Hugo Soly, prof. dr. Jan Tolleneer,
em. prof. dr. Romain Van Eenoo.

Concept lay-out: Nina Hoste

Vormgeving, opmaak en druk: Geers Offset nv - Gent,
Oostakker

Abonnementen-informatie:

KBOV: Luc Beyens, Vinkendal 32, 9031 Gent (Drongen)
tel./fax 09-226.52.05 – e-mail: kbov@telenet.be

Abonnementsgeld: 20 euro

Steuabonnement (met naamvermelding in het tijdschrift): vanaf
30 euro

Te storten op rekeningnummer 703-0327514-23 van de
Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen v.z.w met als
mededeling: ABONNEMENT of STEUNABONNEMENT.

Buitenlandse abonnees betalen op rek nr. IBAN
BE92703032751423 BIC AXABBE22.

Abonnees krijgen ten minste 4 nummers per jaar.

Losse verkoop: 6 euro per nummer

Copyright:

Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen vzw.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag openbaar
worden gemaakt door middel van druk, microfilm of op welke
wijze ook, zonder schriftelijke toestemming van de uitgever en de
auteur.

Artikels kunnen opgestuurd worden naar het redactieadres en
worden voorgelegd aan een leescomité. Instructies voor auteurs
worden op aanvraag toegestuurd. Iedere auteur is aansprakelijk
voor de inhoud van zijn bijdrage.

ISSN-nummer: 1379-9460

Foto's op de kaft:

Kantklossers, Kasseileggers (verzameling R. Heughebaert)
Straatmakers (compositie A. Brysse)
Kantweefmachine YTK 64, Fujian Yitai W.M. Ltd.

Jaargang VI 2008

Provincie
Oost-Vlaanderen

Centrale Bibliotheek

Woord vooraf

Beste Lezer,

Heel wat lezers stelden ons de vraag wanneer een nieuw nummer van hun tijdschrift "Van Mensen & Dingen" zou verschijnen.

U hebt inderdaad zeer lang moeten wachten en wij verontschuldigen ons dan ook bij deze. Wijzigingen binnen de redactie zorgden helaas voor ongewilde vertragingen, maar nu nemen wij vol vertrouwen de draad weer op met dit eerste dubbelnummer van 2008. Rond de jaarwisseling volgt dan het tweede dubbelnummer van 2008.

Ondertussen heeft Prof. dr. Jacques Van Keymeulen zijn ontslag aangeboden, wat wij hebben aanvaard. Ook al betreuren we dit, we zijn hem toch zeer dankbaar voor al die jaren dat hij zich als hoofdredacteur van het tijdschrift en als KBOV-voorzitter "ad interim" heeft ingezet. Niettemin mogen wij op zijn medewerking als auteur blijven rekenen en vindt u reeds in dit nummer een interessante bijdrage van zijn hand over een specifiek aspect van de volkstaal.

Verder de inhoud van dit nummer overlopend, zal u merken dat de redactie haar uiterste best heeft gedaan om u opnieuw een veelzijdig en gevarieerd "Van Mensen & Dingen" aan te bieden. Wij vertrouwen er dan ook op dat u dit nieuwe nummer geboeid tot de laatste bladzijde zal lezen.

De redactie

P B 1 0 4 3 9 4 4

Inhoud

Woord vooraf	1
HOOFDARTIKEL	
Huizen van ontucht: het bordeel in Gent in de Nieuwe Tijd; BARBARA VOS	3
MOZAÏEK	
De Russische demonologie; ELISE VOS	21
Onze-Lieve-Vrouw van Vlaanderen; GUIDO VLOEMANS - KRIS LAUWERS	41
Dood en begraven, delen 1 & 2; LUC DEVRIESE	57
VOLKSTAAL	
Latijnse leenwoorden in het Nederlands en de Nederlandse dialecten; JACQUES VAN KEYMEULEN	69
Ons dorp is het mooiste en wij zijn de beste. Volksgezegden; IGNACE VAN DRIESSCHE	87
MUSEUM IN DE KIJKER	
Museum "Zeels Erfgoed"	118
Toespraak door JOZEF DAUWE, gedeputeerde.	120
PUBLICATIES VAN DE KBOV	125
SAMENVATTING - SUMMARY	127

Huizen van ontucht: het bordeel in Gent in de Nieuwe Tijd

Barbara Vos

Inleiding

Met ons artikel *Meisjes van plezier: de prostituees in Gent op het einde van de achttiende eeuw* (in *Van Mensen en Dingen* nr. 3-4 van 2007) is nog lang niet alles over de prostitutie gezegd. Daarom bieden we in dit artikel een kijk op de bordeelhouders en de bordelen in Gent op het einde van het Ancien Regime. Onze belangrijkste bron is de anekdotische informatie uit de processtukken van de Gentse schepenbank uit de periode 1775-1795. Dankzij dit gevarieerde materiaal kunnen we een antwoord vinden op verschillende facetten van de georganiseerde prostitutie. Wie waren de Gentse bordeelluitbaters? Op welke manier kwamen ze aan hun geld? Wanneer kwamen ze in aanraking met de rechtbank? Hoe was hun relatie tot de prostituees die voor hen werkten? Wie waren hun klanten?

1. Wetgeving

De meest voor de hand liggende bron die een historicus kan raadplegen in het onderzoek naar de criminaliteit, is de wetgeving. Welke regels vaardigden de overheden uit? Wat de prostitutie betreft, weten we dat ze in Gent formeel was verboden. In de middeleeuwen werd ze wel toegelaten buiten de vesten: op de Overschelde, de Groenenbriel en in de buurt van de Houtlei. ⁽¹⁾ Deze buurten genoten dan ook een slechte reputatie. Vanaf 1531 werd de prostitutie ook al verboden op de Groenenbriel, aangezien ze de geestelijke instellingen op die plaats te veel last bezorgde. ⁽²⁾ De schepenen van Gent bepaalden dat "Vaenvrouwen, weerdinnen, lichte meyssens oft vrouwen [moesten verhuizen] omme dat den dienst gods diemen bij daghe ende bij nachte doet binnen diversche cloosters conventen ende godshuusen staenden ten groenen briele ende daeromtrent grootelicx verachttert werdt, bijder onghereghelhede beroerte ende onghestichteijt daghelicx ghebuerende bijden heerbeerghen bordeelen ende lichten levene van den persoonen aldaer woonende". ⁽³⁾

De lokale overheid weerde de prostitutie uit de binnenstad, althans officieel. Clandestien is de prostitutie nooit helemaal uit het stadsbeeld verdwenen. Tussen 1350 en 1602 volgde het ene repressieve voorgebod het andere op. De bordelen bleven echter nooit lang weg. Waar een oneerlijk huis de deuren sloot, opende op een andere plek een nieuw huis van ontucht zijn deuren. Op sommige tijdstippen

1. Zie ook LEONARD, (C.). *De status en de positie van de Gentse vrouw in de XIVe en XVe eeuw. Een juridische en sociale benadering*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, 1967.

2. Zie ook TRIEST, (M.) en GILS, (L.). *Seksueel spel en overspel: Prostitutie in de zeventiende eeuw*. In: *Streven*, 2005, nr. 4, p. 33.

3. SAG, Reeks 93, reg. BB, P 141v^o, geciteerd in: DE MECHELEER, (L.) (red.). *Van badhuis tot eroscentrum: Prostitutie en vrouwenhandel van de middeleeuwen tot heden*. Brussel, Algemeen Rijksarchief, 1995, p. 25.

trachtten de stedelijke autoriteiten een voorbeeld te stellen. Vanaf 1541 werden razzia's georganiseerd. De prostituees en bordeelhouders werden op een schandwagen gezet en afgevoerd tot aan de Braambrug (nu de Brabantbrug). Op die plaats begon het gedoogkwartier Overschelde en werden ze afgezet. (4) De talrijke herhalingen van de voorgeladen wijzen op het feit dat ze niet zomaar door de bevolking werden nagevolgd. (5)

Een voorbeeld van een dergelijke razzia tijdens onze onderzoeksperiode, vond plaats in 1785. Een document tussen de procesdossiers van dat jaar berichtte dat verschillende vrouwen 's avonds voor onrust zorgden in de Gentse straten. Het stadsbestuur kreeg immers meerdere klachten. Er werd gesteld dat "*menighvuldighe vleeschelycke conversatien op de publike straeten binnen dese voornoemde stad door suspecte vrouwpersoonen*" werden bedreven. Men vermoedde dat de betrokken prostituees vreemdelingen waren. De grote bekommernis van de overheid was het feit dat jonge kinderen 's avonds terug kwamen van de academie (of van elders) en geconfronteerd werden met de losbandigheid op straat. Ze "*souden connen worden bedorven ende voor altijt hunne gesonthyd souden connen worden benomen*". Het stadsbestuur besloot dat de vrouwen die deze "quaede exempelen" en schandalen veroorzaakten, moesten worden opgepakt. (6)

2. Tuchtmaatregelen

De volgende aanwijzing die ons naar meer informatie over de bordeelhouders leidt, is de bestraffing. In de literatuur vinden we er verschillende terug.

In de eerste plaats is er de verbanning. Dit hield in dat de bestrafte persoon het grondgebied van de stad en haar banmijl moest verlaten. Men mocht zich onder geen beding nog in de stad vertonen. Ook personen die onderdak verschaften aan bannelingen riepen een straf van de rechtbank over zich heen. In het 'ballinboek' van Gent, dat bewaard werd voor de periode 1472-1537, werden alle bannelingen uit Gent opgetekend. Verbanningen werden doorgaans geassocieerd met het herstellen van de openbare orde, en ook overspel en bordeelexploitatie vielen onder deze noemer, zo stelde M. Naessens. (7) Uiteraard was er vaak sprake van banbreuk. In één van de Gentse processen zien we bijvoorbeeld dat de verhoorder een ondervraagde prostituee, Marie Rossel, er op wees dat ze had beloofd dat ze de stad niet meer zou binnenkomen en dat ze deze belofte had verbroken. (8)

Een tweede straf die volgens de literatuur dikwijls voorkwam bij veroordeelde bordeeleigenaars of -uitbaters, was het verplicht verhuizen naar een andere buurt. Het bordeel moest van de eerbare buurt migreren naar straten waar prostitutie werd gedoogd. De bordeelhouders kregen een (of meerdere) aanmaningen om te vertrekken. Bij

4. VAN DURME, (L.). Het naamkaartje Venus: Toponymische getuigenissen voor het Gentse Kwartier en omgeving. In: LAMARCQ, (D.).(red.). *Laureaten van de Frans De Potter - Jan Broeckaertprijs: Luc Van Durme (2002) en Leo Pée (2003)*. Oost-Vlaams Verbond van de Kringen voor Geschiedenis. Reeks 1, Laureaten, nr. 1 Op. Cit., pp. 31-32.
5. DE MECHELEER, (L.). Op. Cit., p. 25.
6. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 296.
7. NAESSENS, (M.). Wat bordeelmadammen ons kunnen leren over het metier. In: *Handelingen der maatschappij van geschied- en oudheidkunde te Gent*, 2004, nr. 58, Art. Cit., pp. 152-153.
8. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 294A.

het niet naleven ervan volgde een echte veroordeling, zoals een verbanning of het betalen van een geldboete. ⁽⁹⁾

Een derde bestraffing die doorgaans op bordeexploitanten werd toegepast, was de zonet genoemde geldboete. De baljuwrekeningen voor Gent geven een beeld van de bestrafte bordeeluitbaters. Een onderzoek voor de zestiende eeuw toont aan dat voor de periode van 1500 tot 1556 92 boetes van bordeelhouders werden geïnd. De Gentse gegevens zijn echter weinig kwalitatief. We krijgen enkel de naam van de beboete persoon en de boete die moest worden betaald, terwijl straatnamen en namen van etablissementen achterwege bleven. ⁽¹⁰⁾

3. Procesdossiers als antwoord op subjectieve vraagstukken

Wanneer een historicus een studie naar enig aspect van de Vlaamse volkscultuur wil ondernemen, dan is het aangewezen de processtukken van zijn onderzoeksperiode te bestuderen. En dit brengt ons bij de belangrijkste bron voor ons onderzoek. Elke bevolkingslaag kwam immers in contact met de Gentse schepenbank, zij het door het aanbrengen van een klacht, het zelf aangeklaagd te worden of het getuigen in een zaak. Op deze manier kunnen subjectieve vragen (zoals het 'hoe' en het 'waarom') worden opgelost. Wanneer we in de grote processtukkenberg gaan graven, stuiten we op persoonlijke levensverhalen en het zijn deze casussen die een tip van de sluier oplichten waar de handboeken een antwoord schuldig blijven.

Een voorbeeld van een dergelijke subjectieve vraagstelling is deze met betrekking tot de individuele beweegredenen van de tijdgenoot om zich te prostitueren of anderen tot prostitutie aan te zetten. Een brief aan de schepenen, tussen de processtukken van 1783, bracht ons het ongelukkige verhaal van een vrouw die uit armoede haar eigen huis tot een bordeel maakte. Het jammerlijke levensverhaal was de baljuw ter ore gekomen. De 'verlaten' huisvrouw van Pieter de Waele leidde een zedeloos leven. ⁽¹¹⁾ Ze woonde in een huisje in de buurt van de Houtlei met haar zes kinderen: Caroline (20 jaar), Carel (21 jaar), Marie (13 jaar), Pieter (14 jaar), Emanuel (11 jaar) en Anna (8 jaar). In de brief stond geschreven dat ze haar oudste kinderen tot "debauchen" aanzette en dat er in het huis dagelijks jongemannen langskwamen. Bovendien hield ze er publiek bordeel. Door haar onverbeterlijke gedrag was de moeder tot armoede en ellende gekomen. Haar vier jongste kinderen kon ze zelfs geen kleren geven, waardoor ze niet op straat konden komen. Ze waren al negen maanden niet naar de kerk geweest. De moeder en de oudste dochter kwamen op "irreguliere wijze", namelijk door zich te prostitueren, aan de kost. In de buurt zorgde dit gezin voor heel wat beroering. Schepen Goethals was zelf de slechte huiselijke toestand en de lamentabele situatie van de kinderen gaan bekijken. We weten niet hoe het met de

9. NAESSENS, (M.). Art. Cit., p. 57.

10. NAESSENS, (M.). Art. Cit., p. 48.

11. We weten de naam van de vrouw niet. Er wordt naar haar verwezen als de 'huysvrauwe van Pieter de Waele'.

familie afliet, maar we weten wel zeker dat er in de brief om aandacht voor dit gezin werd gevraagd. (12)

4. Profiel van de bordeelhouder

De erfenis die de Gentse schepenbank heeft nagelaten, laat ons toe een profielschets te maken van de toenmalige organisatoren van de prostitutie. Zo blijkt dat bordeelmadammen een niet te onderschatten rol speelden in het prostitutiecircuit van de achttiende eeuw. De dossiers tonen aan dat enkele vrouwen alleen werkten, maar we ontdekten ook enkele echtparen die samen een bordeel uitbaatten. (13) Helaas vonden we geen verhoren van bordeelexploitanten, althans niet omwille van het beroep dat ze uitoefenden. Ze doken immers om andere redenen op in de bronnen: omdat ze een ander misdrijf hadden begaan, hun naam werd genoemd door prostituees, door klachten over nachtlawaai enzovoort. Voor onze onderzoeksperiode 1775-1795 vonden we echter geen enkel verhoor van een bordeelhouder of een koppelaarster omwille van de onzedelijke praktijken die ze uitvoerden. Dit is minstens erg opmerkelijk te noemen. De functie van sommige bordeelluitbaters werd nochtans heel specifiek omschreven in de procesdocumenten. Bijvoorbeeld de bordeelhouder Alleman(d) werd een "marchand des filles de plaisir" genoemd en weduwe Godefroy werd als een "*marchande de filles de joye*" omschreven. (14)

Van tijd tot tijd kwam een dergelijke persoon toch in aanraking met het gerecht. We speurden in dossiers die andere vergrijpen behandelden en vonden enkele aanwijzingen naar de prostitutiesector. Bijvoorbeeld tijdens het proces van Anna Catharine van Dijck zinspeelde de rechtbank op het verleden van deze vrouw. Ze was een 33-jarige spinster en gekend bij de rechtbank omdat ze drie tot vier jaar "*huys van debauché*" had gehouden. (15) In 1791 werd ze tot de orde geroepen omdat ze zich schuldig had gemaakt aan straatschenderij: ze had verschillende ruitjes van het huis van een schoenmaker kapot geslagen. De verhoorder wist dat ze in verschillende huizen had gewoond en dat ze daar "*verscheyde dochterkens*" van vijftien of zestien jaar tot ontucht had aangezet en hen had geprostitueerd. Anna Catherine antwoordde daarop dat de vrouwen en de meisjes naar haar woonst uit "*liberen wil*" waren gekomen en dat ze hen niet had moeten verleiden. (16)

We hebben ons beperkte materiaal in een aantal tabellen onderverdeeld. De eerste tabel toont de eenheid aan waarin de bordeelhouders opereerden. De tweede tabel toont de geslachtsverhoudingen bij de bordeelhouders.

Bij de koppels liggen de geslachtsverhoudingen uiteraard 50/50. Wanneer we de bovenstaande tabel in rekening nemen, concluderen we dat de meeste personen die betrokken waren in de organisatie van

12. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 289.

13. In totaal zijn de volgende namen van koppelaars(ers) en bordeelhoud(st)ers voor onze onderzoeksperiode te Gent aan het licht gekomen: weduwe Godefroy (SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 259, nr. 264), Ovaere (SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 259, nr. 265), Alleman (SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 259, nr. 265), Madame Le Fevre (SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 265), Merli(e)r (SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 265, nr. 252), Verstraeten (SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 265), Anna Catharine Van Dijck (SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 316), Anne Marie Pijpers (SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 277), Françoise Stuperaert (SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 303B) en de '*peruquier*' Fernant (SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 265). Deze lijst behoort uiteraard veel langer te zijn.

14. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 265.

15. Dit is bovendien de enige keer dat we een specifieke leeftijdsaanduiding van een bordeelexploitant konden achterhalen.

16. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 316.

Tabel 1: *Koppels en individuen beschuldigd van bordeelhouden in Gent (1775-1795)*

Eenheid	Aantal	Percentage
Koppels	4	57,15%
Individuen	6	42,85%
Totaal	10 personen	100%

De meeste eenheden die werden geteld, waren individuen. Uiteraard waren de meeste personen die een bordeel uitbaatten een koppel. Bijvoorbeeld Ovaere en Verstraeten waren echtparen. Weduwe Godefroy en Patras werkten dan weer alleen. Gezien het beperkte aantal van de gevonden bordeelhouders/koppelaars is het moeilijk een correcte conclusie te trekken. We kunnen wel met zekerheid zeggen dat zowel alleenstaande personen als koppels prostitutie organiseerden.

Tabel 2: *Geslachtsverhoudingen bij de bordeelhouders in Gent (1775-1795)*

Geslachtsverhoudingen bij bordeelhouders die alleen opereerden		
Geslacht	Aantal	Percentage
Mannen	2	33,33%
Vrouwen	4	66,67%
Totaal	6	100%

de prostitutie, vrouwen waren. Vooral de personen die alleen opereerden, waren dus vrouwen. (17)

Sommige bordeeluitbaatsters prostitueerden zichzelf in hun eigen bordeel. Dit was niet uitzonderlijk. We vonden een mooi voorbeeld van een vrouw die deze dubbele rol vervulde: Françoise Stuperaert. Zij was een "gedivorceerde" vrouw. In haar huis kwamen verdachte mannen en vrouwen samen. Bovendien baarde ze een onwettig kind. De autoriteiten vermoedden dat ze zich in haar woonst prostitueerde. (18)

5. Beschuldigingen en vervolgingen

Het waren zelden de overtredingen op zedelijk vlak die aanleiding gaven tot een verhoor. Uit het onderzoek van Schotte bleek dat de rustverstoring de hoofdreden was voor aanklachten tegen borde-

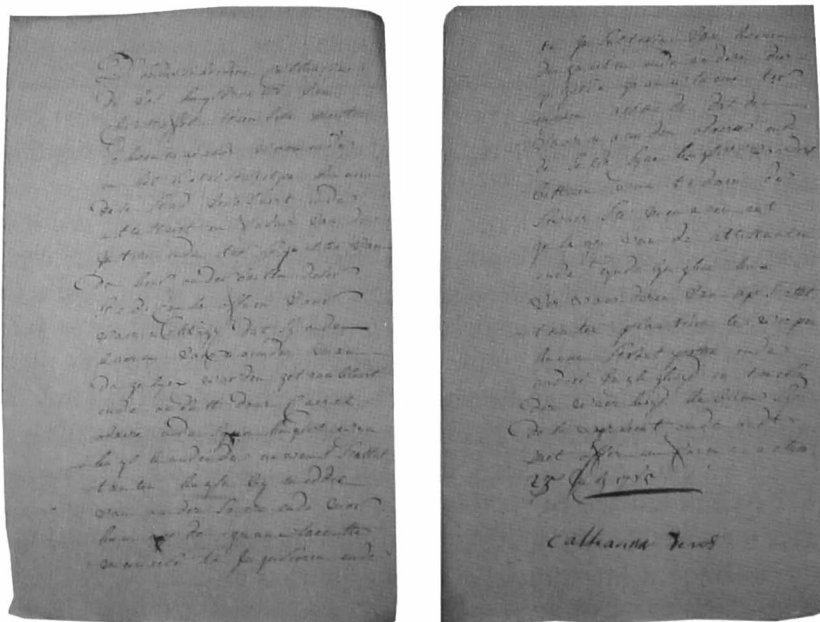
17. Er zijn echter enkele 'twijfelgevallen' bij de telling van de bordeelhouders die de resultaten van de beide bovenstaande tabellen kunnen nuanceren. Voor de volledigheid vermelden we de volgende twee casussen. Ten eerste is er de van Brugge naar Gent gevluchte bordeelhoudster Joanne Fontejne. Zij was gehuwd, maar hield hoogstwaarschijnlijk zonder haar echtgenoot bordeel in Brugge. We zetten haar niet in onze tabellen aangezien ze slechts ondergedoken zat in Gent en waarschijnlijk geen zaak uitbaatte. Ten tweede was er de herbergierster Madame La Croix die in 1785 op de Nederreep een wijnhuis uitbaatte. De aanklachten tegen deze vrouw waren gelijkaardig aan deze van andere bordeelhouders (meer bepaald rustverstoring). Vermoedelijk was zij een bordeeluitbaatster, maar aangezien we geen duidelijke aanwijzingen in de bronnen vonden, konden we haar niet in onze tabellen opnemen.

Indien beide bovengenoemde vrouwen tot de Gentse bordeelhoudsters worden gerekend, versterken ze de reeds vastgestelde uitkomsten. (SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 264 en nr. 298).

18. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 303.

len. (19) Ook in de Gentse processtukken vallen ons de protesten van de buurtbewoners op. Zij gingen zich vaak bij het stadsbestuur beklagen over de overlast die bordelen in hun wijk veroorzaakten. De burens werden doorgaans opgeroepen als getuige. Men was bekommerd om het geweld dat plaatsvond in en rond de huizen van ontucht en om de verstoring van de nachtrust van de buurtbewoners. Ons onderzoek voor Gent bevestigt deze these. Zo werd er bijvoorbeeld tegen Madame Le Fevre in 1785 een klacht ingediend. De vrouw liet vreemde en suspecte vrouwen toe in haar huis. Haar huis bleef toegankelijk tot diep in de nacht en er deden zich onenigheden en gevechten voor. Hierdoor werd de rust in de buurt gehinderd en dit was dan ook de directe aanleiding voor de klacht. (20) De prostituees werden duidelijk niet als het grootste probleem ervaren.

Een ander treffend voorbeeld van een aanklacht die de zedelijke overtredingen achterwege liet, maar zich toespitste op de rustverstoring, was de klacht tegen het echtpaar Ovaere dat een wijnhuis uitbaatte in Gent rond 1785. Catharine Devos en haar echtgenoot, Christoffel Steenbeke, een schoenmakersmeester, die in het Ketelstraatje woonden, waren erg ontevreden over hun buurman Carel Ovaere en zijn echtgenote. Ze klaagden dat ze dagelijks werden “getroubleert” door het buurkoppel. Ze vertelden dat ze werden uitgescholden en bovendien uitte het echtpaar zware “menacen”. Als toemaatje gingen ze zo ver op het “*plankier te werpen hunne strontpotten ende andere vuyligheyd*”. (21) Er wordt geen woord gerept over prostitutie. Uit andere bronnen weten we echter dat het echtpaar Ovaere beruchte bordeelhouders waren. Reeds in 1778 getuigde de prostituee Isabelle Brigitte Schabel over het oneerlijke huishouden. (22)

Afb. 1: Klacht tegen de bordeelhouders Ovaere (23)

19. SCHOTTE, (B.). *Bestrijding van "quat gedragh" te Brugge in de 18e eeuw (1724-1774)*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, 1981-1982, p. 169.

20. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 298.

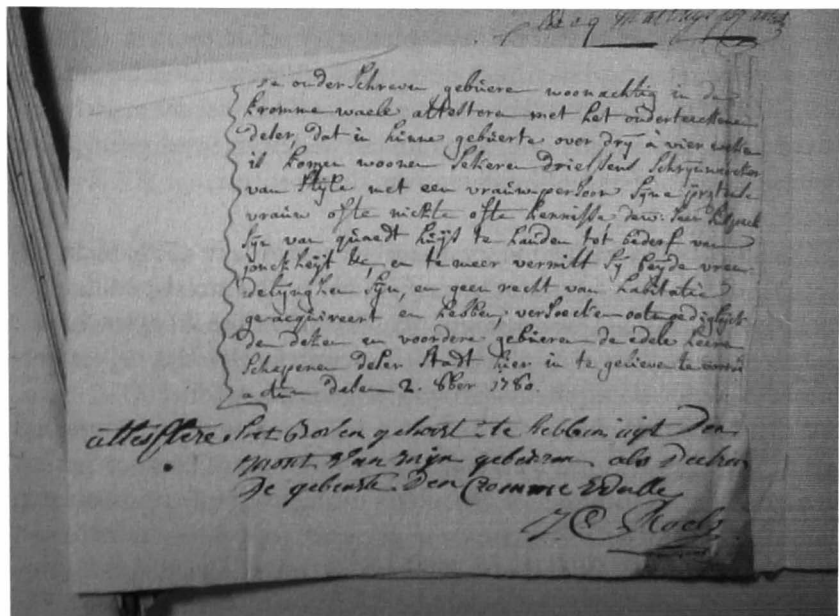
21. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 298.

22. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 265.

23. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 298.

Ook Philippus Marchandt legde een verklaring af tegen een bordeel in zijn straat. Hij woonde in het “wulvestraetien” bij de Vrijdagmarkt. Hij vermoedde dat zijn burens, van wie hij de namen niet kende, een gemaskeerd wijnhuis of bordeel uitbaatten. Hij wist dat ze er wijn schonken omdat hij er een mand met flessen had zien binnenbrengen. Bovendien hoorde hij 's nachts de deur open- en dichtslaan, wat er op wees dat er verschillende bezoekers langskwamen. Er bevonden zich allerlei personen in het huis, zowel jonge als getrouwde lieden, zo vertelde hij. Daarenboven wist hij dat er een andere vrouw in het huis verbleef, die werd opgepakt na een gevecht dat plaatsvond in het wijnhuis. De vrouw bleek een prostituee te zijn. (24) Het feit dat drank pas op een later tijdstip in een bordeel werd binnengebracht, was niet zo vreemd. Ook B. Schotte stuitte op een dergelijk voorbeeld. Een bordeelhoudster in Brugge liet pas drank halen wanneer er zich klanten aanboden. Hij had nooit wijn of bier in huis zodat er bij eventuele razzia's zo weinig mogelijk argwaan werd gewekt. (25)

Een ander voorbeeld waarbij de buurtbewoners zich verzetten tegen de aanwezigheid van een bordeel in hun wijk, vonden we in documenten uit het jaar 1780. (26) De deken en de andere bewoners van de wijk “cromme walle” verzochten de schepenen actie te ondernemen tegen Anne Marie Pijpers en een man, Driessens genaamd, die bij haar woonde. Hun levensstijl werd schandaleus en ongebonden genoemd. Het stadsbestuur werd verzocht maatregelen te treffen en Pijpers en Driessens in de gevangenis op te sluiten of ze de stad uit te sturen. Ze benadrukten dat zowel de man als de vrouw vreemdelingen waren en dat ze “geen recht van habitatie” hadden. Er was een

Afb. 2: Klacht van de buurtbewoners tegen Anne Marie Pijpers en haar kompaan (27)

24. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 262.

25. SCHOTTE, (B.). Op. Cit., Band I, p. 183.

26. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 277.

27. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 277.

sterk vermoeden dat ze “*quaedt huijs*” hielden en dat dit een slecht voorbeeld was voor jonge mensen.

Alle voornoemde beschuldigingen, samen met een aantal nieuwe, kwamen ook terug in de getuigenis van een buurman over een bordeel in de “*Camerstraete*” in 1787, uitgebaat door Françoise Stuperaert. (28) Buurman Ludovicus Tuytens, 42 jaar en meester-schoenmaker, getuigde het volgende: Sinds een viertal maanden was in de wijk van de “*Camerstraete*” een “*gedivorceerde*” huisvrouw komen wonen. Al gauw begon ze met het houden van “*schandaleus ende gevaerlyck huijs*”. Zowel ’s nachts als overdag bevonden er zich allerhande suspecte mannen en vrouwen in haar woonst. Ze “*vloucken, sweeren, vechten en tieren*”, waardoor de rust ’s nachts werd verstoord. Bovendien zorgde de vrouw in kwestie voor brandgevaar. Ze was vaak dronken en ging slapen op een bank in de keuken terwijl ze een kaars naast zich liet branden. De buurman had het zelf al gezien wanneer hij door de luiken naar binnen had gekeken. Hij had toen enkele keren aan de bel getrokken om haar wakker te maken, maar dat lukte niet. Daarenboven stelde de vrouw, door het vloeken en het vechten, een slecht voorbeeld voor de jonkheid van de buurt. Mensen uit de nabijgelegen buurt van de “*Coninckstraete*”, waar personen van een hogere stand woonden, hadden ook al hun beklag gedaan. Ze hadden zowel ’s nachts als overdag last van het bordeel. De buurman had bovendien al gezien dat het “*office van den heere hoogbaillu de ronde heeft gedaen*”, maar de vrouw was doorgegaan met het veroorzaken van ophef. De buurman voegde er nog aan toe dat de vrouw ondertussen een onwettig kind had gebaard. Hij had horen zeggen dat het kind met verschillende personen in het huis in één bed sliep.

Een tweede verklaring van een andere buurman, Dominicus Ongena, 46 jaar en koopman van beroep, wees op dezelfde punten. (29) Zijn verklaring kwam overeen met deze van Ludovicus. Ook hij stoorde zich aan de gevechten en het vloeken. Hij meldde wel dat er zich personen van “*alle slag*h” ophielden, maar wederom werd geen gewag gemaakt van het storende element van de prostitutie.

Dikwijls zorgden soldaten voor oproer. Zo meldde in 1791 de dertigjarige Susane Patin, die een “*maison de vin*” uitbaatte, dat soldaten ’s nachts op haar deur kwamen kloppen en om meisjes vroegen. Susane beweerde nochtans dat er geen meisjes waren. Het laat echter vermoeden dat er clandestien werd bordeelgehouden. (30)

De prostituee Isabelle Adriansen gaf in 1777 toe dat er ruzie ontstond in het bordeel waar ze werkte. De hele buurt werd er door gealarmeerd. De ruzie duurde tot vier uur ’s morgens, tot de stadssoldaten aankwamen en de vijf betrokken personen oppakten, samen met Isabelle. Ze vertelde dat de ruzie bij een getrouwde man was begonnen omwille van een halve croon die (al dan niet) gestolen was. (31)

28. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 303B.

29. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 303B.

30. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 316.

31. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 262.

Sommige lichte vrouwen ontkenden dat er zich ruzies in de bordelen voordeden. Bijvoorbeeld Therese Deon vertelde aan de rechtbank dat er zich geen ruzies met klanten hadden voorgedaan tijdens haar verblijf in het bordeel van het echtpaar Verstraeten. ⁽³²⁾ Ook Marie de Bouck vertelde dat ze wel van ruzies had gehoord, maar dat zoiets nooit was voorgevallen gedurende haar verblijf in het bordeel van het echtpaar Merl(i)er. ⁽³³⁾ Marie Heggers werkte ook bij de Merl(i)ers op de “*Cellebroedersvest*”. Zij bevestigde dat er geen ruzies waren met klanten. Er waren volgens haar wel ruzies tussen de uitbaters zelf of disputen gericht tegen haar of tegen Marie de Bouck. ⁽³⁴⁾

Onze laatste casus toont aan dat dergelijke ruzies ernstige gevolgen konden hebben en dat de betrokken prostituee ervoor aansprakelijk kon worden gesteld. In 1780 was Joanne Loppens vermengd in een ruzie, maar we weten niet of die zich in een bordeel afspeelde. Het ging hoogstwaarschijnlijk wel om een verdacht huis. ⁽³⁵⁾ De rechtbank meende dat Joanne de oorzaak was van verschillende gevaarlijke gevechten tussen de personen met wie ze seksueel contact had. Ze ontkende. De stedelijke autoriteiten wisten echter dat ze op 23 april van dat jaar contact had gehad met de soldaten Bonvalet en de Meyer. De soldaten kwamen eerst naar haar toenmalige verblijfplaats (bij de verlaten huisvrouw Consales in de Cosijntjesstraat). Ze dronken er enkele glazen brandewijn. Tot daar gaf Joanne toe, hoewel ze zei niet met de mannen gepraat te hebben. De verhoorder vervolgde zijn betoog dat Joanne soldaat de Meyer had meegelokt naar een verdacht huis, met de bedoeling “*aldaer voorder vleeschelyck te converseren*”. De Meyer kreeg daar echter ruzie in de hal met drie of vier burgers. Hij trok zijn sabel en verwondde één van de burgers. De man overleed aan zijn verwondingen. Joanne beweerde hier niets van te weten. De rechtbank meende dat de schuld van de ruzie bij haar lag, maar ze ontkende en antwoordde dat ze zoiets wel had horen vertellen, maar dat ze niet wist wie dat had gedaan. Ze achtte zichzelf onschuldig. De autoriteiten verweten haar het incident en meenden dat ze minstens gedeeltelijk aansprakelijk was voor de doodslag. ⁽³⁶⁾

6. In de greep van de bordeelhouder: wervingsmethodes, contracten, afspraken en het lokken van klanten

Handelaars in de liefde hadden verschillende manieren uitgedacht om jonge vrouwen naar zich toe te lokken en vervolgens aan zich te binden. De belofte van een dienstbodebetrekking was een uitstekend lokaas. Talloze meisjes raakten op deze manier in de prostitutie. Uit de processtukken konden we afleiden dat doorgaans een soort van mondeling contract of afspraak werd opgesteld tussen de bordeelhoud(st)er en de prostituee. Dat contract was altijd nadelig voor de prostituee. Bordeeluitbaters zorgden ervoor dat de meisjes zich bij hen in de schulden staken door kleren, lijnwaad, kost en inwoon,

32. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 265.

33. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 265.

34. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 265.

35. In de tekst werd het huis omschreven als ‘*een huys alwaer verscheyde menagen hun bevinden*’.

36. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 278.

maar bijvoorbeeld ook kraambekosten aan te rekenen. De meeste meisjes moesten dus eerst vrijgekocht worden of hun schuld aflossen voor ze uit het bordeel konden vertrekken. Bovendien moesten ze alles of het grootste deel van hun verdiensten afstaan. Geweld was ongetwijfeld een methode op de meisjes onder de duim te houden, hoewel we hiervoor weinig aanwijzingen vonden. De volgende voorbeelden illustreren de situatie voor Gent en tonen aan hoe de bordeelhoudsters de meisjes uitmolken en manipuleerden.

Isabelle Brigitte Schabel vertelde dat haar bordeelhoudster, mevrouw Ovaere, haar voortdurend aanspoorde. Ze had haar beloofd dat ze veel geld zou verdienen, maar dat gebeurde niet. Bovendien had de bordeelhoudster de maagdelijkheid van het meisje verkocht voor een croon, die de bordeeluitbaatster bovendien nog had afgenomen. Ze vertelde dat ze haar vrijwel alles afnam. ⁽³⁷⁾

Marie de Bouck was uit het bordeel van het echtpaar Merl(i)er vertrokken om te worden onderhouden door een heer. Na dit intermezzo trok ze naar Brugge. Haar voormalige werkgeefster wilde echter haar bezittingen niet naar Brugge opsturen en ze vroeg Marie terug te komen naar Gent. Eens ze terug in Gent was, kon mevrouw Merl(i)er Marie overhalen te blijven en opnieuw in het bordeel te werken. ⁽³⁸⁾

De volgende voorbeelden lichten toe op welke manier kleding en lakens de prostituees diep in de schulden staken. De rechtbank vroeg de 23-jarige Helene du Bois of ze van haar bordeelhoudster Madame Le Fevre dameskleding en propere lakens kreeg om als "*fille de joye*" te dienen. Ze ontkende, maar gaf wel toe dat ze enkele keren geld had geleend. Bovendien spoorde Le Fevre haar voortdurend aan meer wijn te verkopen. ⁽³⁹⁾ De prostituee Catharine Françoise Diericx gaf wel toe dat ze haar kleren had belast. ⁽⁴⁰⁾ De rechtbank vroeg ook aan Marie de Bouck of ze "*cleederen en lijnwaet*" had gekregen van haar bordeelhoudster om haar werk als meisje van plezier uit te voeren. Marie antwoordde dat ze van deze spullen zelf was voorzien. Ze had wel een zijden, zwarte voorschoot gekocht van haar bordeelmadam voor een som van maximum drie croonen. Ze had ook een "*coiffure*" voor elf schellingen en een paar gewezen katoenen kousen voor 28 stuivers gekocht. ⁽⁴¹⁾ Wanneer de rechtbank tijdens het verhoor van Therese Deon vroeg of ze lijnwaad en kleren had gekregen van haar bordeelhouders, antwoordde ze dat ze daarvan zelf was voorzien en dus niets had moeten lenen. ⁽⁴²⁾ De meeste meisjes die we onderzochten voor Gent gaven een dergelijk antwoord.

De meeste meisjes moesten geld afgeven voor tafelkosten. Theresia Langemuer bijvoorbeeld getuigde dat ze op acht dagen dat ze bij Patras verbleef, tot één croon moest betalen voor haar kost. ⁽⁴³⁾ Marie Heggens vertelde op haar beurt dat ze twee schellingen per dag aan tafelkosten betaalde aan haar bordeelhoudster. B. Schotte vermeldde

37. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 265.

38. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 265.

39. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 265.

40. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 264.

41. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 265.

42. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 265.

43. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 265.

enkele prijzen voor Brugge in de periode 1724-1774. Inwonende prostituees die voor een bordeelhouder werkten, betaalden twee schellingen per dag aan hun werkgever. Anderen moesten drie tot vier schellingen afstaan. Klanten betaalden één schelling. Ook Schotte concludeerde dat de prostituees een groot deel van hun verdiensten moesten afstaan aan hun bordeelhouder. (44)

De bordeelluitbaters pasten ook verschillende technieken toe om klanten te lokken. 'Stille huizen' of clandestiene bordelen maakten gebruik van mond tot mond reclame, maar vermoedelijk ook van tussenpersonen. Dit was zeker het geval voor Gent. We zien in de verhoren dat de rechtbank erop aandrong bij de beklagden om namen te geven van personen die in de bordelen werkten en van wie hen in contact had gebracht met bordeelhouders. Ook op straat werd reclame gemaakt. Dat kleding een belangrijke rol speelde, kunnen we afleiden aan het reeds besproken aspect van de kleding en het lijnwaad. De manier waarop klanten werden aangetrokken, hing uiteraard af van de standing van het bordeel/de prostituee in kwestie. We vonden een voorbeeld van een Gentse prostituee, de 24-jarige Catharine Françoise Diericx, die het weinig subtiel aanpakte en mannen trachtte mee te lokken door oneerbare en obscene gebaren en woorden te gebruiken. Ze probeerde hen te overtuigen om haar naar een bordeel te volgen om daar seksuele betrekkingen te hebben. (45)

7. Consumpties

Over het algemeen probeerden de lichte vrouwen meer geld van hun klanten los te krijgen dan de vergoeding voor de verrichte seksuele arbeid. De meeste bordelen verdienden niet louter geld aan het verhandelen van seksuele diensten, maar ook door het aanbieden van uitgebreide gelagen. Regelmatig werden de bordeelmeisjes aangespoord om veel te consumeren op de kosten van de klant en om de mannen zoveel mogelijk consumpties aan te smeren.

In 1778 bijvoorbeeld vertelde Isabelle Brigitte Schabel dat de vrouw des huizes haar ertoe aanzette mannen wijn te serveren, een glas voor zichzelf mee te nemen en met de mannen mee te drinken opdat er hen achteraf een groot gelag kon worden aangerekend. Ze bracht flessen vaak terug terwijl die nog niet leeg waren of er werd wijn weggegoten. (46) Ook Therese De Remond getuigde in 1778 dat de bordeelhoudster Alleman(d) haar ertoe verleide om zijn wijn tegen het grootste profijt te verkopen. (47) Helene du Bois vertelde op haar beurt in datzelfde jaar aan de rechtbank dat Madame Le Fevre haar wijn liet verkopen, maar dat de bordeelhoudster haar "*nà jamais forcé a ce metier*". Volgens de verhoorder was dit echter een reden tot disputeren en troebelen in en rond het oneerbare huis. (48)

Ook andere consumpties naast voedsel drank werden aangerekend: beddengeld, kamergeld, fooien en soms cadeautjes. (49) De klanten

44. SCHOTTE, (B.). Op. Cit., Band II, p. 241.

45. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 264.

46. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 265.

47. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 265.

48. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 265.

49. VAN DE POL, (L.). *Het Amsterdams Hoerdom: Prostitutie in de zeventiende en achttiende eeuw*. Amsterdam, Wereldbibliotheek, 1996, p. 324.

van Theresia Langemu(e)r bijvoorbeeld gaven aan haar moeder twee schellingen voor het gebruik van de kamer. ⁽⁵⁰⁾

Sommige prostituees woonden niet in het bordeel, maar huurden er een tafel. M. Mullie merkte dit gebruik al op voor Brugge. ⁽⁵¹⁾ We troffen voor Gent één prostituee aan die dit ook deed. De prostituee Isabelle Brigitte Schabel getuigde in 1778 dat ze in het bordeel waar ze werkte soms de schoenen poetste van “*de heeren die somwylen aldaer quamen slaepen by de fille die alsdan haere tafel aldaer koght genaemt Marie Joseph*”. ⁽⁵²⁾ We nemen aan dat zij niet de enige was die op deze manier werkte.

8. Diefstal en oplichting

De beurzen van de klanten werden dikwijls nog op een andere manier verlicht, namelijk door middel van diefstal. Dit gebeurde bijvoorbeeld wanneer de klant in slaap viel in bed, waarop zijn zakken werden leeggeschud. Het vond ook plaats op straat. Tippelaarsters werkten dikwijls samen met kompanen, kameraden of andere prostituees die op de uitkijk stonden en bescherming boden. Een beschonken of wellustige klant kon wel eens overmeesterd worden wanneer prostituees hun krachten verenigden. ⁽⁵³⁾

Wanneer een hoer in het bezit was van dure spullen, die ze niet zomaar zelf kon gekocht hebben, werden de autoriteiten achterdochtig en werd zeker naar de herkomst van het dure goed gevraagd. Zo vroeg de rechtbank bijvoorbeeld aan Marie Heggens hoe ze aan haar rode portefeuille met zilverbeslag was gekomen. De vrouw van de cipier die Marie kwam bezoeken had deze portefeuille opgemerkt. Marie vertelde dat ze het luxegoed had gekregen van één van de vier heren door wie ze was bezocht voor haar seksuele diensten. ⁽⁵⁴⁾

Op straat probeerden de vrouwen het geld soms vooraf te krijgen. Het risico was immers groter om na de diensten minder dan de afgesproken prijs of zelfs geen geld te krijgen dan in een bordeel waar de klant nog kon worden tegengehouden. ⁽⁵⁵⁾

9. Prijzen

Hoewel de rechtbank er vaak naar vroeg, vermeldden prostituees hun prijzen niet altijd of zijn ze niet accuraat. De oudste beschikbare informatie over de kostprijs van betaalde liefde gaat terug tot de vijftiende eeuw. De kostprijs van seksuele diensten besloeg 75 tot 150% van het daginkomen. De formule ‘één dienst = één dagloon’ is ook over te dragen op de middeleeuwen en de Nieuwe Tijd. C. Vandenbroeke leidde daaruit af dat het bezoeken van prostituees iets voor de beter gegoeden was en dat hierin pas verandering kwam op het einde van de negentiende eeuw, in verband met de industrialisatie en de verstedelijking. ⁽⁵⁶⁾

50. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 265.

51. MULLIE, (M.). *Zedendelicten te Brugge in de late 17de en 18de eeuw*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, 1995, p. 96.

52. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 265.

53. VAN DE POL, (L.), Op. Cit., pp. 322-323.

54. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 265.

55. VAN DE POL, (L.). Op. Cit., p. 323.

56. VANDENBROEKE, (C.). *Vrijen en trouwen van de Middeleeuwen tot heden: Seks, liefde en huwelijk in historisch perspectief*. Brussel, Elsevier, 1986, p. 201.

Toch moeten we goed voor ogen houden dat er prostituees van alle prijsklassen bestonden en dat dus ook de minder gefortuneerde man zijn vertier bij de dames van plezier zocht (zie verder onder de paragraaf 'Klanten'). De tippelaarsters en straatmadelieven die hun beroep letterlijk op straat uitoefenden of in een goedkoop huurkamerke, waren uiteraard veel goedkoper dan de meisjes en vrouwen in de dure bordelen voor de hogere klassen van de samenleving.

Aangezien een dienst doorgaans een dagloon kostte, kunnen we afleiden dat een prostituee meestal meer verdiende dan een gewone vrouw van haar klasse. Ter vergelijking geven we enkele lonen van werksters in de textielsector. Volgens een schatting verdiende een kantwerkster in 1779 ongeveer 4,5 tot 7 schellingen per dag. Een breister verdiende circa 3,5 tot 4,5 schellingen. ⁽⁵⁷⁾ Sheldon Watts gaf aan dat een prostituee, die geen geld moest afstaan aan een pooier of een koppelaarster, zoveel kon verdienen op een avond als ze zou verdienen wanneer ze een week hard werkte als dienstmeid in het huishouden van een fatsoenlijke burger. ⁽⁵⁸⁾

De prostituees die ongetwijfeld het meeste verdienden, waren de maîtresses, bijzitten of courtisanes. Ze waren immers een soort privéhoeren. Ze werden zowel vergoed met geld als met materiële goederen. Marie De Bouck bijvoorbeeld werkte eerst in het bordeel van het koppel Merl(i)er. Een heer die het bordeel bezocht, vroeg of ze wilde worden "geentreteneert". Marie stemde in en verhuisde naar een kamer die de man voor haar betaalde. Ze verdiende, zolang het sprookje duurde, twee croonen per week. ⁽⁵⁹⁾

De prijs hing daarenboven af van nog andere factoren dan het afdragen aan de bordeeluitbater:

Ten eerste werd ook rekening gehouden met de aard van de dienst. Ontmaagdingen en de diensten voor afwijkend seksueel gedrag brachten over het algemeen veel meer op dan gewone seksuele diensten. Isabelle Brigitte Schabel bijvoorbeeld ontving een croon voor haar ontmaagding. Voor gewone seksuele diensten ontving ze later ook wel nog eens een croon, maar soms ook slechts vier schellingen of twee schellingen. ⁽⁶⁰⁾

Ten tweede werd de prijs aangepast aan de klant. Een knecht betaalde doorgaans minder dan een heer. ⁽⁶¹⁾ Heren konden gemakkelijk een hogere prijs betalen. Het was voor een prostituee dan meestal een goede zaak wanneer ze zich kon laten onderhouden door een heer, al was het maar voor een tijdje. En aan het aanbod kon men moeilijk weerstaan.

Hoewel er altijd een bodemprijs, een minimumprijs, was, varieerden de prijzen van periode tot periode. Het tarief daalde tijdens econo-

57. VANHEMELRYCK, (F.). *De criminaliteit in de ammanie van Brussel van de late middeleeuwen tot het einde van het Ancien Régime*. Brussel, Koninklijke academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, 1981, p. 141.

58. WATTS, (S.). *Epidemics and history: Disease, power and imperialism*. New Haven/Londen, Yale University Press, 1997, p. 139.

59. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 265.

60. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 265.

61. VAN DE POL, (L.). Op. Cit., p. 322.

misch slechte tijden en wanneer het aanbod van meisjes groter werd. (62) Bovendien is het evident hoe lager een prostituee op de sociale ladder stond, hoe minder ze kon vragen.

Soms kon een lichte vrouw nog op andere manieren wat geld bijverdienen in een bordeel, behalve door haar seksuele diensten aan te bieden. Isabelle Brigitte Schabel bijvoorbeeld sprokkelde wat geld bij elkaar door het opmaken van bedden en het poetsen van de schoenen van de heren die op bezoek kwamen. (63)

10. Verblijfplaats, mobiliteit en correspondentie

De mobiliteit binnen het prostitutiemilieu was niet altijd willekeurig: er waren netwerken en contacten tussen de verschillende steden in de Zuidelijke Nederlanden (en daarbuiten). Zo kon er bijvoorbeeld uitwisseling van meisjes zijn wanneer daar vraag naar was. Ook wanneer het te heet werd onder de voeten van een bordeeluitbater, kon worden gesteund op deze contacten. De volgende casus ondersteunt deze stelling.

Tussen de procesdocumenten vonden we een brief van de procureur van Brugge gericht aan de Gentse “*procureur d’office*”, mijnheer Matthijs. In zijn brief verzocht hij de arrestatie van Joanne Fonteijne. We weten dat deze vrouw gehuwd was met Joannes (of Alexander) de Latte, een “*mattenaers knaep*”. Dit echtpaar, of tenminste Joanne, hield bordeel in Brugge op de parochie van St.-Gillis, bij het klooster van de annunciaten. Joanne was gevlucht uit Brugge en zat ondergedoken in Gent, vermoedelijk in een huis van ontucht. De Brugse overheid verzocht het Gentse stadsbestuur om deze vrouw te arresteren wanneer ze haar signaleerden en vervolgens uit te leveren aan Brugge. Er werd nog een beschrijving van Joanne aan de brief toegevoegd: “*dit vrouwmensch is van tamelycke langhde ontrent 5 voeten, schrael ende wit van aensight, hoog bruijn hair ende wijnbrauwen, heldere swarte oogen, sijnde gemeenelyck wel gekleet met sitte jacke ende rock, sijde faillie*”. De procureur voegde eraan toe dat Joanne was gekend “*in de wandeling*” als Wanne of Wantje Latte. Onderaan de brief is een postscriptum toegevoegd. Daarin staat dat Joanne vermoedelijk “*kennisse heeft ende ergens besteeft is door zekere regina...huysvrauwe van eenen perruquier woonende op het nieuwlant tot gendt*”. Men had dus een vermoeden waar ze verbleef en wie haar contacten waren. (64)

Dit mechanisme werkte ook in de omgekeerde richting. Sommige Gentse bordeelhouders verhuisden naar andere steden. In de licentiatsverhandeling van M. Mullie troffen we een man aan die vroeger een bordeel had uitgbaat in Gent. De man heette Pierre Aerts en was 32 jaar op het moment van zijn proces in 1758. Hij zette zijn praktijk nu gewoon verder in Brugge. Hij liet zijn meisjes overkomen via correspondenten. Zo had hij bijvoorbeeld Johanna van Loo uit Gent gehaald. (65)

62. Het grotere aanbod was zelf ook dikwijls een gevolg van een neergaande economie.

63. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 265.

64. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 264.

65. MULLIE, (M.). Op. Cit., p. 94.

B. Schotte stuitte op enkele uiterst interessante gegevens in verband met de verblijfplaats van de prostituees die in dienst van een bordeelhouder stonden. Sommige bordeelhouders lieten de prostituees inwonen in het bordeel of ze lieten hen verblijven in een 'neutraal' huis. In het laatste geval deed de bordeelhoudster hen overkomen wanneer de klanten kwamen of wanneer ze om meisjes vroegen. (66) Marie de Bouck was waarschijnlijk zo een meisje dat elders verbleef en op sommige tijdstippen in het bordeel werkte. Tijdens haar verhoor bekende ze dat de bordeelhoudster Merl(i)er haar een logeerplaats had bezorgd in een ander huis, namelijk bij een schoenmaker op Sint-Jacobs in de "Nieuwstraete". (67)

Een tweede opmerkelijk gegeven dat Schotte vermeldde, was het feit dat vele prostituees slechts enkele weken in een bordeel verbleven en daarna naar een volgende herberg werden doorgestuurd of naar een andere stad trokken. Wanneer we de mobiliteit van de Gentse prostituees onderzochten, kwamen wij ook tot de conclusie dat de gemiddelde Gentse prostituee erg mobiel was. We zien haar soms tussen verschillende bordelen reizen. Angelique de Paris bijvoorbeeld bezocht verschillende plaatsen: het huis van weduwe Godefroy, het bordeel van Ovaere, het huis van Alleman(d) en het cabaret 'le prince' van Jean Baptiste du Hon. (68)

Wat echter een nieuw licht op ons onderzoek wierp, was de vaststelling van Schotte dat prostituees door bordeelhouders via correspondentie werden uitgewisseld. (69) Dit gebeurde soms zelfs onder dwang. Zelf vonden we geen gegevens in onze bronnen die deze stelling bevestigden, maar Schotte had wel gegevens ontdekt die wezen op de interactie en de uitwisseling via Brugse bordeelhouders die in contact stonden met andere steden, waaronder Gent. Ze brachten allen, hoofdzakelijk via schriftelijke onderhandelingen, prostituees over. Schotte noemde twee namen die in verband met Gent konden worden gebracht. Enerzijds was er de bordeelhoudster Jacoba De Clerq die zowel met Brusselaars als met Gentenaars contacten onderhield. Anderzijds was er de Bruggeling Louis Stevens die correspondeerde met de Gentenaar Guillielmus Scheldewaert, een schoenmaker, om meisjes uit te wisselen. Bij zijn arrestatie stond Stevens overigens op het punt drie prostituees te transporteren naar Gent. Zelf vonden we geen directe bewijzen in de loop van ons onderzoek over correspondentie of uitwisseling tussen bordeelhouders. Helaas overlapt de onderzoeksperiode van Schotte de onze niet.

11. Het interieur van het bordeel

Het is vrij moeilijk om een beeld te schetsen van het interieur van een Gents bordeel. Hiervoor moeten we ons op andere bronnen beroepen, zoals staten van goed. Toch stuitten we op een toevalsvondst tussen de onderzochte processtukken. De bordeelhoudster/prostituee

66. SCHOTTE, (B.). Op. Cit., p. 183.

67. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 265.

68. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 259.

69. SCHOTTE, (B.). Op. Cit., p. 190 en verder.

Françoise Stuperaert werd in 1787 aangeklaagd en verschillende personen uit haar wijk getuigden tegen haar. ⁽⁷⁰⁾ Één van deze personen was haar moeder, Marie Derde, en zij verklaarde een aantal goederen aan haar dochter gegeven te hebben die ze nu wilde terugvorderen. Françoise had ondertussen al een deel van de goederen verkocht. Aan de verklaring werd een lijst gevoegd met de “*effecten*” die de moeder terug wilde. Deze bron liet ons toe een blik te werpen op het interieur van een verdacht huis. De volgende voorwerpen waren er te vinden:

*“vier pluyme beddens
vier paer slaepplaeckens
seven wolle saergen
vier stroo sacken
vier lits de camps waer onder twee met gordynen
ses vrouwen hemdens
vier groote taine schotes
twaelf taine taillooren
dieversche jacquen ende rocken
eenen grooten ende dry mindere copere ketes”*

In het huis van Françoise kon men dus om een bed te gebruiken. Françoise woonde immers alleen met haar baby in het huis; ze had voor zichzelf slechts één bed nodig. Ze woonde echter in “*eene der treffelyckste gebuerten deser stad*” en de buurtbewoners tolereerden geen lawaaierig bordeel in hun omgeving.

12. De klanten

Als laatste onderdeel van deze uiteenzetting willen we nog in een paragraaf aandacht besteden aan de klant. Wie was de bordeelbezoeker en waar kunnen we gegevens over hem vinden? Allereerst opnieuw in de processtukken en vervolgens in de Gentse collocatie-dossiers. ⁽⁷¹⁾ Beide bronnen kwamen tot stand wanneer de familieleden van een bordeelbezoeker ontevreden waren over de negatieve gevolgen (zedeloos gedrag, ziekten, geldverspilling...) die een dergelijke levensstijl met zich meebracht. De bordeelbezoeker werd dan tot de orde geroepen en vaak opgesloten voor een bepaalde duur.

De idee achter de toelating voor bordeelbezoek aan (jonge)mannen hield in dat de prostitutie een doeltreffende uitlaatklep was voor mannen die (nog) niet konden of mochten huwen. Het frequenteren van bordelen en herbergen maakte al ten minste sinds de late middeleeuwen deel uit van de jongerencultuur. ⁽⁷²⁾ David Nicholas bijvoorbeeld stelde dat ervaringen met prostituees als een rite de passage werden beschouwd voor jongelingen uit de steden. ⁽⁷³⁾ In tegenstelling tot de jonge meisjes mochten jongemannen seks hebben vóór het huwelijk.

Opdat ze geen eerbare meisjes of vrouwen lastigvielen, werd het toegestaan dat jongelingen hun eerste ervaringen bij prostituees zochten.

Het bordeel was verboden terrein voor de gehuwde man, maar dit hield hem niet tegen. In de verhoren van de prostituees werd dan ook steevast gevraagd of de vrouw in kwestie gehuwde mannen als klanten had gehad. Een voorbeeld is de vrouwenkleermaker Joannes Baptist Crommelinck. Uit zijn dossier van 1784 blijkt dat hij zich schuldig had gemaakt aan huiselijk geweld, diefstal en dat hij het geld van zijn gezin aan sterke drank had verspild. Hij verkocht goederen uit zijn huis en zelfs de kleren van zijn kinderen. Bovendien besmette hij zijn echtgenote met de "*venus quaele*". De man zelf had de ziekte opgelopen in een bordeel. Joannes Baptist dreef het zo ver dat zijn echtgenote hem van tijd tot tijd moest gaan halen uit "suspecte huysen en jenever cotten". (74)

Ook de clerici hadden niets te zoeken in de bordelen. Zij hadden een belofte van kuisheid en onthouding afgelegd en moesten zich daar aan houden. In de vragenlijsten werd de verboden vleselijke conversatie met geestelijken in één adem genoemd met deze van de echtgenoten.

De soldaten vertegenwoordigden een groot deel van het klantenbestand van bordelen en prostituees. Vrouwen van lichte zeden wisten dat groepen mannen, die weg waren van huis, erg vatbaar waren voor wat vrouwelijke afleiding. P. Lenders stelde dat de soldaten die de bastions en de andere versterkingen bemanden, het saai kazerneleven afwisselden met in hun vrije tijd in de stad rond te dwalen. (75) Bepaalde prostituees 'specialiseerden' zich zelfs in het animeren van militairen en werden in de bronnen 'soldatenhoeren' genoemd. Gent bezat immers een omvangrijk garnizoen. In vreedstijd waren er meer dan 2000 soldaten gekazerneerd. Wanneer de orde ernstig werd verstoord, dan werd op hen een beroep gedaan. Ze versterkten het personeel van het rasphuis en de stedelijke politie. Dikwijls zorgden de soldaten echter zelf voor ongeregelde heden. We vonden hen terug in de processtukken als ordeverstoorders, vechtersbazen en verkrachters. Dat de oversten van de militairen soms ontevreden waren over het rondscharrelen van prostituees bij hun soldaten, blijkt uit de volgende casus. Sommige soldaten van een hogere rang kozen ervoor om prostituees zelf te straffen voor hun misstappen. Marie Joseph le Maitre bijvoorbeeld was, na een korte afwezigheid, in januari 1775 terug naar Gent gekomen. Ze "bouleerde" daarop drie weken lang met de soldaten van het garnizoen van de stad. Ze werd gevonden in de "*corps de garde*" en ze werd door een officier gearresteerd en naar de kazerne geleid. Daar werd ze om haar "debauchen" met de soldaten gekastijd. Achteraf werd ze vrijgelaten, maar het werd haar door de kolonel verboden om nog met soldaten op te trekken en in de

70. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 303.

71. Voor collocatiedossiers in het SAG, zie: Oud Archief, reeks 328.

72. DUPONT, (G.). *Maagden-verleidsters, hoeren en speculanten: Prostitutie in Brugge tijdens de Bourgondische periode (1385-1515)*. Brugge, Genootschap voor Geschiedenis, 1996, pp. 120-121.

73. NICHOLAS, (D.). *The later medieval city 1300-1500*. Londen, Longman, 1997, p. 275.

74. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 295A.

75. LENDERS, (P.). *Gent, een stad tussen traditie en verlichting (1750-1787): Een institutionele benadering*. Kortrijk-Heule, UGA, 1990, pp. 60-61.

“*corps de garde*” te verkeren, zo niet zou ze nog meer lijfstraffen moeten ondergaan. (76)

Bordelen en herbergen werden gewoonlijk ook bezocht door vreemdelingen en reizigers. Velen zochten niet alleen een slaappleaats en een stevig maal, maar wilden er graag vrouwelijk gezelschap bij. Daarnaast kwamen ook plattelanders uit de omgeving naar de grootstad om een bezoek te brengen aan een ontuchthuis.

Conclusie

We komen tot verrassende vaststellingen wanneer we het overgeleverde bronnenmateriaal voor bordeelhouders bestuderen. De Gentse archiefdocumenten geven blijk dat de buurtbewoners zich uitermate bewust waren van de aanwezigheid van een huis van ontucht in de wijk. Ze stoorden zich daarbij in de eerste plaats aan het lawaai en aan andere overlast die de louche kroegen veroorzaakten. Het aanbod van meisjes van plezier in deze huizen was niet het zwaarste onderdeel van de klachten. Ondanks klachten en acties van de lokale overheid, bleven de bordelen bestaan. Dit kon alleen maar indien de vraag naar “*quade huysen*” en “*lichte meysens*” in stand werd gehouden.

Het belang van deze bronnen bevindt zich niet alleen op het gebied van de studie (van de evolutie) van de criminaliteit. Bovenal is dit materiaal waardevol in de reconstructie van de ‘petite histoire’ en het herscheppen van het oude stadsleven in Gent. De ingewikkelde en problematische vraag ‘hoe leefde de mens op het einde van de achttiende eeuw?’ kan nooit helemaal opgelost worden, maar dankzij dergelijke bronnen krijgen we toch een kijk op het verleden.

76. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 258.

De Russische demonologie

Elise Vos

Inleiding

Rusland bezit een rijke folklore die een schat aan fantastische verhalen herbergt, die niettemin als bron van waarheid werden beschouwd en als motivatie voor bepaalde handelingen werden gebruikt door het volk. Eeuwenlang hebben de Slaven geloofd in het bestaan van geesten en bovenaardse krachten, die ze situeerden in dagelijkse natuurverschijnselen en gebeurtenissen. Dit is een thematiek die in West-Europa nog amper aangesneden is, terwijl er vele gelijkenissen bestaan met onze oude folkloristische opvattingen. In dit artikel, dat de volledige periode van het geloof in deze geesten bestrijkt, namelijk vanaf de kerstening van de Oost-Slaven op het einde van de tiende eeuw tot het begin van de negentiende eeuw, zullen de volgende vragen centraal staan. Welke demonen meende de oude Rus waar te nemen? Waar in de hiërarchie van hoger geplaatste Oud-Slavische godheden en de orthodoxe God en heiligen kunnen we deze wezens situeren? Tot welke oerkrachten waren ze allen te herleiden? Wat was hun functie binnen het Russische dubbelgeloof?

1. De mythische oorsprong

Net als alle primitieve volkeren, schreven de oude Russen de natuur speciale krachten toe. Ze geloofden dat bepaalde verschijnselen door hogere machten werden veroorzaakt. Het verklaarde en gaf zin aan bepaalde verschijnselen en gebeurtenissen. Geesten maakten deel uit van deze leefwereld en dit geloof bleef tot lang in de nieuwe tijd nazinderen in Rusland. Demonen waren een belangrijk deel van de folklore en drongen op deze manier de grote literatuur binnen via onder andere Aleksandr Poesjkin, de meest geroemde Russische schrijver. De Oost-Slaven geloofden dat ze elke dag naast geesten leefden, hen waarnamen en met hen in contact kwamen. Ze waren er vast van overtuigd dat deze wezens hun leven beïnvloedden. Ze vreesden hen en trachtten in het dagelijkse leven hun welwillendheid op te wekken met allerlei gebruiken en rituelen. Bijgevolg groeide de orale folklore uit tot een rijke bron van verhalen waarin bovennatuurlijke krachten de hoofdrol speelden.

Zo werden er twee varianten ontwikkeld van het verhaal over het ontstaan van het fenomeen van de geesten of demonen. Volgens de ene legende verjoeg God een aantal engelen uit de hemel, waarna ze op verschillende plaatsen terechtkwamen die voor hun typering zouden zorgen in het geestenrijk. Degenen die namelijk op een huis vielen, werden huisgeesten. De engelen die in de bossen terechtkwamen, werden bosgeesten en degenen die in het water vielen, werden

waternimfen. Ten slotte veranderden de engelen die in de lucht achterbleven in luchtgeesten. Volgens de tweede variant waren geesten oorspronkelijk de kinderen van Adam en Eva, die verwekt waren na de zondeval. Adam schaamde zich voor hen en bijgevolg verborg hij hen in huizen, badhuizen, droogschuren, bossen en in het water. Toen God het verraad van de aartsvader ontdekte, waren Adams kinderen gedoemd te blijven waar ze zich verscholen hadden. (1) In de beide versies van de ontstaansgeschiedenis zien we dezelfde typering van de geesten. Ze zijn niet alleen gebonden aan de plaats waar ze voorkomen, maar ze worden ook ingedeeld volgens de vier elementen; vuur, water, lucht en aarde. Dit is niet meer dan logisch wanneer we beschouwen dat de Slaven de natuurverschijnselen aanbaden, die eveneens te herleiden zijn tot de vier elementen. Wij volgen deze opdeling in ons artikel.

2. Het dubbelgeloof

De bovenstaande ontstaansmythes wijzen ons bovendien op het dubbelgeloof (ДВОЕВЕРИЕ, dvojevjerije) van de Russen, namelijk het samengaan van twee vormen van religie; een symbiose van heidense en christelijke elementen. (2) Toen de Slaven gekerstend werden in de negende en tiende eeuw, (3) schreven ze namelijk hun oude godsdienst niet volledig af. Vele heidense gebruiken bleven eeuwenlang voortleven in een christelijk jasje. Zo had het volk de gewoonte om op tweede Kerstdag een onwettige maaltijd te houden ter ere van het clannumen Rozjanitsy (РОЖАНИЦЫ), een meervoudig, vrouwelijk goddelijk wezen, en hierbij een christelijke lofzang te zingen, die eigenlijk voor de Moeder Gods bestemd was. (4) Er werden kerken gebouwd op plaatsen waar voordien heidense tempels hadden gestaan. (5) Zo ging het Russische christendom eeuwenlang hand in hand met heidense tradities en deze mengeling van twee culturen, de Oud-Slavische en de oorspronkelijk Byzantijns-Orthodoxe, weerspiegelt zich in de bovengenoemde ontstaansmythes.

De basis van het dubbelgeloof wordt kernachtig samengevat met het spreekwoord 'Бога люби, но и черта не гневи' ('Boga ljoebie, no i tsjorta ne gnevie'), (6) wat zoveel betekent als 'Houd van God, maar roep de toorn van de duivel niet op je af'.

3. De status van de geesten

De Russen geloofden dan wel aan geesten en probeerden hen mild te stemmen, maar ze beschouwden hen niet als de hoogste macht in de bovennatuurlijke hiërarchie van spirituele en goddelijke wezens. Ze erkenden enerzijds de Slavische godheden, waaronder Svarog/Dazjbog, Peroen, Volos/Veles, Chors, Stribog, Semargl, Mokosj en Trojan, (7) en anderzijds de monotheïstische christelijke godheid met zijn heiligen. We kunnen opmerken dat de Slavische godheden tijdens de kerstening plaats moesten ruimen voor God, maar dat deze god-

(1) ЛАВРЕНТЬЕВА, (Л. С.), СМІРНОВ (Ю. И.). Культура русского народа. Санкт-Петербург, ПАРИТЕТ, 2004, p.100.

(2) VYNCKE, (F.). De godsdienst der Slaven. Roermond, J.J. Romen & Zonen, 1969, p. 68.

(3) BEZEMER, (J. W.). Een geschiedenis van Rusland. Amsterdam, G.A. Van Oorschot, 2001, p. 7.

(4) VYNCKE, (F.). Op. Cit., p. 77.

(5) LOTMAN (JU.), USPENSKIJ (B.). The Role of Dual Models in the Dynamics of Russian Culture (up to the End of the Eighteenth Century). In: SHUKMAN, (A.). (ed.). The semiotics of Russian culture, Ann Arbor (Michigan), University of Michigan; Department of Slavic Languages and Literatures, 1984, p. 6.

(6) ЛАВРЕНТЬЕВА, (Л. С.), СМІРНОВ (Ю. И.). Op. Cit., p. 99.

(7) VYNCKE, (F.). Op. Cit., pp. 97-119.

heden en de lagere, nu heidense, geesten eveneens een plaats verwierven in het nieuwe geloofssysteem. De geesten, waarvan sprake in dit artikel, behoorden tot een lager niveau dan zowel de Slavische godheden als de christelijke God.

Na de kerstening konden de Slavische heidense goden op twee manieren voortbestaan. Ofwel werden ze orthodoxe heiligen, ofwel werden ze gedegradeerd tot demonen. In het eerste geval kregen ze een andere naam, maar behielden ze hun functies. In het tweede geval behielden ze wel hun naam, maar veranderde hun waarde. Als demon hadden ze een negatieve positie in het nieuwe religieuze systeem, maar het was wel een legitieme. Eenzelfde godheid kon zelfs op beide manieren voortleven. Volos/Veles leefde verder als de demon Volosatik. Tegelijkertijd vond hij christelijke opvolgers in onder andere de Heilige Vlasij en de Heilige Nikolaj. (8)

Volgens Frans Vyncke bestond het eerste stadium van het Slavisch heidendom uit animisme en manisme (in wederzijdse betrekking), een cultus van doden, huisgeesten, demonen, natuurvormen, natuurverschijnselen, vampieren en beregyni. (9) In dit vroege stadium vinden we dan ook de oorsprong van de geesten, die we in dit artikel bespreken, terug. Op de beregyni komen we later nog terug.

Het Slavisch heidendom was noch poly-, noch monotheïstisch, maar had iets van beide religieuze systemen. Maar naar Vynckes mening vergissen we ons als we demonen laten opklimmen tot hogere godheden. (10)

We situeren dit Russische bijgeloof in demonen voornamelijk op het platteland, waar de nieuwerwetse ideeën en wetenschappelijke inzichten niet zo snel doordrongen als in de grote steden, die voornamelijk dichtbij West-Europa lagen.

Na de kerstening werden de verschillende geesten aangeduid met het woord 'бес' (bjes, duivel), waarvan de betekenis in de zestiende en zeventiende eeuw verschoof naar het woord 'черт' (tsjort, duivel). (11)

4. De verschillende demonen

De vroege Slaven aanbaden geesten en demonen die ze in de natuurvormen (bossen, meren, bronnen, waterlopen) lokaliseerden, wat we kunnen samenvatten met de begrippen polydemonisme en animisme. (12) In wat volgt zullen we een aantal van deze geesten bespreken; hun functies toelichten, hun karakteristieke eigenschappen bekijken, hun band met één van de elementen bepalen en dergelijke meer.

4.1. De domovoj (ДОМОВОЙ)

Tot de categorie van de wezens die gebonden zijn aan de aarde behoort de domovoj: de huisgeest. Domovoj is afgeleid van het woord voor huis, 'dom' (ДОМ). Op het Russische platteland geloofde men dat

(8) LOTMAN (JU.), USPENSKIJ (B.). Op. Cit., p. 8.

(9) VYNCKE, (F.). Op. Cit., p. 132.

(10) VYNCKE, (F.). Op. Cit., p. 176.

(11) ЛАВРЕНТЬЕВА, (Л. С.), СМИРНОВ (Ю. И.). Op. Cit., p. 110.

er in elk huis een dergelijke geest woonde. Doorgaans was dit wezen onzichtbaar, maar bij gelegenheden liet hij zich zien in de gedaante van een oud mannetje met lange haren en baard. Er werd beweerd dat dergelijke geesten soms geen wenkbrauwen hadden. Ook kon hij de gedaante aannemen van een dier; hij kon namelijk verschijnen als kat, hond, koe, stier, slang, rat of kikvors. Dit zijn allemaal dieren die behoorden tot de dagelijkse leefwereld van de Rus en bijgevolg kon deze gemakkelijk geloven dat hij geconfronteerd werd met een domovoj. Meestal woonde deze demon onder, achter of op de kachel, ⁽¹³⁾ een onmisbaar element van het Russische boerenleven, of onder de kolen. Hij kon ook op de drempel leven en in de hooischuur. ⁽¹⁴⁾ De huisgeesten die in hooischuren leefden, worden later behandeld. Volgens het volksgeloof was de domovoj geen kwade macht, maar kon hij wel boos worden op mensen en vervolgens wraak op hen nemen. Wanneer hij ontevreden was over de heer des huizes, maakte hij 's nachts kloggeluiden, kneep hij de gezinsleden die trachtten te slapen, joeg hij mensen weg, sloeg vaatwerk stuk en gooide de pook en bakstenen uit de kachel. Deze handelingen doen ons sterk denken aan de in de in West-Europa meer bekende poltergeistactiviteiten. De welwillende huisgeest hield zich het liefst bezig met het huis opruimen, wat een overeenkomst met de helpende hand van de kaboutertjes biedt. Wanneer hij echter in een speelse bui was, hield hij ervan spullen te verbergen, wat opnieuw doet denken aan de minder onschuldige westerse poltergeist. ⁽¹⁵⁾

Wanneer de oude Rus verhuisde, nodigde hij zijn domovoj met een spreuk uit zich opnieuw bij hem te voegen, die luidde als volgt: 'Батушко-батанушка, приходи к нам в новый дом жить, защищать нас и наших деток.' ('Batoesjko-batanoesjka, pri-chodi k nam v novyj dom zjit, zasjisjat nas i nasjich detok'), wat zoveel betekent als: "Vadertje, kom in ons nieuwe huis wonen om ons en onze kinderen te beschermen." Verder probeerde de domovoj de heer des huizes te waarschuwen voor komend onheil via bepaalde voortekenen. Hij liet een geklop, gehuil of gelach horen. In bepaalde delen van Rusland geloofde men dat de huisgeest ook zijn eigen gezin had. De huisgeest hield van ordelijke, nette gezinnen die in vrede met elkaar leefden. Maar deze geest hield niet van vreemdelingen. Wanneer een vreemde een lege en voor hem onbekende woning betrad om er te overnachten, riskeerde hij gedood te worden door de daar huizende domovoj, die op hem zou gaan liggen en hem zou ver-stikken. ⁽¹⁶⁾

Vaak breidde de invloed van de domovoj zich uit tot buiten de directe woning van zijn gastheer en beschermde hij eveneens het erf en het vee. Soms kwam het voor dat hij het hele boerenhuishouden echter niet alleen aankon. In dit geval bezat hij een helper in de vorm van de dvorovoj (дворовой) of de dvoroviek (дворовик), de geest van het erf, die huide op de plaats waarvan zijn naam afgeleid was,

(12) VYNCKE, (F.). Op. Cit., p. 69.

(13) De Russische kachel mogen we ons niet voorstellen als een westerse kachel, maar als een belangrijk onderdeel van het Russische plattelandshuishouden, waarop gekookt en geslapen werd.

(14) ЛАВРЕНТЬЕВА, (Л. С.), СМИРНОВ (Ю. И.). Op. Cit., p. 101.

(15) ЛАВРЕНТЬЕВА, (Л. С.), СМИРНОВ (Ю. И.). Op. Cit., p. 101.

(16) ЛАВРЕНТЬЕВА, (Л. С.), СМИРНОВ (Ю. И.). Op. Cit., p. 102.

namelijk op het erf (ДВОР, dvor, erf, boerderij met erf en bijgebouwen). De voornaamste activiteit van deze geest was het voederen van de paarden. Hij was erg gehecht aan het vee, dat doorgaans bestond uit koeien, paarden en schapen. Ongewenste dieren en ongedierte joeg hij weg. Dit leidde tot wilde verhalen over gemartelde huisdieren. Men kon deze erfgeest behagen door overal kleine trakaties voor hem achter te laten en talismannen op te hangen, bijvoorbeeld een oude berkenbastchoen, een dode ekster of een schapenvacht. Men gaf hem ook kleurige lapjes stof en munststukjes met de afbeelding van de heilige Egorij als geschenk. Men legde al deze zaken onder de kribbe, waar hij ze gemakkelijk kon terugvinden. Op de grote feestdagen werden deze huisgeesten ook niet vergeten. Men liet trakaties voor hen achter op onder andere Kerstdag, op Oudejaarsavond, op Witte Donderdag en vlak voor de Grote Vasten. (17)

4.2. De ovienniek (ОВИННИК)

Het natuurelement vuur wordt vertegenwoordigd door de ovienniek of goemenniek (ГУМЕННИК, afgeleid van ГУМНО (goemno): dorsvloer), de geest die huide in de droogschuur, waar men geoogst koren door verhitting droogde, namelijk de ovien (ОВИН). Na de kerstening bestreed de kerk de aanbidding van het vuur onder de ovien. Dit was een kuil waarin vuur werd aangestoken om de korengarven, die boven de kuil op stangen gelegd werden, te drogen. Bij onoplettendheid kon het graan gemakkelijk vlam vatten, wat dan aan de onwil van de hogere machten werd toegeschreven. De verering van het vuur onder de ovien was zeer diep bij het volk ingeworteld en bleef tot ver in de twintigste eeuw gehandhaafd. Vyncke benadrukt dat de Slaven het vuur aanbaden als een voorspoed brengend element in de concrete situatie van het familiaal leven. Men geloofde bijvoorbeeld dat door in de kuil te gaan liggen, rugklachten konden verdwijnen en men vertrouwde steevast op de vruchtbaarmakende kracht van het vuur. (18)

Net als de domovoj, kon de ovienniek een vrouw aan zijn zijde hebben, namelijk de oviennietsa (ОВИННИЦА), die even grillig en eigenwijs was als haar echtgenoot. Gewoonlijk stonden de korenschuren aan de rand van het dorp en op de achtererven. Aangezien hij zich dus in de directe omgeving van de Russische boer bevond, werd deze geest gerekend tot de categorie van de huisgeesten, maar men beschouwde hem voornamelijk als een kwade kracht. (19)

De ovienniek zou eruitzien als een man van gemiddelde lengte met lange, rookkleurige en verwarde haren. In sommige dorpjes kon hij eveneens in de gedaante van een zwarte kat verschijnen. Men beschouwde hem als de onbetwiste oorzaak van de vele brandjes die uitbraken op de plaatsen waar hij verbleef. Zo kon een vreemde ovienniek een gevecht uitlokken met de plaatselijke schuurgeest om de heerschappij over diens korenschuur. Men geloofde dat ze dan

(17) ЛАВРЕНТЬЕВА, (Л. С.), СМОРНОВ (Ю. И.). Op. Cit., pp. 102-103.

(18) ВУНСКЕ, (Ф.). Op. Cit., pp. 99-100.

(19) ЛАВРЕНТЬЕВА, (Л. С.), СМОРНОВ (Ю. И.). Op. Cit., pp. 108-109.

vochten met stukjes smeulend, verkoold hout. Op deze manier kon de volledige schuur afbranden. ⁽²⁰⁾

In bepaalde Russische provincies was het de gewoonte op 17 september en 14 november een offer aan de ovienniek te brengen om hem gunstig te stemmen. Hiervoor werd op de drempel van de ovien een haan het hoofd en de poten afgesneden. Het is niet zo verwonderlijk dat de drempel, die de toegang tot iets geeft, als rituele plaats gebruikt werd. Vandaag de dag heeft de drempel nog steeds een bepaalde bijgelovige lading: de Rus zal nooit een gast over de drempel begroeten, maar zal hem eerst binnenlaten, ten einde geen onheil over het huis af te roepen. Om deze geest verder te vriend te houden werd op bepaalde orthodoxe feestdagen, zoals op de dag van de Verheffing van het Heilig Kruis op 27 september en Maria Voorbede op 14 oktober, de droogschuur niet verhit. Deze dagen waren immers enkel bestemd voor de schuurgeesten. Het volk geloofde dat als men de droogschuur toch gebruikte op de verboden dagen, dat deze dan zonder weerga zou afbranden. ⁽²¹⁾

4.3. *Kikimora* (Кикимора)

Kikimora, ook wel Sjisjimora en Mara genoemd, behoort eveneens tot de categorie van de huisgeesten, die in de dichte nabijheid van de mens leefden. De plekjes waar deze vrouwelijke geest zich het liefst in de boerenhut verborg, waren vochtige en donkere plaatsen, bijvoorbeeld achter de kachel. Daar kwam ze dan 's nachts vandaan gekropen om haar streken uit te halen. Kikimora was waar te nemen in de volgende activiteiten: ze floot, maakte klop geluiden, ze haalde het huis overhoop, ... Kortom, het volk was ervan overtuigd dat ze alles deed om de bewoners weg te pesten. In sommige streken geloofde men dat Kikimora de echtgenote van de domovoj was. ⁽²²⁾

De Rus vond haar geen uitsluitend goedaardig of strikt kwaadaardig wezen. De geaardheid van Kikimora hing meer af van de bewoners van het huis. Wanneer haar gastvrouw ijverig was, dan zou Kikimora er alles aan doen om het huis op orde te houden en zorgde ze ervoor dat kleine kinderen snel in slaap vielen. Als de vrouw des huizes echter slordig en nalatig was, gunde deze geest niemand rust en konden de kinderen tot halverwege de nacht de slaap niet vatten. ⁽²³⁾

Men geloofde dat de Kikimora-demonen geboren werden uit meisjes die in de moederschoot vervloekt waren, die dood geboren werden of ongedoopt stierven. Men geloofde dat als ouders hun kinderen spreekwoordelijk naar de duivel wensten, dat de duivel hen dan ook letterlijk kwam halen.

Bovendien vreesde Kikimora kruisbeelden. ⁽²⁴⁾ Hier herkennen we een duidelijk samengaan van heidense met christelijke opvattingen.

Kikimora werd vaak voorgesteld als een kind, jong meisje of vrouw met losse haren en soms als een afstotelijk, gebocheld, slonzig oud vrouwtje. Wanneer men dergelijke verschijningen waarnam, dacht

(20) ЛАВРЕНТЬЕВА, (Л. С.), СМИРНОВ (Ю. И.). Op. Cit., pp. 108-109.

(21) ЛАВРЕНТЬЕВА, (Л. С.), СМИРНОВ (Ю. И.). Op. Cit., p. 109.

(22) ЛАВРЕНТЬЕВА, (Л. С.), СМИРНОВ (Ю. И.). Op. Cit., p. 103.

(23) ЛАВРЕНТЬЕВА, (Л. С.), СМИРНОВ (Ю. И.). Op. Cit., p. 103.

(24) ЛАВРЕНТЬЕВА, (Л. С.), СМИРНОВ (Ю. И.). Op. Cit., pp. 104-105.

men dat ze spookverschijningen, bezoekers uit de “andere wereld”, namelijk de dodenwereld waren. (25)

De voornaamste bezigheid van deze geest was spinnen. Dit deed ze altijd 's nachts. Lavrentjeva en Smirnov herleiden deze activiteit tot het beheer over de draad van het lot van de Griekse schikgodinnen. Kikimora hield zich verder graag bezig met het pesten van de vrouw des huizes. Als de spinsters hun spinnewiel of spinstok en ander werktuig netjes opborgen, dan kon deze kwade geest er echter geen schade aan toebrengen. Ook ergerde Kikimora de kippen op het erf. Opdat ze dit niet zou doen, hing men boven de hoenderstok een lapje rood katoen of een stuk van een kapotgeslagen lemen wastafel. (26)

Zoals bij alle andere geesten, kon men ook Kikimora trachten te behagen. Om haar voor zich te winnen moest men de bittere wortel van een varen uitgraven in het bos, er een aftreksel van maken en met dit water alle potten en melkkannen wassen, omdat Kikimora erg gesteld was op de varen. (27)

Later werden de functies van deze huisgeest overgeheveld op de heidense godin Mokosj, voor wie een afgodsbeeld in Kiëv werd opgericht. Na de kerstening leefde Mokosj verder in de gedaante van de orthodoxe heilige Paraskjeva Pjatnitsa (Параскева ПЯТНИЦА). Zij werd de beschermvrouwe van de spinsters en alle huishoudelijk werk. (28) Dit is opnieuw een duidelijk voorbeeld van hoe heidense opvattingen met christelijke invloeden vermengd werden en zo konden voortleven.

(25) ЛАВРЕНТЬЕВА, (Л. С.), СМІРНОВ (Ю. І.). Op. Cit., p. 104.

(26) ЛАВРЕНТЬЕВА, (Л. С.), СМІРНОВ (Ю. І.). Op. Cit., pp. 105-106.

(27) ЛАВРЕНТЬЕВА, (Л. С.), СМІРНОВ (Ю. І.). Op. Cit., p. 105.

(28) ЛАВРЕНТЬЕВА, (Л. С.), СМІРНОВ (Ю. І.). Op. Cit., p. 106.

(29) ПОЕСЬКІН, (А. С.). Roesalka. In: ПОЕСЬКІН, (А. С.). Verzamelde werken. Deel 1. Proza en dramatische werken. Amsterdam, G. A. van Oorschot, 1957, pp. 165-190.

(30) ГОГОЛЬ, (Н.). Майская ночь, или утопленница. In: ГОГОЛЬ, (Г.). Вечера на хуторе близ Диканьки. Миргород. Москва, АСТ/ЛЮКС, 2005, pp. 57-85.

(31) FIGES, (O.). Natasja's dans. Een culturele geschiedenis van Rusland. Utrecht, Het Spectrum, 2003, pp. 320-321.

4.4. De roesalka

Net als de zeemeermin in West-Europa, sprak de Oost-Europese waternimf sterk tot de verbeelding van de mens. Als romantisch, folkloristisch element eiste ze haar plaats op in de grote Russische literatuur van de negentiende eeuw. We vinden haar terug in onder andere Aleksandr Poesjkins gelijknamige toneelstuk Roesalka (Roesalka) (29) en in Nikolaj Gogols Majska notsj, ili ytoplennitsa (Meinacht, of de drenkelinge). (30)

Poesjkin had van zijn njanja, zijn kindermisje, een bijgeloof meegekregen dat wortelde in de Middeleeuwen. Hij geloofde in waarzeggerij en geloofde dat hazen onheil voorspelden. De njanja was vaak een nog bijgelovige boerenvrouw die de oude fantastische mythen en legenden introduceerde in het leven van adellijke, stedelijke kinderen zoals Poesjkin. Ook zijn tijdgenoot Gogol was bijgelovig. Zo gebruikte hij in zijn brieven nooit het woord ‘dood’, uit angst daarmee zijn eigen dood over zich af te roepen. (31)

Zoals hierboven reeds aangehaald werd, begon Poesjkin aan een toneelstuk dat volledig gewijd was aan de mystiek van de roesalka. Hij heeft dit meesterwerk in wording, dat bovendien heel wat folkloristische informatie bevat, nooit afgewerkt. De plot verloopt als volgt. Een prins verleidt de dochter van een molenaar en laat haar vervolgens

zwanger in de steek om met een meisje van stand te trouwen. Om zijn geweten te sussen geeft hij haar een halssnoer en hoofdband cadeau. Om haar vader, die zijn dochter gewaarschuwd had voor de lichtzinnigheid van de prins, de mond te snoeren laat hij hem een geldbuidel achter. Wanhopig werpt het meisje zich in de Dnjepr. Ze sterft de verdrinkingsdood om vervolgens te ontwaken als waternimf. Daarna hoort de edelman op zijn huwelijk een klaagzang, waarvan hij denkt dat die door zijn verlaten meisje gezongen wordt. Ze is echter nergens te bespeuren. Jaren later is de liefde voor zijn adellijke vrouw bekoeld en keert de prins terug naar de plaats des onheils, waar hij de vader van het meisje terugvindt. Hij krijgt medelijden met hem en zijn berouw begint toe te nemen. Uiteindelijk zendt het verdrongen meisje, dat nu roesalka wordt genoemd, haar dochter naar de prins toe met de boodschap dat zij hem nog steeds vurig liefheeft, maar eigenlijk zint ze op wraak. Het verhaal breekt af op het spannende moment dat vader en dochter elkaar ontmoeten.

We kunnen veel folkloristische, culturele en geschiedkundige informatie afleiden uit dit fragmentarische toneelstukje, bijvoorbeeld de actuele thematiek van de verleiding en de keuze van echtgenote in de negentiende eeuw. Zo valt ook de keuze van het beroep van de vader van de hoofdrolspeelster onmiddellijk op: hij is een molenaar en heeft reeds een band met het element water; hij is er zelfs afhankelijk van. We komen later terug op de het beroep van de molenaar en zijn verhouding tot een bepaalde andere waterdemon. In Roesalka vernoemt Poesjkin bovendien ook de huisdemon en de bosgeest, die later aan bod zal komen.

Poesjkin omschrijft verder concreet de bezigheden van de roesalki. Hij laat de oudste waternimf tot de andere meisjes in hun paleis op de bodem van de Dnjepr spreken:

“Genoeg gesponnen, zusjes. Want de zon
Is onder, maanlicht valt op de rivier.
Duikt op, gaat spelen in de open lucht,
Maar wilt het heden niemand lastig maken:
Waagt het nu niet, een wandelaar te sarren,
Bezwaart geen vissersnet met slijk en biezen,
En lokt geen kinderen het water in
Met wondere vertelsels over visjes.”⁽³²⁾

Deze watergeesten hielden zich dus bezig met de vrouwelijke⁽³³⁾ taak van het spinnen, 's nachts kwamen ze boven water om te spelen, vielen ze voorbijgangers lastig, maakten het de vissers moeilijk en lokten onvoorzichtige kinderen het water in. We zien dat de roesalki dingen verklaarden: waarom de visvangst gering was en de netten vol zaten met rommel. Ook behelsde de dreiging van de roesalki een sociale functie; ze bevatten namelijk een waarschuwing voor mensen om niet te dicht bij het water te komen. Geesten waren dus ook een afschrikmiddel voor de volksmens, om hem weg te houden van gevaarlijke plaatsen.

(32) POESJKIN, (A. S.). Op. Cit., p.188.

(33) De roesalka is als verleidster duidelijk een vrouwelijke geest; de term eindigt net als bij de vrouwelijke Kikimora op -a.

De roesalki waren niet alleen aan het water, maar ook aan de aarde gebonden. Na Pinksteren tot aan de periode van de herfst zwierven deze geesten over de velden en door de bosjes. Ze kozen zich een wilg met takken die naar het water reikten of een treurberk uit als woonplaats. 's Nachts schommelden ze aan de takken, riepen naar elkaar, hielden vrolijke rondedansen, zongen en speelden spelletjes. (34)

Als verleidster had de roesalka natuurlijk een opvallend uiterlijk. Ze bezat de eeuwige jeugd; ze was mooi, had een bleke huid en lange groene of gouden haren, die haar lichaam volledig bedekten en ze droeg een krans van veldbloemen op het hoofd. Dit beeld van de vrolijke, ondeugende en speelse schoonheid, verspreid in West-Europa, Oekraïne en Zuid-Rusland, verschilde echter van de voorstelling die men van dit wezen had in het noorden van Rusland. Daar waren deze geesten slonzige, haveloze, bleke, wezens met groene ogen in een bleek gelaat en groene haren, die onvoorzichtige reizigers naar hen toe probeerden te lokken om hen zonder mededogen te plagen en ten slotte te verdrinken. Ze bleken vooral gevaarlijk te zijn voor jongemannen. (35) We kunnen opmerken dat deze noordelijke beschrijving lijkt op de voorgaande, maar dat hier bepaalde trekken zoals bleekheid en groene haren als volledig negatief en als teken van boosaardigheid werden ervaren.

Volgens het volksgeloof leefden deze watergeesten samen in kristallen paleizen op de bodem van de rivieren, meren en zeeën. De oudste onder hen was steeds de koningin. Deze ideeën werden ook overgenomen door Poesjkin in zijn toneelstuk. De roesalki beheersten de krachten van het weer. Ze konden het laten regenen en stormen en beïnvloedden op deze manier de oogsten. Bijgevolg stonden ze in voor de vruchtbaarheid van het land, één van de belangrijkste taken van primitieve godheden en spirituele wezens. Men geloofde dat waar de roesalki hadden gelopen het gras dikker en groener werd en dat het koren er overvloedig ging groeien. (36) De Bulgaren schreven hen geneeskrachtige gaven toe, maar ze geloofden dat ze ook ziekten konden veroorzaken. (37)

De week na de feestdag van de Heilige Drievuldigheid werd in de volkskalender aangeduid met de term 'русальная неделя' (roesalnaja nedelja), de week van de roesalka. In deze periode ging men nooit zwemmen. Er gold voor deze tijdspanne een verbod op kleding wassen, naaien, spinnen en weven, en men mocht zelfs niet op het veld werken. Meisjes die het dorp uitgingen, droegen toen altijd een bosje alsem bij zich, waarvoor de roesalka bang was. Op de zondag van deze week, die ook een vastenavond was, verdreef men de roesalki. Vanaf deze tijd van het jaar was de 'schenkster van het vocht' immers niet meer nodig: de aren waren voldoende gegroeid en regen was niet meer noodzakelijk voor een goede oogst. Men mocht dus tijdelijk van hen afscheid nemen. (38)

(34) ЛАВРЕНТЬЕВА, (Л. С.), СМИРНОВ (Ю. И.). Опр. Cit., pp. 114-115.

(35) ЛАВРЕНТЬЕВА, (Л. С.), СМИРНОВ (Ю. И.). Опр. Cit., p. 115.

(36) ЛАВРЕНТЬЕВА, (Л. С.), СМИРНОВ (Ю. И.). Опр. Cit., p. 116.

(37) СТОЙНЕВ, (А.). Българска митология. Енциклопедичен речник. София, Захарий Стоянов, 2006, pp. 273-276.

(38) ЛАВРЕНТЬЕВА, (Л. С.), СМИРНОВ (Ю. И.). Опр. Cit., pp. 116-117.

In Oekraïne en Wit-Rusland zijn de rituelen rond de zondag van de roesalkaweek tot in de twintigste eeuw bewaard gebleven. In vele Russische streken groeide dit gebruik uit tot een spel, waarbij een jong meisje een waternimf moest voorstellen. Haar haren werden losgemaakt, men zette haar een krans op het hoofd, nam haar bijna alle kleren af en onder gezang werd ze naar een veld geleid. Men duwde haar daar in de rogge en rende toen weg met de kreet: "Vlucht voor de roesalka!". Het meisje rende hen dan achterna terwijl ze in de handen klapte. Soms maakte men een pop of een paard uit stro bij wijze van roesalka. Men nam de pop onder gezang mee naar buiten, waarna ze uit elkaar getrokken en verspreid werd over het veld. Ook werden de roesalki soms door twee mensen uitgebeeld, namelijk door een vrouw in mannenkleren en door een man in vrouwenkleren. ⁽³⁹⁾ De culturele invloed van de roesalka bleef niet beperkt tot de literatuur, ook voor de beeldende kunsten was de waternimf een dankbaar thema. Eén van de recentste meesterwerkjes waarin deze geest een hoofdrol toebedeeld kreeg, is het gelijknamige en geprezen schilderachtige kortfilmje *Roesalka* van Aleksandr Petrov. Petrov werkt heel waarheidsgetrouw volgens het beeld van de roesalka in de folklore: we herkennen er de uiterlijke verschijning, het ontstaan van de roesalka, het proberen verdrinken van mensen en dergelijke in terug. Het ontroerende verhaal gaat in grote lijnen als volgt. De dooi treedt in en het ijs op het water van de rivier breekt. Een jongeman wil water halen en ziet tussen de rondrijvende ijsschotsen een schijnbaar verdrinkend meisje. Hij snelt haar te hulp, haalt haar uit het water en haast zich om zijn slede. Wanneer hij echter terugkomt, ziet hij voetsporen die terug naar het water leiden. Het meisje is verdwenen. Hij ziet haar later terug wanneer hij gaat vissen. Ze vangt een emmer vol vis voor hem, die hij thuis trots overhandigt aan zijn mentor, een oude priester, die zijn geestelijke roeping op de jongeman tracht over te brengen. De oude man vermoedt al gauw wat er aan de hand is en verdenkt zijn verloren geliefde er iets mee te maken te hebben. Kort daarop overhandigt de jongeman de halsketting terug aan het meisje die ze verloren was, terwijl ze zingt en schommelt in de bomen, waarna ze weer verdwijnt (een heel typisch folkloristische voorstelling). Vervolgens betrapt de oude man hen wanneer zij op een boomstam zit met een krans van veldbloemen op het hoofd, terwijl ze er ook één aan het maken is voor de jongeman die echter al tot zijn middel in het water staat. Ze herkennen elkaar en de roesalka duikt het water in. De oude man gaat het water niet in, maar trekt de jongen met zijn gekrulde staf uit het water en slaat hem tegen het hoofd waardoor de krans in het water valt. De roesalka blijkt de voormalige geliefde van de oude man in zijn jonge jaren geweest te zijn. Hij trouwde echter met een andere vrouw, waarna ze zelfmoord pleegde door zich te verdrinken. Haar ware bedoeling komt even later aan het licht, wanneer de jongen wegglipt en het water opvaart om zijn nieuwe geliefde te

ontmoeten. De roesalka wil de oude man via de jongen straffen. Ze doet een storm ontstaan en sleurt hem de diepe wateren in. Wanneer de storm geluwd is, zien we dat de jongeman het overleefd heeft en rechtop in het water zit. De oude man ligt op het land met de roesalka naast hem met zijn kruisteken in haar hand. Beiden zijn gestorven. De jongen begraaft hen naast elkaar en verandert zijn woning in een kerkje.

In deze moderne versie van de waternimfmythe zien we opnieuw het gevecht terug van de kerk tegen oude heidense geloofselementen. De oorsprong van de roesalki gaat tot in het vroegste stadium van het Russische heidendom terug. In de huidige Russische folklore hebben de roesalki namelijk de plaats van de *beregyni* ingenomen. Deze wezens werden lokaliseerd aan steile oevers langs het water en in afgronden. De roesalki zelf duiken pas in de zeventiende eeuw op. Frans Vyncke beperkt het ontstaan van de roesalka niet alleen tot de verdrinkingsdood. Volgens hem zijn het de zielen van kinderen die ongedoopt stierven, of van meisjes die verdronken zijn of op een gewelddadige manier om het leven gekomen zijn. ⁽⁴⁰⁾

4.5. *De vodjanoj* (ВОДЯНОЙ)

De roesalka was niet de enige watergeest. Ook de *vodjanoj* was verbonden met het element water. De benaming van deze demon is afgeleid van het woord voor water, 'ВОДА' (*voda*).

De *vodjanoj* heerste over alle waterbekkens, rivieren en meren. Bijgevolg vielen de vissers en molenaars onder zijn gezag, en vreemd genoeg ook de imkers. De enen hielp hij bij de visvangst en voor de anderen waakte hij over de dammen. Maar wanneer de *vodjanoj* vertoornd was, vernielde hij de vissersnetten, joeg hij de scholen vissen uiteen en maakte hij de molenaarsdammen stuk. ⁽⁴¹⁾ In Poesjkins *Roesalka* is de molen waartegen het drama zich afspeelt, na de dood van het meisje helemaal vervallen, wat een slechte band tussen vader en dochter suggereert, aangezien deze laatste als waternimf het element water vertegenwoordigt.

Net als de andere geesten, kon ook de *vodjanoj* gunstig gestemd worden. Voor een voorspoedige visvangst golden namelijk twee regels. Ten eerste moest men altijd een bepaald kruid, het Sint-Peterskruis, bevestigen aan het kruisje dat men droeg, om zich te beschermen tegen de intriges van de watergeest. Ten tweede gooide men altijd de eerst gevangen vis of een deel van de eerste vangst terug in het water bij wijze van geschenk. Ook kon men een plukje tabak in het water werpen en het gereedschap en vistuig 'reinigen' met het kruid van de Heilige Maagd, namelijk tijm. De oorzaak van het natuurverschijnsel van de overstroming lag volgens het volksgeloof bij de watergeest. ⁽⁴²⁾ We kunnen hier opnieuw opmerken dat men heidense demonen probeerde te bestrijden met een mengeling van heidense en christelijke middelen.

9) ЛАВРЕНТЬЕВА, (Л. С.),
МИРНОВ (Ю. И.). Op. Cit., p.
7.

0) VYNCKE, (F.). Op. Cit., pp.
-96.

1) ЛАВРЕНТЬЕВА, (Л. С.),
МИРНОВ (Ю. И.). Op. Cit.,
p. 120-121.

2) ЛАВРЕНТЬЕВА, (Л. С.),
МИРНОВ (Ю. И.). Op. Cit., p.
1.

Het volksgeloof gaf de vodjanoj een onderwaterrijk, waar hij als oppermachtige koning over heerste. De beschrijving van het uiterlijk van deze Russische Neptunus liep echter uiteen. Vaak verscheen hij in de gedaante van een meerval, een snoek, of een kreeftachtige. Hij was ook te zien in menselijke gedaante, met zwarte of groene haren en baard en met een huid die leek op het vel van de kwabaal, een zoetwatervis. Aan zijn zijde stond zijn echtgenote. Zij zag er in Noord-Russische legenden uit als een mensenvrouw met een grote, uitgezakte borst en met lange groene haren. ⁽⁴³⁾ Ze placht vaak op een steen bij het water te zitten en daar haar haren te kammen. Wanneer er echter mensen in aantocht waren, sprong ze in het water en zwom weg. Een vrouw die haar lange haren op een rotsblok zit te kammen om te verdwijnen bij de geringste menselijke aanwezigheid is het stereotype beeld van de zeemeermin in West-Europa. Maar het grote verschil tussen de vodjanoj/roesalka en de westerse zeemeermin is waarschijnlijk net het grote kenmerk van deze laatste. De vodjanoj en roesalka hadden helemaal geen vissenstaart. Als er voorstellingen zijn waar deze geesten toch een vissenstaart toebedeeld krijgen, dan is dit waarschijnlijk te wijten aan westerse invloeden, en helemaal geen traditioneel folkloristisch beeld. Als de watergeesten een vrouw aan hun zijde hadden, konden ze vanzelfsprekend ook kinderen krijgen. In Noord-Rusland werden ze sjilikoeny (ШИЛИКУНЫ) genoemd. Men geloofde dat deze demonen op 19 januari uit een wak in het ijs ⁽⁴⁴⁾ sprongen en via deuren en ramen probeerden binnen te dringen in de huizen. Om zich hiertegen te beschermen tekende men met houtskool kruistekens op deuren en ramen, opnieuw een christelijke remedie tegen heidense verschijnselen. ⁽⁴⁵⁾

In sommige Russische provincies geloofde men dat de roesalki de dochters waren van de vodjanoj. Volgens het algemene volksgeloof dacht men dat verdronken mensen in dienst traden bij de vodjanoj en dat verdronken meisjes, zoals eerder vermeld, ofwel roesalki werden, ofwel de echtgenotes van de watergeesten werden. In het verleden waren de vodjanye zelf ook drenkelingen geweest. ⁽⁴⁶⁾

Deze geesten leefden meestal in diepe kuilen op de bodem van de wateren en op plaatsen die gevaarlijk waren voor zwemmers. Volgens de volksoverlevering konden ze ook in kristallen paleizen wonen (net als de roesalki). Men placht vaak vlakbij zulke gevaarlijke plaatsen een kerk op de oever te bouwen. ⁽⁴⁷⁾ Dit is opnieuw een christelijk-orthodoxe maatregel tegen een restant van heidens bijgeloof.

Voor mensen die gingen zwemmen bestonden er grenzen en verboden die te maken hadden met het geloof aan de watergeest. Zo mocht men niet gaan zwemmen op het middaguur of 's nachts. Wanneer een waaghals dit risico toch nam, zou hij beslist meegesleurd worden naar het onderwaterrijk. Gaan zwemmen zonder kruisje werd ook gevaarlijk geacht. ⁽⁴⁸⁾ In deze waarschuwingen, die verbonden worden aan de dreiging van kwade geesten, kunnen we echter een eenvoudige,

(43) Het steeds weerkeren van lange groene haren bij de beschrijving van geesten kunnen we enerzijds verklaren met een bovennatuurlijke associatie en anderzijds met een natuurlijke associatie. Enerzijds was een groene haarkleur onmogelijk, dus bovenaards en demonisch en anderzijds kon de verschijning met de groene accenten als het ware opgaan in de natuur en ermee verbonden worden.

(44) Een gat in het ijs fungeert in sprookjes als toegang tot het onderwaterrijk.

(45) ЛАВРЕНТЬЕВА, (Л. С.), СМИРНОВ (Ю. И.). *Op. Cit.*, p. 122.

(46) ЛАВРЕНТЬЕВА, (Л. С.), СМИРНОВ (Ю. И.). *Op. Cit.*, p. 122.

(47) ЛАВРЕНТЬЕВА, (Л. С.), СМИРНОВ (Ю. И.). *Op. Cit.*, p. 122.

praktische en aardse maatregel ontdekken: het was gewoonweg gevaarlijk te zwemmen op het middaguur, dus vlak na het middagmaal, en ook 's nachts, wanneer het donker was. De dreiging van een boze geest die op de loer lag, maakte de waarschuwing alleen maar sterker.

De onderwaterwereld kreeg een vooraanstaande plaats in de legende van Sadko, die beschouwd wordt als een Russische nationale mythe, waarin een zeeman naar deze onderwaterwereld afreist. Het verhaal gaat in grote lijnen als volgt. De bard Sadko zingt zijn liederen bij het Ilmenmeer, waaruit een zeeprinses opreist om hem haar liefde te verklaren. Hij volgt haar naar het onderwaterrijk, waar haar vader, de zeekoning, zo onder de indruk is van zijn gezang dat hij zijn dochter als bruid schenkt. Maar tijdens de bruiloft wordt er zo wild gedanst op Sadko's muziek dat er een storm losbarst die alle schepen van de handelsstad Novgorod doet zinken. Wanneer de storm is gaan liggen, wordt Sadko in een net gouden vissen opgehaald. Vervolgens deelt hij in Novgorod al zijn geld uit aan de kooplieden die door de storm geruïneerd werden en laat de Sint-Boris-en-Glebkerk bouwen. Dit beroemde verhaal kende zijn weerslag op de kunsten. In de beeldende kunst vinden we bijvoorbeeld Repins schilderij Sadko terug, en in de muziek was het Rimskij-Korsakov die zijn opera (1898) op dit verhaal baseerde. ⁽⁴⁹⁾

4.6. De *banniek* (БАННИК)

Tot de huisgeesten kunnen we ook de *banniek* rekenen. Hij was heer en meester over het Russische badhuis. Deze geest vertegenwoordigt het natuurelement water, maar is eveneens verbonden met de oerkracht van het vuur, aangezien hitte en stoom een essentieel onderdeel vormden van deze badcultuur. De term *banniek* is afgeleid van *banja* (БАНЯ). Het *banja* of badhuis is een onmisbaar element van de Oud-Russische cultuur. Al sinds de Middeleeuwen werd die beschouwd als een nationaal instituut. Het was namelijk een oude Russische gewoonte regelmatig een bezoek aan de *banja* te brengen: de Rus ging op zijn minst drie maal per week baden. ⁽⁵⁰⁾

In de Russische denkwereld stonden twee tegenstrijdige opvattingen over het badhuis tegenover elkaar. Enerzijds geloofde de Rus dat alle zonden er weggewassen werden. Anderzijds beschouwde hij het als een onreine en gevaarlijke plaats die onlosmakelijk verbonden was met duistere krachten. Daarom werden badhuizen altijd afzonderlijk van de woningen gebouwd. Het badhuis in het dorp werd verhit om allerlei redenen: bij bezoek, omwille van zijn helende krachten, en dergelijke. ⁽⁵¹⁾ In alle steden en dorpen was een openbaar badhuis te vinden waar mannen en vrouwen gezamenlijk stoombaden namen en elkaar met berkentwijgjes sloegen, om ten slotte hun lichaam af te laten koelen door in de sneeuw te rollen. Het baden bleef niet beperkt tot de boerencultuur en lagere stand; het was eveneens een onderdeel van de adellijke levenswijze. Iedere adellijke huishouding beschikte

(48) ЛАВРЕНТЬЕВА, (Л. С.), СМИРНОВ (Ю. И.). *Op. Cit.*, pp. 121-122.

(49) FIGES, (O.). *Op. Cit.*, pp. 390-393.

(50) FIGES, (O.). *Op. Cit.*, p. 65.

(51) ЛАВРЕНТЬЕВА, (Л. С.), СМИРНОВ (Ю. И.). *Op. Cit.*, p. 106.

over een eigen stoomhuis. Omdat dit alles seks, uitspattingen en wild gedrag in de hand kon werken, probeerde Peter de Grote de banja in diskrediet te brengen als een achterlijk overblijfsel van de Russische middeleeuwen. ⁽⁵²⁾

In de winter ging men op zaterdag naar de banja. Op feestdagen en op zondag was het echter niet gepast naar het badhuis te gaan. Het was ook uit den boze daar laat op de avond heen te gaan en het was zelfs levensgevaarlijk na middernacht te baden. We merken op dat de heidense geloofsopvattingen primeerden op de christelijke levenssfeer wanneer we noteren dat er op een 'baddag' niet naar de kerk werd gegaan. ⁽⁵³⁾

Het gevaar en heil van het badhuis school in het feit dat er een banniek in huisde. Het volk stelde zich hem voor als een zwart (zwartgeblakerd), harig en kwaadaardig mannetje. Gewoonlijk verbleef de banniek achter de 'kamenka', het bovenste deel van een kleine kachel die gebruikt werd om stoom op te wekken, of onder de vloer, waarop de mensen zaten die een stoombad namen. Men geloofde dat na het baden van de mensen, het de beurt was aan de duivel en de banniek, wat een overduidelijk samengaan van het christelijke geloof in de duivel en het heidense geloof in kwade geesten is. De nieuwe christelijke duivel werd op deze manier vereenzelvigd met de oude demonen. Als iemand het zou wagen op dat tijdstip te gaan baden, zou hij volgens het volksgeloof nooit levend terugkeren. De boze machten zouden hem namelijk verstikken. Hier vertegenwoordigt de banniek dus het element vuur in negatieve zin. ⁽⁵⁴⁾

De Russen geloofden dat de banja speciale genezende krachten had. Het bad werd de 'eerste genezer van de mens' genoemd. Een bezoek aan de banja reinigde zowel lichaam als geest en was onderdeel van belangrijke rituelen. Het badhuis was een uitstekende plek om een kind te baren; het was er aangenaam warm, schoon en beschut. Men was ervan overtuigd dat de badgeest ervan hield dat de vrouwen er hun kinderen ter wereld kwamen brengen. Na de bevalling werd de moeder in een reeks badrituelen, verspreid over 40 dagen, gezuiverd van de bloeding van de geboorte, die haar gevallen staat symboliseerde. ^(55, 56)

De badgeest was vooral ontstemd als zijn woonplaats niet gebruikt werd voor wat deze bestemd was. Daarom zou geen enkele reiziger het wagen te overnachten in een badhuis. Men probeerde vanzelfsprekend de dwarse, eigenwijze en niet erg gewillige geest gunstig te stemmen. Zo liet de Rus vaak een stuk roggebrood bestrooid met zout voor hem achter. Maar het middel bij uitstek om de banniek voor altijd de lust te ontnemen kwaad te doen, was hem een zwarte kip als geschenk te geven, die men begroef onder de drempel van het badhuis. ⁽⁵⁷⁾

Het badhuis werd niet alleen gebruikt om er te baden, maar ook om er aan waarzeggerij te doen. Jonge meisjes gingen erheen om hun

(52) FIGES, (O.). Op. Cit., p. 65.

(53) ЛАВРЕНТЬЕВА, (Л. С.), СМІРНОВ (Ю. И.). Op. Cit., pp. 106-107.

(54) ЛАВРЕНТЬЕВА, (Л. С.), СМІРНОВ (Ю. И.). Op. Cit., p. 107.

(55) Volgens de kerkelijke leer en het volksgeloof was Christus immers zonder bloeding te wereld gekomen. (FIGES, (O.). Op. Cit., p. 65)

(56) FIGES, (O.). Op. Cit., p. 65 en ЛАВРЕНТЬЕВА, (Л. С.), СМІРНОВ (Ю. И.). Op. Cit., p. 108.

(57) ЛАВРЕНТЬЕВА, (Л. С.), СМІРНОВ (Ю. И.). Op. Cit., p. 107.

toekomst te laten voorspellen. Een gangbare rituele manier om dit te doen, was met de naakte rug in de deuropening te gaan staan of er een hand door te steken. Hierop konden er twee dingen gebeuren. Ofwel werd het meisje door de geest met een scherpe klauw geslagen, wat op ongeluk wees. Ofwel gaf de badgeest een zachte, tedere, harige streling, wat dan een voorteken van geluk was. ⁽⁵⁸⁾

Andere rituelen die gepaard gingen met een bezoek aan het badhuis waren de volgende. Aan de vooravond van hun huwelijk werden de bruiden er door de bruidsmisjes gewassen, aangezien de banja hun reinheid waarborgde. In sommige provincies was het de gewoonte dat de bruid en haar bruidegom voor hun huwelijksnacht naar de banja gingen. Opnieuw moeten we aanhalen dat deze rituelen niet beperkt bleven tot de boerencultuur. Ze werden namelijk ook uitgevoerd bij de provinciale adel en in de laatste decennia van de 17de eeuw zelfs aan het hof. We herkennen in deze rituele gebruiken opnieuw het Russische dvojeverije. Een voorbeeld. De bruid van tsaar Alexander werd op de dag van haar huwelijk gewassen in de banja, terwijl buiten een koor geestelijke liederen zong. Daarna ontving zij van een priester de zegen. Een soortgelijke vermenging van christelijke en heidense reinigingsrituelen zien we ook terug rond Driekoningen en carnaval. De Rus zuiverde op deze heilige dagen zijn woning van al het onreine, om vervolgens met de hele familie ook zichzelf in het badhuis te gaan zuiveren. ⁽⁵⁹⁾

4.7. De bosgeest (леший, ljesjij)

De naam van de ljesjij is afgeleid van de Russische term voor bos, namelijk 'ljes' (лес). Aangezien Rusland onder andere bestaat uit uitgestrekte bosrijke gebieden, is dit opnieuw een geest die tot het dagelijkse leven van de Rus behoorde en waarrond dus opnieuw vele fantastische verzinsels konden gebouwd worden.

Deze demon werd ook 'ljesoviek' (лесовик) of 'ljesjak' (лешак) genoemd. Zijn macht was vrijwel onbegrensd in het woud en alle andere bosbewoners, de wilde dieren en vogels, gehoorzaamden hem onvoorwaardelijk. De bosgeest verkoos donkere en vochtige sparrenbossen als woonplaats. Hij ging zelden naar het grasland, zodat hij zijn buurman de veldgeest niet zou storen. Gewoonlijk kwam hij ook niet naar de dorpen, zodat hij niet in het vaarwater van de huisgeesten en badgeesten kwam. Hij had het niet erg begrepen op zwarte hanen, honden met vlekken boven de ogen (die hem deden denken aan een extra paar ogen) en katten met een vacht bestaande uit drie kleuren, die natuurlijk vaak te vinden waren op het platteland. ⁽⁶⁰⁾ Door zulke eenvoudige zaken als afschrikmiddel te kiezen, voelde de Rus zich veilig; ze waren immers niet ver te zoeken.

Het volksgeloof had de ljesjij een afstotelijke aanblik toebedeeld. Van ver leek hij wel op een mens, maak vaak droeg hij een dierenhuid en was hij voorzien van een paar hoorns en hoeven. ⁽⁶¹⁾ Men geloofde

(58) ЛАВРЕНТЬЕВА, (Л. С.), СМОРНОВ (Ю. И.). Ор. Cit., pp. 107-108.

(59) FIGES, (O.). Ор. Cit., p. 65.

(60) ЛАВРЕНТЬЕВА, (Л. С.), СМОРНОВ (Ю. И.). Ор. Cit., pp. 117-118.

(61) Het hebben van hoorns en hoeven is een duidelijke gelijkenis met de antieke saters.

dat hij soms de kop van een everzwijn had. De bosgeest had verder een blauwachtige kleur, alsof er blauw bloed door zijn aderen stroomde. Hij had groene, uitpuilende ogen, die smeulden als kooltjes. Verder had hij borstelige wenkbrauwen en een lange groene baard en haren. Zijn berkenbast schoenen (62) droeg hij omgekeerd: de linkerschoen had hij aan zijn rechterschoen aangetrokken en omgekeerd. Men geloofde dat de bosgeest stom was, maar dat hij wel kon jammeren, zonder woorden kon zingen en in zijn handen kon klappen. Het geluid van zijn gezang was te vergelijken met het geluid van een storm, die over een woud trok. Om altijd ongezien te blijven kon de ljesjij zich zo klein als een grassprietje maken, of uitgroeien tot de toppen van de bomen. (63)

Vanzelfsprekend waren de jagers en diegenen die het bos betraden volledig afhankelijk van de bosgeest. Men geloofde dat hij de mens niet zozeer schade wilde berokken, maar eerder streken met hen wilde uithalen, net als de domovoj. Wat hij bijvoorbeeld heel vaak placht te doen, was paddenstoelen- en bessenplukkers (64) doen verdwalen. Van jongs af aan werd kinderen aangeleerd hoe ze konden vermijden in dergelijke schelmenstreken verstrikt te raken. Een eerste hulpmiddel waren het gebed en het kruisteken. Wanneer dit niet hielp, moest de verdwaalde op een boomstronk gaan zitten, zijn kleren uittrekken om ze vervolgens binnenstebuiten terug aan te trekken. Hier merken we opnieuw op dat voor een overblijfsel van het heidense geloof er zowel een christelijk-orthodoxe als heidense manier bestond om zich te ontdoen van kwade machten. Men kon in dezelfde lijn verdergaan door de linkerschoen aan de rechterschoen aan te trekken en omgekeerd, en hetzelfde doen met zijn wanten. Op deze manier imiteerde de verdwaalde de bosgeest, bij wie alles eveneens omgekeerd en binnenstebuiten was. Er was echter één dag in het jaar dat alle pogingen tot verweer vruchteloos waren, namelijk 30 oktober, de dag van de martelaar Jerofej. Dan misdroegen de bosgeesten zich de hele dag en nacht. Tegen de ochtend, na het eerste hanengekraai, zakten ze ten slotte door de aarde om opnieuw te verschijnen wanneer de dooi zijn intrede in de lente deed. De boeren waagden het nooit op deze dag het bos in te gaan. (65)

De bosgeest werd ook gebruikt om kinderen bang te maken en hen op deze manier weg te houden van het bos. De ljesjij kon volgens het volksgeloof een kind het bos inslepen, vooral als een onvoorzichtige moeder haar kind verwenst had met de vloek 'Иди ты к лешему' ('idi ty k ljesjemoe'), wat zoveel betekent als 'loop naar de duivel'; alleen wordt de duivel in deze uitdrukking verpersoonlijkt door de bosgeest. De ljesjij kon ook een meisje het bos insleuren en met haar gaan samenleven. Uit deze verbintenis werden dan kinderen geboren. Verder was geen enkele vrouw veilig voor deze geest, want hij ontvoerde zowel jonge als oude vrouwen om hem te laten dienen in zijn huishouden. (66)

(62) Berkenbast schoenen zijn het traditionele schoeisel van de Russische boeren.

(63) ЛАВРЕНТЬЕВА, (Л. С.), СМІРНОВ (Ю. И.). Опр. Cit., p.118.

(64) Het plukken van paddenstoelen en bessen is heden ten dage nog steeds één van de meest geliefde vrijetijdsbestedingen van de Rus.

(65) ЛАВРЕНТЬЕВА, (Л. С.), СМІРНОВ (Ю. И.). Опр. Cit., pp. 119-120.

(66) ЛАВРЕНТЬЕВА, (Л. С.), СМІРНОВ (Ю. И.). Опр. Cit., p.120.

Herders die hun vee soms door de bossen naar graslanden moesten leiden, konden via een tovenaar een pact met de bosgeest sluiten, zodat de ljesjij niet zou toelaten dat wilde dieren aan het vee zouden raken en dat het vee zou gaan afdwalen in het bos. Met een dergelijke afspraak voelde de herder zich rustiger op zijn tocht, omdat hij erop vertrouwde dat de ljesjij zijn woord hield. (67)

Het bestaan van de ljesjij verklaarde veel gebeurtenissen in het alledaagse leven van de Rus: vreemde geluiden in het bos, mensen die verdwaalden, mensen die verdwenen en nooit meer terugkwamen.

Ook de bosgeest had zijn invloed op de kunst. Anton Tsjechov (1860-1904), de invloedrijke naturalistische en symbolistische schrijver, die in West-Europa vooral bekend is om zijn drama's met hun statische en lyrische karakter, (68) noemde één van zijn toneelstukken naar de bosgeest.

4.8. *De vuurdraak* (ОГНЕННЫЙ ЗМЕЙ, ognennyj zmej)

De elementen lucht en vuur worden door de demon ognennyj zmej (ОГНЕННЫЙ ЗМЕЙ), de "vuurdraak", samengebracht en vertegenwoordigd. Over deze geest worden vandaag de dag nog steeds in de Russische dorpen verhalen verteld. De vuurdraak was namelijk een boosaardige geest die jonge weduwen opzocht, kort na het overlijden van hun echtgenoot. Degenen die beweerden hem gezien te hebben, beschreven hem als een vliegend wezen, een vuurbol of een draak met een staart met gouden vonken. (69)

Wanneer hij een huis betrad, veranderde hij onmiddellijk in de man voor wie de weduwe zat te treuren. Hij omhelsde haar, kuste haar, trakteerde haar op koekjes en ging met haar in bed liggen. Van dergelijke bezoeken begon de vrouw weg te kwijnen en stierf uiteindelijk. Daarom hield men een oogje op eenzame, alleenstaande buurvrouwen. Wanneer zo'n vrouw tegen zichzelf begon te praten of onzin begon uit te kramen, geloofde men dat ze bezocht werd door deze boze geest. Men trachtte haar dan te redden in de volle overtuiging dat ze het anders niet zou overleven. (70)

Maar de weduwen zelf stonden niet helemaal machteloos tegenover de vuurdraak. Er bestond een manier om na te gaan of een echtgenoot werkelijk teruggekeerd was of dat er een demon zijn plaats had ingenomen. De echtgenote moest namelijk zijn rug aftasten en zijn ruggengraat proberen te vinden. Wanneer ze zijn ruggengraat voelde, dan was het haar man die daar stond. Wanneer de wervelkolom echter ontbrak, dan stond de vuurdraak op de drempel. (71)

Een andere manier die de weduwe misschien ook kon gebruiken was de volgende. Ze kon nagaan of de man een gordel droeg of niet. Gordels hadden namelijk een gewijde functie in de Russische boeren-cultuur. Wanneer iemand geen gordel droeg, zou hij tot de onderwereld behoren. Demonen droegen in afbeeldingen nooit een gordel. Heksen deden hun gordel af wanneer ze in contact traden met de geestenwereld. (72)

(67) ЛАВРЕНТЬЕВА, (Л. С.), СМЕРНОВ (Ю. И.). Op. Cit., p.120.

(68) WAEGEMANS, (E.). Geschiedenis van de Russische literatuur. Amsterdam/Gent, Jan Mets/Scoop, 1999, pp. 194-201

(69) ЛАВРЕНТЬЕВА, (Л. С.), СМЕРНОВ (Ю. И.). Op. Cit., pp.113-114.

(70) ЛАВРЕНТЬЕВА, (Л. С.), СМЕРНОВ (Ю. И.). Op. Cit., p. 114.

(71) ЛАВРЕНТЬЕВА, (Л. С.), СМЕРНОВ (Ю. И.). Op. Cit., p. 114.

(72) FIGES, (O.). Op. Cit., pp. 319-320.

Volgens Lavrentjeva en Smirnov wordt de geboorte van buitenechtelijke kinderen op het Russische platteland nog steeds toegeschreven aan de vuurdraak. Men geloofde verder dat uit de verbintenis van een vrouw met de vuurdraak zwarte, domme en slechte kinderen geboren werden, die niet lang leefden, zodat niemand hen ooit te zien kreeg. (73)

De vuurdraak verklaarde dus raadselachtige verschijnselen in de natuur die te maken hadden met licht en vuur en boden ook verklaringen voor sociale problemen, zoals buitenechtelijke kinderen.

4.9. *De veldgeest* (Полевой, poljevoj)

De naam van deze met de aarde verbonden geest is afgeleid van het woord поле (polje), wat veld, land of akker betekent. Vanzelfsprekend bewaakte hij dus de velden. Hij werd op verschillende manieren beschreven: de ene keer zou hij volledig in het wit gehuld zijn en de andere keer was hij een zwart gekleurd wezen. De kleur zwart kunnen we herleiden tot de kleur van de aarde, van de akker, die met zijn functie verbonden was. Deze geest had veelkleurige ogen. Zijn kruin was bedekt met lange groene grassen in plaats van haren. Verder was hij blootshoofds en naakt. Hij was een klein, misvormd en wanstaltig mannetje. Net als de domovoj was hij geen slecht wezen, maar hield hij ervan streken uit te halen. Het soort kattenkwaad dat hij uithaalde, doet echter eerder denken aan de streken van de ljesjij. Hij wees mensen de verkeerde weg, leidde hen het moeras in en hij dreef graag de spot met dronken ploegers. In tegenstelling tot de andere demonen hield de veldgeest van de dag. (74)

Deze geesten kwamen logischerwijze vaker voor in gebieden waar veel velden te vinden waren. In dichtbeboste streken werden ze minder waargenomen en was vaak alleen hun stem te horen. Ze waren vooral te vinden in de kuilen die de grens tussen de akkers aangaven en bijgevolg was het gevaarlijk op dergelijke plaatsen te slapen. De kinderen van de veldgeesten, de mjezjevitsjki (межевички) (75) en loegoviki (ЛУГОВИКИ), (76) liepen over die kuilen en vingenvogels voor hun ouders om op te eten. Als ze er iemand vonden die zich er te slapen had gelegd, stortten ze zich op hem en verstikten hem. Eens per jaar werden deze geesten 's nachts geëerd met een gift. Men verwijderde zich wat van het dorp en schonk hen een paar eieren en een oude haan. (77)

Conclusie

De Russische geesten en demonen, die tot een lager niveau dan de Oud-Russische goden en de christelijke godheid behoorden, kunnen opgedeeld worden volgens de vier natuurelementen, waarin ze letterlijk gelokaliseerd werden en waaraan ze hun functie ontleenden. Ze kunnen bovendien steeds gesitueerd worden in het dubbelgeloof

(73) ЛАВРЕНТЬЕВА, (Л. С.), СМІРНОВ (Ю. І.). Ор. Сит., р. 114.

(74) ЛАВРЕНТЬЕВА, (Л. С.), СМІРНОВ (Ю. І.). Ор. Сит., рр. 109-110.

(75) Dit woord werd afgeleid van 'межа' (mjezja), wat grens tussen de akkers betekent.

(76) Dit woord werd afgeleid van 'луг' (loek) of 'луговина' (loegovina), wat weiland betekent.

(77) ЛАВРЕНТЬЕВА, (Л. С.), СМІРНОВ (Ю. І.). Ор. Сит., р. 110.

van de Russen, namelijk een mengeling van heidense en christelijk-orthodoxe aspecten. Men geloofde na de kerstening niet alleen in de monotheïstische God, maar probeerde ook op allerlei manieren de oude geesten rondom zich tevreden te houden. Vaak was dit door kleine, gepaste giften te doen. Hun kwaadwillendheid werd doorgaans met een mengeling van christelijke en heidense middelen bestreden. De fantasie van de Rus speelde een grote rol in de beeldvorming rond de demonen. De lange en vaak groene haren en afschrikwekkende gestalten zijn bijna een constante in de beschrijvingen van geestesverschijningen.

Ze dienden een tweevoudig sociaal doel: veiligheid en kennis. Ze hielden met hun dreiging mensen weg van gevaarlijke plaatsen en verklaarden allerlei gebeurtenissen en verschijnselen in het dagelijkse leven van de eenvoudige Russische boer.

Onze-Lieve-Vrouw van Vlaanderen

Guido Vloemans – Kris Lauwers

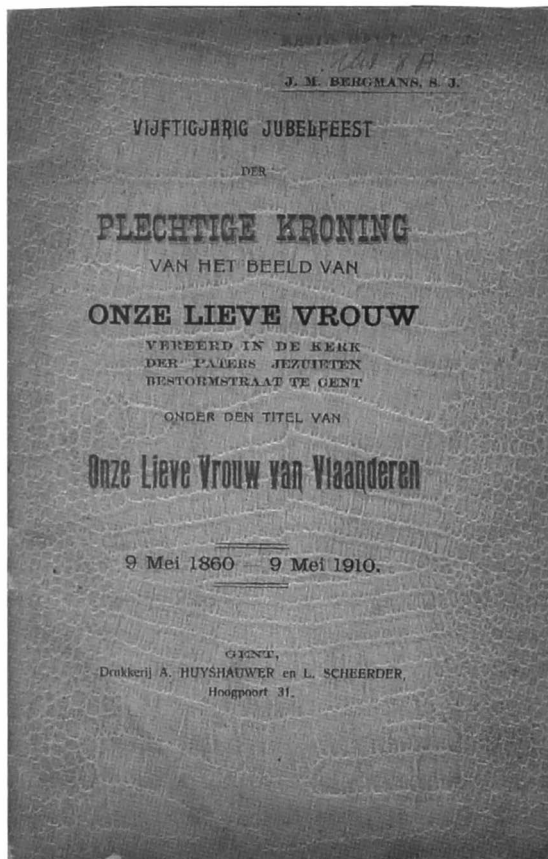
Een haast onbekend beeld en een overbekend lied: het prachtige beeld van Onze-Lieve-Vrouw van Vlaanderen en het lied 'Liefde gaf U duizend namen'. Hoe is de band tussen beiden ontstaan en weer losgeraakt? Over dit en nog veel meer gaat dit artikel.

Het onbekende beeld

Voorgeschiedenis: Kerk en Beeld

In de Posternestraat te Gent, precies op de plaats waar Lodewijk van Male, graaf van Vlaanderen, een kasteel bezat, waarin later Filips de Goede, de eigenlijke stichter van de Nederlanden, heeft gewoond, kopen de paters jezuiten in 1833 de gebouwen en de kapel van de oude abdij Oost-Eeklo. Als de kapel te klein wordt, laten de paters in mei 1842 een kerk bouwen. Deze wordt op 13 januari 1844 door Mgr. Delebecque, bisschop van Gent, geconsacreerd. Zij wordt toegewijd aan "Maria-Ten hemelopgenomen" en de heiligen Ignatius en Xaverius. Reeds heel vlug ontstaat er een grote lekenbeweging: de Aartsbroederschap van Onze-Lieve-Vrouw ter bekering van de zon-

50 jaar viering

daars. (1) In het begin van 1844 beslist Mevrouw d'Hane-Steenhuyze de Potter, een dame uit een bekende Gentse familie, "als blijk van haar godsvrucht tot de H. Maagd" een groot Mariabeeld 'op ware grootte' aan de nieuwe kerk te schenken. Het nieuwe, witmarmeren beeld (2,75 m hoog), een kunstwerk van de jonge Antwerpse beeldhouwer Jan-Baptist De Cuyper, (2) wordt op 15 augustus 1846 in de nis boven het hoofdaltaar geplaatst. (3)

De Jezuïeten en de Mariaverering

Het is niet toevallig dat er een beeld van Maria in een kerk van de jezuïeten terecht komt. In 1584 stichten zij de Mariacongregaties, een lekenbeweging die in heel Europa mensen samenbrengt. Verschillende bekende bedevaartplaatsen werden door hen verzorgd, maar zijn nu aan anderen toevertrouwd. Zo is er in Vlaanderen het beeld van Onze-Lieve-Vrouw van Groeninghe in Kortrijk (soms ook Onze-Lieve-Vrouw van Vlaanderen genoemd, kerk gebouwd in 1607-1611) en de bedevaartplaats Oostakker (sinds 1877). Als in 1860 het driehonderdjarig bestaan van de kapel van Stoepe (Ertvelde) wordt gevierd zijn het paters jezuïeten die er een veertiendaagse retraite pre-diken. (4)

(1) Uit J.M. Bergmans s.j.: Vijftigjarig Jubelfeest der Plechtige Kroning van het beeld van Onze Lieve Vrouw. Gent, Drukkerij A. Huyschauer en L. Scheerder, s.d., 32 blz.; blz. 11-13.

(2) J.B. De Cuyper (1807-1852) was samen met zijn broer Pieter-Joseph een gekende beeldhouwer. In "Bijdragen tot de geschiedenis" verscheen in 1930 een speciale druk van een artikel door EM. DILIS (AUTHOR). De Gebroeders De Cuyper, Antwerpsche Beeldhouwers (1807 - 1883). Over hem: Sculptors such as the Antwerp-based De Cuyper brothers (unrelated to the Dutch Cuypers), who achieved high standards in 17th- and 18th-century terms (for instance, the 1845 antependium of the high altar of church of Sint-Paulus, Antwerp), filled an important market. These sculptors are just one name among creators of an enormous continuous production of devotional Neo-Baroque sculpture from the 17th century to at least World War I and that is therefore often deceptively difficult to date. Bron: Léon E. Lock, In "Low Countries Sculpture", uittreksel uit The Encyclopedia of Sculpture, 3-volume set, Edited by Antonia Boström, 2003 (<http://www.lowcountriesculpture.org/briefhistoryen01.pdf>)

(3) Het beeld is gemaakt naar een voorbeeld dat aan J.B. De Cuyper werd getoond. In het archief van de paters jezuïeten is het oorspronkelijk contract bewaard. Het houten beeld dat als model diende bevindt zich nu in de St. Michaëlskapel te Niel-bij-As.

(4) Zie: <http://home.scarlet.be/~guyverhe/stoepe/stoepe2/laere8.html>

De kroning van het beeld

Omwillen van het grote aantal leden van de Aartsbroederschap vraagt in 1859 de overste, P. van Derker, gesteund door de bisschop van Gent, aan Rome om het beeld te mogen kronen in naam van de paus. (5) Begin 1860 komt het bevestigend antwoord uit Rome via de algemene overste P. Beeckx. Op 9 mei 1860 worden Maria en het kindje Jezus in naam van Paus Pius IX door zijn nuntius Mgr. Gonella, in het bijzijn van de bisschoppen van Gent en Brugge, plechtig gekroond. (6)

(5) In september 1844 waren er reeds 84.700 leden ingeschreven. Zie L. Brouwers, 'De Jezuiten te Gent. 1585-1773.1823-heden.' Sint-Barbaracollege, Gent, 1980, blz. 155

(6) De kroon van verguld zilver voor O.L.Vrouw is een geschenk van een adellijke familie uit Gent. De kroon van het Jezus-kind is een geschenk van een jonge leerling van het Sint-Barbaracollege, Georges van der Bruggen. Op zijn sterfbed kreeg hij de toelating om zijn spaargeld te schenken voor deze kroon. Zijn jongere zus zocht verder geld bij elkaar. Daarom staat op de kroon: "Puero Jesu pueri Gandavenses" ("Aan het kind Jezus vanwege de Gentse kinderen"). Zie Bergmans p. 10. Een omstandig verhaal van deze kroning staat in de Litterae Annales. 1910, p. 75 en volgende.

(7) In J. Langendries, 'Cinquentaenaire du couronnement solennel de l'insigne statue de la très Sainte Vierge ... Notre-Dame de Flandre', Bruxelles, 1910, 26 blz. staat de tekst ervan op blz. 23. Verschillende redenen worden er in opgesomd: het feit dat ook elders Mariabeelden aan een stad of land worden toegewezen, een vraag onderschreven door alle Vlaamse katholieken, de uitzonderlijke kroning van het beeld en de plaats waar vroeger de graven van Vlaanderen woonden in een stad die door Vlaanderen zo lang als hoofdstad werd beschouwd.

(8) Zie Brouwers, 'De Jezuiten in Gent', p. 154 voetnoot 23. Onduidelijk is of dit reeds in 1860 gebeurde of eerst in 1861.

De naamgeving: Onze-Lieve-Vrouw van Vlaanderen

Mgr. Delebecque, bisschop van Gent, wil in 1861 de eerste verjaardag van de kroning plechtig vieren. Op Hemelvaartsdag, 9 mei 1861, overhandigen de notabelen van Gent, in naam van de Gentse katholieken een requête, een verzoekschrift, aan de bisschop om het gekroonde beeld niet langer 'Notre Dame des Jésuites' maar "Notre Dame de Flandre" te mogen noemen. (7) Met vreugde wordt dit aangenomen. Ook de residentie van de paters heet van nu af aan "Residentie Onze-Lieve-Vrouw van Vlaanderen". (8) Een nieuwe bevestiging van de titel komt op 24 augustus 1892 vanuit Rome. De Congregatie voor de Riten geeft de toestemming aan de paters in Gent op 9 mei (9) de kerkelijke getijden te bidden en een eigen mis te lezen ter ere van Onze-Lieve-Vrouw van Vlaanderen, Almae Flandriae Dominae, in anniversario Coronationis. (10) De Aartsbroederschap van het Onbevleed Hart van Maria tot bekering der zondaars is de promotor van de verering van Onze-Lieve-Vrouw van Vlaanderen. Alvast in 1869 is er sprake van *een noveen*, toen men in de kerk waar het beroemde beeld zich bevond, het jubileum vierde van "l'Archiconfrérie du Saint et Immaculé Coeur de Marie à l'occasion du 25e anniversaire de son érection en cette église".

Een aanplakbrief van dat jaar vermeldt vanaf 1 mei tot 10 mei de dagelijkse vieringen die soms al om 4 u.30 's morgens begonnen en eindigden met een grote plechtigheid om 18 u. Op zondag 9 mei staat vermeld: "9e anniversaire du couronnement solennel de Notre Dame de Flandre au nom et par l'autorité de sa sainteté Pie IX". Er wordt nog verwezen naar een volle aflat en naar een plechtig lof om 6 u. 's avonds: "Salut solennel suivi du Sermon flamand par le R.P. Vanderstappen". (11) In 1894 wordt het vijftigjarig bestaan van het beeld met veel luister gevierd.

De Jubileumviering van 1910

De aankondiging van het "Gulden Jubelfest der Kroning van Onze-Lieve-Vrouw van Vlaanderen" in 1910 vermeldt uitdrukkelijk "een *plechtige noveen* van zondag 1 mei tot maandag 9 mei. Op 1 mei is er een pontificaal lof voorzien door "Z.D.H. Mgr. den Bisschop van Gent", met "Vernieuwing der Toewijding aan O.-L.-V. van Vlaanderen". Dagelijks volgen plechtigheden waarbij de rector van het

theologisch college van Leuven en verscheidene priors van religieuze orden worden betrokken. Dat jaar is er ook op 9 mei een "Pontificale Hoogmis door Z.E. Mgr. Tacci Porcelli, Aartsbisschop van Nicea, Apostolisch Gezant in België". De affiche eindigt in grote letters: "Tot meerdere eer en glorie van God en van Onze-Lieve-Vrouw van Vlaanderen !" Voor het jubelfeest wordt aan dichters en componisten een nieuw lied ter ere van Onze-Lieve-Vrouw van Vlaanderen gevraagd. Zo ontstaan meerdere liederen: op tekst van P. Flerackers en muziek van R. Herberigs; op tekst van Caesar Gezelle en muziek van Fr. Uyttenhove; op tekst van Aloïs Walgrave en muziek van J. Ryelandt; op tekst van J. Noterdaeme en muziek van K. Mestdagh en op tekst van E.H August Cuppens en muziek van Lodewijk De Vocht. ⁽¹²⁾

Verdere geschiedenis tot vandaag

In 1956 wordt de residentie in de Posternestraat opgeheven en het Mariabeeld naar de kerk van het Sint-Barbaracollege overgebracht. In 1960 wordt het eeuwfeest van de kroning gevierd. Op het vouwblaadje voor dit feest staat: "Maandag 9 mei zal in Gent het katholieke Vlaanderen met geestdrift het EEUWFEEEST vieren van de kroning van dit beeld. Te 10.30 u. zal in de jezuïetenkerk van de Savaanstraat, het nieuwe Heiligdom van Onze-Lieve-Vrouw van Vlaanderen, een plechtige H. Mis worden opgedragen. 's Avonds te 8.00 uur: pontificaal lof door Zijne Hoogw. Exc. Mgr. Kujur, aartsbisschop van Ranchi. De Lievens-Missie, met feestpreek door Mgr. Schelfhout, vicaris-generaal van Mgr. De Bisschop van Gent." Hier stopt blijkbaar de geschiedenis. De verering van het beeld lijkt in het niets op te gaan. Wellicht spelen daar vele redenen in mee. Na de Eerste Wereldoorlog komen de verering van het Heilig Hart en de welbekende bonden van het H. Hart tot stand. De residentie van de Posternestraat kent minder goede tijden, er komt minder volk op retraite. Ze wordt uiteindelijk gesloten. In Vlaanderen komt er verzet tegen de Franse preken, die in de residentie en in St.-Barbara worden gehouden. Bovendien staan de deuren van de kerk van Sint-Barbara weinig open, om tenslotte voortdurend gesloten te blijven, uitgezonderd tijdens enkele college-evenementen. Onder invloed van het concilie verdwijnen veel oude gewoonten en gebruiken (bv. de broederschappen). Er komt een nieuwe liturgische taal en nieuwe liturgische muziek. Maria wordt anders benaderd: men wil terug naar het bijbelse beeld. ⁽¹³⁾ Met de jaren is er bij de paters van het college niemand meer die zich nog kan inzetten voor de devotie en de instandhouding ervan. Daarnaast is er ook de 'concurrentie' van Oostakker, waar het ook de paters jezuïeten zijn die zorgen voor het heiligdom. Pas in het jaar 2002 komt er verandering als eerst slechts één, ⁽¹⁴⁾ dan twee, dan twintig en dit jaar honderddertig mensen op 9 mei de feestdag van Onze-Lieve-Vrouw van Vlaanderen komen vieren met feestelijke mariale vespers. Enkele

(9) De datum 9 mei is ook de dag waarop de kerkwijding van de kathedraal van Doornik wordt gevierd. Waarom de datum van 9 mei werd gekozen? Het is dit de datum van de kroning in 1860. Anderzijds is dit het einde van een noeven die begonnen wordt op 1 mei. Ook de kathedraal van Doornik die aan "Onze Lieve Vrouw" is toegewijd (zie verder) viert op 9 mei zijn wijding. In de scheurkalender 'De Druivelaar' staat het feest van Onze-Lieve-Vrouw van Vlaanderen nog steeds aangegeven op 9 mei.

(10) Zie Bergmans blz. 18-19. Er wordt zelfs een gregoriaanse mis gecomponeerd door Dom Pothier (1835 - 1923), grote bezieler van de heropleving van de gregoriaanse muziek vanuit Solesmes. Er bestaat nog een partituur van deze mis. De datum 9 mei is ook de dag waarop de kerkwijding van de kathedraal van Doornik wordt gevierd, die aan "Onze Lieve Vrouw van Vlaanderen" is toegewijd.

Waarom de datum van 9 mei werd gekozen? Het is dit de datum van de kroning in 1860. Anderzijds is dit het einde van een noeven die begonnen wordt op 1 mei. Ook de kathedraal van Doornik (zie verder) viert op 9 mei zijn wijding. In 'De Druivelaar' staat het feest van Onze-Lieve-Vrouw van Vlaanderen nog steeds aangegeven op 9 mei.

(11) Zie Bergmans blz. 19

(12) De namen vinden we, in deze volgorde, in een vouwblaadje "1860 - 9 mei 1960. Eeuwfeest van de plechtige kroning en haar beeld, Jezuitenkerk, Savaanstraat, Gent". In het boekje van Bergmans vinden op blz. 24-27 slechts drie namen, in deze volgorde: Gezelle-Uyttenhove, Cuppens-De Vocht, Flerackers-Herberigs. Onduidelijkheid heerst er over het feit of dit een prijskamp was of niet. Deze zou gewonnen zijn door het lied van Flerackers-Herberigs volgens sommigen. P. Louis Brouwers beroept zich op de 'Litterae Annueales 1910, blz 75 en verklaart Cuppens-De Vocht tot winnaar. Een feestprentje van het jubileum geeft als feestgezang de tekst en muziek van Gezelle-Uyttenhove. In het boekje van Lambrecht over de kroning staat geen prijskamp vermeld. Ook verschilt de volgorde van de liederen.

(13) Zie hiervoor o.a. in Tertio nr. 305, 15 november 2005, het artikel Patrick Jaspers 'Onze-lieve-Vrouw van Vlaanderen kunsthistorisch bekeken. Mariaverering vroeger en nu.'

(14) Een comitélid vertelt: "Het was mijn tante Mathilde uit Beigem die me elk jaar op 9 mei deed bidden tot O.L.Vrouw van Vlaanderen". Volksdevotie heeft blijkbaar deze datum blijven onthouden.

(15) Het is op dit ogenblik niet zeker of de kerk van Sint-Barbara zal blijven voortbestaan. Het Beschermcomité stelt zich als taak te zorgen voor het voortbestaan van het beeld, de toegankelijkheid en de verering ervan.

(16) Zie hierover <http://www.catho.be/ftp/paroisses/bw/DamBa6681/default1bis.html>. Tussen 1600 en 1954 worden ongeveer driehonderd Mariabeelden gekroond. Zie Robert A. ORSI, *The Madonna of 115th Street, Faith and Community in Italian Harlem (1880-1950)*, Yale University Press, 1985, p. 60-65.

www.unige.ch/ses/socioeco/index/VilleRainhorn.doc.

(17) Zie hiervoor <http://www.catho.be/ftp/paroisses/bw/DamBa5681/default1bis.html>

(18) Zie hiervoor http://eng.proz.com/profile/51971?sp_mode=port. Dit is de vertaling van een artikel van P. Mathieu Peters OSC en Hans-Günther Schneider. Literatuur: Capelle, Pierre en collaboration avec Gonzague van Innis et Toon Osaer, *Les églises à Bruxelles, Capelle, Pierre met medewerking van Gonzague van Innis en Toon Osaer, Kerken te Brussel Mechelen 1995.* – Martiny, Victor-Jaston, *Steden van België, Brussel 1980.* – *Onze-Lieve-Vrouw ter Capelle, kunstgids, uitgegeven door de parochie, Bussel, z. j.*

(19) *Devotionalia, Periodiek voor verzamelaars van Devotionalia, nr. 34-36.*

mensen richten het 'Beschermcomité van Onze-Lieve-Vrouw van Vlaanderen', een feitelijke vereniging, op. (15) Volop worden er door het Beschermcomité voorbereidingen getroffen voor het eeuwfeest van het lied "Liefde gaf U duizend namen" en voor de honderdvijftigjarige kroning van het beeld op zondag 9 mei 2010.

De gekende titel: Onze-Lieve-Vrouw van Vlaanderen
Het belang van een kroning
Waarom wordt een beeld gekroond?

Reeds sinds de negende eeuw is er sprake van gekroonde Maria-beelden. Rond 1600 vindt de eerste mariale kroning plaats van het beeld van Maria in Santa-Maria-Maggiore door paus Clemens VIII. Op 30 augustus 1620 wordt het beeld van de Madonna van Oropa gekroond. In de negentiende eeuw wordt een ritus over het kronen van Mariabeelden. (16) uitgevaardigd. Een van de redenen voor een kroning vindt men in het feest van de Kroning van Maria in de hemel. Dit feest wordt in de katholieke kerk (sinds 1955) één week na het feest van Onze-Lieve-Vrouw Tenhemelopgenomen gevierd, maar is veel ouder. In de rozenkrans komt de Kroning van Maria voor als het laatste mysterie van de Vijf Glorierijke Mysteryën. Maria wordt o.a. in de Litanie van Loreto ook Koningin genoemd ('Koningin van de engelen, van de aartsvaders, van de profeten enz.'). De voorstelling van een gekroonde Maria is dus oud. Waarom een Mariabeeld in naam van de paus wordt gekroond is niet helemaal duidelijk. Het heeft zeker te maken met de bekendheid ervan. Het is een bevestiging en erkenning van de belangrijkheid van het beeld en de verering ervan.

Mariale kroningen in Vlaanderen

In België vinden we het grootste aantal gekroonde Onze-Lieve-Vrouwebeelden ter wereld. Er zouden er 64 zijn tussen 1843 en 1961. Deze kroningen gebeuren niet allemaal in naam van de paus. In Brussel zijn er 6 gekroonde Madonna's, in Vlaanderen 35 en in Franstalig België 23. (17) De eerste gekroonde Onze-Lieve-Vrouw bevindt zich in de Kapellekerk te Brussel. De Madonnafiguur in Vlaamse stijl op het altaar van de kapel van Onze-Lieve-Vrouw Barmhartigheid is een kunstwerk uit de zestiende eeuw en stond tot de sluiting van de kapel in het jaar 1773 in de tegenwoordig afgebroken jezuïetenkerk. Ze werd in 1804 naar hier gebracht, waar ze in 1843 in aanwezigheid van Koning Leopold I en Koningin Louise Marie feestelijk werd gekroond. (18) Of dit in naam van de paus gebeurde is niet vermeld. In Vlaanderen zijn er dus 35 gekroonde Onze-Lieve-Vrouwebeelden. De verschillende lijsten hiervan geven echter niet altijd dezelfde resultaten. Zo vinden we in de lijst van *Devotionalia*, (19) er 34. Wij houden ons bij de informatie van mevrouw Nicole

Lehoucq, die in 1980 een thesis maakte over de gekroonde Mariabeelden. Haar lijst met de oudste kroningen tot 1912 in Vlaanderen staat in de voetnoot. ⁽²⁰⁾

De naam: Onze-Lieve-Vrouw van Vlaanderen

Het voorkomen van de naam in Vlaanderen "Onze-Lieve-Vrouw van Vlaanderen" klinkt ons allen bekend in de oren. Er zijn talloze plaatsen in de wereld die 'hun' Onze-Lieve-Vrouw benoemen met een plaats- of streeknaam. Bij nader inzicht blijkt de toevoeging 'van Vlaanderen' echter niet zo dikwijls verbonden te zijn aan een of ander bepaalde plaats of beeld. Er is in Kortrijk een klooster en het lyceum "Onze-Lieve-Vrouw van Vlaanderen" (medegesticht door een pater jezuiet, Frans Smeesters) en er is in Mortsel een scouts-groep (groep 144) met deze naam. In een lijst van KADOC met kapelletjes in Vlaanderen vinden we de volgende aantallen van Mariakapellen met de benaming "Onze-Lieve-Vrouw van Vlaanderen": 7 kapelletjes in Oost-Vlaanderen, 27 kapelletjes in West-Vlaanderen, 4 kapelletjes in Vlaams-Brabant, 6 in Antwerpen, 3 in Limburg. ⁽²¹⁾ Verder is er nog sprake van een 'Onze-Lieve-Vrouw van Vlaanderen'-kapel in het Noord-Franse Halluin.

De kathedraal van Doornik

Maar wat vooral belangrijk is: de titel van de kathedraal van Doornik is de "Cathédrale Notre-Dame". Na enige research blijkt dat er in deze kathedraal een reliekschrijn is voor "Onze-Lieve-Vrouw van Vlaanderen", gemaakt door Nicolas Verdun in 1205. In de kapel van Onze-Lieve-Vrouw van Vlaanderen in de apsis werd het reliekschrijn van Onze-Lieve-Vrouw van Vlaanderen oorspronkelijk bewaard. Er is ook sprake van een beeld van "Onze-Lieve-Vrouw van Vlaanderen" dat in 1566 zou vernield zijn en vervangen werd door "Notre-Dame la Brune". In 1567 werd dit nieuwe beeld geschonken door een officier van het Spaans garnizoen ter plaatse. Het beeld was oorspronkelijk polychroom, maar werd in de loop van de jaren bruin door het kaars-roet. De kathedraal werd ingewijd op 9 mei 1171. Toeval of niet: dit is de dag waarop het beeld werd gekroond in Gent en door Rome toestemming werd gegeven om een eigen misformulier en getijdengebied te houden. ⁽²²⁾

De verering van "Onze-Lieve-Vrouw van Vlaanderen"

Uit een artikel van Patrick Jaspers in Tertio: ⁽²³⁾ "De viering van de vijftigste verjaardag van de kroning van het Mariabeeld in 1910 was cruciaal voor de verspreiding van de titel Onze-Lieve-Vrouw van Vlaanderen. Na de Eerste Wereldoorlog was de titel Onze-Lieve-Vrouw van Vlaanderen zo ingeburgerd dat het nieuwe Maria-type een belangrijke plaats in de heroplevende Vlaamse Beweging innam.

(20) De lijst van kroningen tussen 1860 en 1912 in Vlaanderen.

1860: 9 mei - O.L.Vrouw van Vlaanderen door Mgr. Gonella, pauselijke nuntius.

1867: Virga Jesse Hasselt door Mgr. de Mérode, kanunnik van de Sint-Pietersbasiliek, te Rome.

1872: O.L.Vrouw van Scherpenheuvel door Mgr. Deschamps, aartsbisschop van Mechelen.

1874: O.L.Vrouw van Halle door Mgr. Deschamps, aartsbisschop van Mechelen.

1876: O.L.Vrouw van Hanswijk, Mechelen, door Mgr. Deschamps, aartsbisschop van Mechelen.

1887: O.L.Vrouw van Oudenberg, door Mgr. Lambrecht, bisschop van Gent.

1888: O.L.Vrouw van Lourdes te Oostakker, door Mgr. Lambrecht, bisschop van Gent.

1890: O.L.Vrouw van Tongeren, oorzaak onzer blijdschap, door Mgr. Doutreloux, bisschop v. Luik.

1892: O.L.Vrouw van Kerselaar (Edelare), door Mgr. Stillemans, bisschop van Gent.

1897: O.L.Vrouw van Neder-Waver, door Mgr. Goossens, kardinaal van aartsbisdom Mechelen.

1898: O.L.Vrouw van Kortebos (Limburg) door Mgr. Doutreloux, bisschop van Luik.

1899: O.L.Vrouw van Antwerpen (kathedraal), door Mgr. Goossens, kardinaal van Mechelen.

1902: O.L.Vrouw van Dadizele door Mgr. Waffelaert, bisschop van Brugge.

1903: O.L.Vrouw Ten Doorn te Eeklo, door Mgr. Stillemans, bisschop van Gent.

1908: O.L.Vrouw van Lebbeke door Mgr. Stillemans, bisschop van Gent.

1912: O.L.Vrouw van Gaverland (Melsele), door Mgr. Stillemans, bisschop van Gent.

Lijst nagekeken door Mevr. Nicole Lehoucq, Kapel en Beeld, Gent.

Er is sprake geweest van de kroning van een Mariabeeld in 1860: O.L.Vrouw van Oost-Eeklo door

De kathedraal van Doornik

Opmerkelijk is dat het Mariabeeld van de Gentse jezuiten hierbij geen rol van betekenis speelde. Dat hangt wellicht samen met het feit dat het geen aan Vlaanderen gerelateerde iconografie vertoonde. Het lied van Cuppens en De Vocht, geschreven in functie van de verering van het Gentse beeld van Onze-Lieve-Vrouw van Vlaanderen, gaf op die manier de aanzet voor een nieuwe devotie, die met de oorspronkelijke nog weinig had te maken. In de vroege jaren 1920 ontstond een nieuw iconografisch type, dat tot op vandaag de voorstelling van Onze-Lieve-Vrouw van Vlaanderen blijft bepalen. Maria wordt hierbij altijd voorgesteld als een Vlaamse maagd, waarbij haar mantel wordt afgeboord met een geel-zwart geblokte rand. Ook het aanbrengen van een Vlaamse leeuw op de mantel of op een schild en het toevoegen van het motief van de Blauwvoet behoren tot de mogelijkheden. Maria wordt altijd voorgesteld met het kind Jezus, dat zijn zegenende hand uitstrekt over Vlaanderen, gesymboliseerd door de torens van Brugge, Gent en Antwerpen. Soms wordt ook de IJzertoren afgebeeld. Een andere interpretatie die vanaf de jaren 1930 opgang maakte, zag in elke in Vlaanderen vereerde Maria-voorstelling een incarnatie van Onze-Lieve-Vrouw van Vlaanderen. Die zienswijze lijkt aan te sluiten bij die andere evergreen van de Vlaamse religieuze muziek, 'Lieve Vrouwe van ons land', een tekst van L. Monden op muziek van Arthur Meulemans. De voorstellingen van Monden van Vlaanderen die hierbij aansluiten, bestaan vaak uit een 'Vlaams' gotisch Mariabeeld waaraan een heraldische Vlaamse Leeuw werd toegevoegd. "Er wordt ook gebeden tot Onze-Lieve-Vrouw van Vlaanderen. Er is een 'officieel' gebed met de nodige aflaten, er is het gekende gedicht "Het Gebed van Tijl" ("Lieve Vrouwke van Vlaanderen, luister" van Anton Van de

Mgr. Delebecque, bisschop van Gent. Er is hier sprake van een duidelijke verwarring: de residentie van de Jezuiten in Gent werd immers de residentie van 'Oost-Eeklo' genoemd. In Oost-Eeklo is niets bekend van een gekroond Mariabeeld.

21) Zie <http://kadoc.kuleuven.be/kapelletjes/oost-vlaanderen.php>

22) Zie <http://optimiste.skynet.be/post/4421139/la-cathedrale-de-tournai-4>. Als bronnen vermeldt hij: "Tournai Art et Histoire" van Mr Jacques Pycke, Professeur à Université de Louvain La Neuve. Over de restauratie van het beeld zie Jacques Pyck et Isabelle Leirens-aloux, "Le dossier historique et technique de la statue de Notre-Dame la brune, vénérée depuis le 15e siècle à la cathédrale de Tournai. Tournai - Art et Histoire, Tournai, 2005, 70 blz.

23) Citaat uit Patrick Jaspers 'Onze-Lieve-Vrouw van Vlaanderen' kunsthistorisch bekeken, 'Mariaverering vroeger en nu', *Tijdschrift voor Kunst* 305 - 14 november 2005 - p. 12.

Eeuwfeest

Velde). “Lieve Vrouwe van ons land”, “Hoge Vrouwe in de hemel” zingen Onze-Lieve-Vrouw van Vlaanderen zonder haar expliciet te noemen.

De naam misbruikt?

In het jaar 2005 speelt in de KVS het toneelstuk: “Onze-Lieve-Vrouw van Vlaanderen”, een coproductie van de KVS en de groep Union Suspecte. Op de affiche is er een gesluerde madonna-met-kind te zien. De achtergrond is een woestijnlandschap en een schimmige fata morgana van de Vlaamse Leeuw. De madonna heeft een ontblote borst en draagt een blikje sardines in de hand. De makers van Union Suspecte willen met hun affiche verwijzen naar de diep gewortelde Mariaverering in Vlaanderen. Ruud Gielens zegt daarover in ‘De Standaard’: „De voorstelling gaat over een allochtoon met een islamitische moeder en een katholieke vervangmoeder. Als je die twee verenigt tot één moederbeeld, kom je al snel bij de Mariafiguur uit. Voorts verwijzen we naar hedendaagse kunst, zoals die van Pierre et Gilles (*die in homogetinte fotografie klassieke beelden retoucheren, red.*) . Symbolen zijn gevaarlijk, vinden wij. Hoe meer je achter een vlag

Toneelaffiche

aanloopt, hoe meer kans dat ze in je gezicht wappert. Is het dan nog de moeite waard? Die vraag willen we stellen, met respect voor ieders opvatting.” (24) Deze voorstelling van Onze-Lieve-Vrouw van Vlaanderen lokt veel verontwaardigde reacties uit. Het stoort dat men een beeld gebruikt dat katholieken dierbaar is en hier oneerbiedig wordt voorgesteld. Daarnaast ligt het voor een aantal mensen moeilijk dat de groep die het brengt van allochtone afkomst is en zich nu een Vlaams symbool toe-eigent. In ieder geval blijkt dat de naam “Onze-Lieve-Vrouw van Vlaanderen” ook vandaag nog veel reacties losmaakt, al of niet terecht. (25)

Het overbekende lied: “Liefde gaf U duizend namen”

Het lied “Liefde gaf U duizend namen” komt voort uit de samenwerking van twee bekende mensen: August Cuppens en Lodewijk De Vocht. In het kader van dit artikel zou het ons veel te ver voeren om ze elk uitvoerig te bespreken. We beperken ons tot wat in het kader van dit artikel belangrijk is.

24) Uit ‘De Standaard’, maandag 1 oktober 2005 in een artikel van Geert Sels.

25) Het is onmogelijk hier al de verschillende reacties weer te geven. Het is voldoende op het internet te kijken onder het zoekwoord “Onze Lieve Vrouw van Vlaanderen”. Bijna de helft van de vermeldingen heeft betrekking op het toneelstuk.

Boskapel

De tekstschrijver: priester August Cuppens

August Cuppens, de priester-dichter, ook bekend als het 'pastoorke van Loksbergen' zag het levenslicht te Beringen op 22 mei 1862 als oudste van zeven kinderen. Hij was een ijverig student en doorliep moeiteloos het college in zijn geboortestad. In 1880, na de zomervakantie vertrok hij naar het Kleinseminarie van Sint-Truiden. Daarna voltooide hij zijn priesteropleiding te Luik, waar hij ook gewijd werd op 9 april 1886. Samen met enkele medestudenten stichtte hij in 1884 het tijdschrift " 't Daghet in den Oosten". In 1904 verscheen in de populaire Duimpjesuitgave, de dichtbundel: 'Een Rooske van Overzee'. In 1908 neemt Cuppens zelf de leiding in handen van het " 't Daghet" waarvan de publicatie echter abrupt word afgebroken door de Eerste Wereldoorlog. Uit zijn vruchtbare samenwerking met de componist Lode de Vocht ontstond zijn in Vlaanderen wellicht bekendste tekst met het Marialied: 'Onze-Lieve-Vrouw van Vlaanderen'. Een greep uit enkele van zijn werken: "Vertellingen uit Limburg", "Het Sint-Evermarus-spel", "De Geschiedenis der H. Elisabeth van Ungarn", "Boerke Naas en de rover" en "Het schoothondje van de koningin". In 1914 schreef August Cuppens het gelegenheidsgedicht: "De Slag der Zilveren Helmen" naar aanleiding van het treffen der Duitse en Belgische troepen te Halen op 12 augustus 1914. (26) August Cuppens overleed op 1 mei 1924 op 62-jarige leeftijd te Loksbergen op de dag dat zijn herwerkte versie van het Sint-Evermarusspel in première zou worden opgevoerd. (27) Zijn nagedachtenis leeft nog volop in gemeenten als Beringen, en vooral in Loksbergen.

(26) In het boek van Br. Bernard Cuppens, 'priester-dichter August Cuppens. Het legendarisch pastoorke van loksbergen', 2° editie, s.d., 351 blz. vinden we op blz. 278 deze anecdote over toen hij gezocht werd door de Duitsers in 1914. " 't Pastoorke stond achter de open voordeur terwijl de soldaten het klooster afzochten. "Daar bad ik maar tot O.L.Vr.", beweerde hij later, "en na iedere strofe van O.-L.-V. van Vlaanderen smeekte ik: "Moeder, help me, want dat lied heb ik met grote liefde te uwer ere gedicht!"".

(27) Deze gegevens komen van de Geschied- en Heemkundige Kring Curticella Koersel (<http://users.pandora.be/heemkundekoersel/acuppens.html>) waar ook een uitgebreide bibliografie te vinden is.

(28) Deze gegevens komen van CeBeDeM, Belgisch Centrum voor Muziekdocumentatie (zie

http://www.cebedem.be/composers/de_vocht_lodewijk/nl.html). Naast de (uitgebreider) biografie is er ook een lijst te vinden met al zijn werken.

(29) Zie Jos Philippen, 'Middelares en Koningin, mei-juni 1990, blz. 38. In een interview, verschenen in 'de Standaard', 30 mei 1922, staat het verhaal van hun ontmoeting beschreven. Ook wordt daar "Nadat hij zijne studiën aan het Conservatorium te Antwerpen af had, vestigde hij zich bij mij te Loxbergen, en wij zetten ons aan den arbeid. De geestelijke leiders werden nadien, in België en Holland, met grooten bijval voorgedragen, zoals u bekend is."

(30) Veel gegevens over de woonplaats van L. De Vocht vinden we niet. In 1907 verblijft hij in Bouwel. In 1908 vinden we hem in Lint. Het is in zijn zogenaamde 'Lintse periode' dat hij O.L.Vrouw van Vlaanderen zou geschreven hebben. Zie voor de woonplaatsen: Studiecentrum voor Vlaamse Muziek, Nieuwsbrief 59, juli-augustus 2007. Zie ook voetnoot 21. In het museum 'Den Aker' in Lint bevindt zich het originele handschrift in Thema-zaal 2

(31) Komt daarom in de tweede strofe "lacht ons toe uit Lindegroen" voor? Het verhaal van de linde werd verteld door de heer L. Van Dingenen uit het streekmuseum 'De Reinvoart' in Loksbergen. Eigenlijk gaat het over twee linden, die allebei bewaard zijn gebleven.

(32) Het origineel in museum 'Den Aker' vermeldt de datum van "9 december 1909" en een vermelding "Voor Odilleke", een meisje uit Lint, van wie De Vocht hield, maar met wie hij toch niet trouwde. Zie ook Jos Philippen, 'Middelares en Koningin, mei-juni 1990, blz. 38.

(33) Zo de heer Johan De Vleeschouwer in het museum 'Den Aker' in Lint.

De toondichter: Lodewijk De Vocht

Lodewijk De Vocht (Antwerpen, 21 september 1887 - 's Gravenwezel, 27 maart 1977) kreeg zijn vroegste muziekopleiding in het Antwerps Kathedraalkoor van Emile Wambach. Daarna studeerde hij aan het Koninklijk Vlaams Conservatorium van Antwerpen. Lodewijk De Vocht keerde later naar het conservatorium terug, eerst als leraar, later als directeur. Hij bekleedde die functie tot hij in 1952 met pensioen ging. Als muziekpedagoog was Lodewijk De Vocht ook actief binnen de Muzikale Jeugd van Antwerpen en hij was betrokken bij de Muziekkapel van Koningin Elisabeth. Zijn eerste composities schreef hij al op zijn zestiende. Hij zou overwegend vocale muziek blijven schrijven, al componeerde hij in het begin van zijn carrière enkele frisse symfonische gedichten.

Lodewijk De Vochts meest originele composities zijn voor koor bestemd. Hij schreef ook religieuze muziek en cantates. Tenslotte is hij ook de componist van liederen (op teksten van Gezelle, Simons, Cuppens, Peleman e.v.a.), kamermuziek (Trio voor houtblazers, 1955) en solowerken voor piano en gitaar. Naast zijn activiteiten als componist bouwde Lodewijk De Vocht ook een grote carrière als dirigent uit. Met de Chorale Caecilia bracht hij jaarlijks de Mattheuspassie en zorgde hij voor baanbrekende uitvoeringen van Darius Milhaud en Arthur Honegger. (28)

De samenwerking Cuppens-De Vocht

Op zijn pastorie ontvangt Cuppens geregeld kunstenaars en schrijvers, zoals Hugo Verriest, Stijn Streuvels, Maria Belpaire, Alice Nahon, Jef Lynen en Jozef Geurts, de directeur van het college te Beringen. Hij onderhoudt een levendige briefwisseling met Guido Gezelle en Maria Belpaire.

Ook Lodewijk De Vocht leert Cuppens kennen op een muziekkavond bij Maria Belpaire te Antwerpen. Vlug wordt Loksbergen als het ware een tweede thuis. (29) Uit hun samenwerking ontstond niet alleen het besproken lied. In 1908 schrijft Lodewijk De Vocht muziek op een tekst van Cuppens ("De opdracht"). Hun samenwerking leidt tot gekende liederen: "Daar ligt in de kribbe", "Herderkens, herderkens die er zo vroom", "Daar bloeit ene liele", "Nederige, stille timmerman". Lodewijk De Vocht zou zelfs enkele jaren op de pastorie verbleven hebben. (30) Belangrijk is ook hun standaardwerk: "Jaarkrans van geestelijke liederen; Wintertijd en Lentetijd". Hun vriendschap blijkt o.a. in de uitgave van een postkaart met hun portretten (zie afbeelding). Het verhaal gaat dat "Liefde gaf u duizend namen" zou geschreven zijn 'onder een linde'. (31) Over de juiste datum is er wel enige onduidelijkheid. Gewoonlijk neemt men aan dat het geschreven is in 1910, het jaar van het jubileum. We vinden echter ook het jaar 1909 op de originele partituur. (32) Waar is het lied de eerste keer uitgevoerd? Sommigen beweren in Lint. (33) Elders vinden we dat het voor

de eerste maal in Beringen werd gezongen ter gelegenheid van de priesterwijding van E.H. Gustaaf Claesen. 'Stuur dit liedje maar de wereld in, dat zal zijn weg wel maken ! verzeckerden hem zijn vrienden. En of ze gelijk hadden!' (34)

De verspreiding van het lied

"Liefde gaf u duizend namen" kent blijkbaar een enorme verspreiding, zodat het ook nog vandaag door zeer velen gekend is. Een van de mogelijke redenen is dat Cuppens en De Vocht Vlaanderen rondtrokken met zangavonden. (35) Tekst en muziek komen in zangboeken veelvuldig voor. (36) In 1944 wordt een conferentie gegeven over Cuppens-De Vocht in een parochiezaal, vermoedelijk door een familielid van Cuppens. (37) Op het Vlaams Nationaal Zangfeest na de Tweede Wereldoorlog wordt het geregeld gezongen. (38) Als het lied vermeld is, staan er ook gewoonlijk twee titels als boven- of ondertitel: 'Onze-Lieve-Vrouw van Vlaanderen' en 'Liefde gaf U duizend namen'.

Tegenkantingen?

Het valt echter ook op dat het lied in verschillende zangboeken niet voorkomt. Een eerste aanwijzing daarvan staat er in 'Wij zingen een nieuw lied', derde uitgave van 1940. Daar staat enkel de tekst. Als verklaring wordt gegeven dat de uitgever geen toestemming gaf om ook de melodie te publiceren. Volgens sommigen is dit de verklaring dat ook in andere liedboeken geen sprake is van 'Liefde gaf U duizend namen'. Een tweede, belangrijke weglating van tekst én melodie vindt men in de uitgave 'Zingt Jubilate', de officiële uitgave door het I.C.L.Z. in 1976. Het lied 'Lieve Vrouwe van ons land' (Pater Monden-Arthur Meulemans) en ook het lied 'Daar bloeid' ene lelie' (Cuppens-De Vocht) vinden wel genade in de ogen van de uitgevers, maar niet het

(34) Zie CUPPENS, Bernard; PRIESTER-DICHTER AUGUST CUPPENS. HET LEGENDARISCH PASTOORKE VAN LOKSBERGEN. Vereniging van Limburgse schrijvers, z.d., 349 pp., blz. 215-216.

(35) Zo in P.J.A Nuyens, 'De Nieuwe Gids, 2 mei 1974': "Met toondichter Lod. De Vocht maakte hij, die zelf graag viool speelde, enkele zang-tournées door Vlaanderen en Nederland". Ook in 't Getrouwe Maldegem, 24 januari 1909, staat er: "Nu is de kunstenaar-priester ineens buiten zijn kempeland getreden. Hij gaat zingen met een zeer jongen muziekkundige Lodewijk De vocht; 't zijn godsdienstige liederen opal de feesten van 't jaar, iets voor de lekerbekken en 't smaakt hun steeds na ard en trog om nog. Ze waren voor enige weken te Kortrijk en zakten langs hier af, te Eeklo in 't Kloosterken. Verleden weke waren ze te Leuven; overal dus zal men er een proefje van krijgen."

(36) Een blik in eigen verzameling leert dat zeker in 1932 het reeds in verschillende zeer bekende zangboeken voorkwam: Gezangen bonden H. Hart (1932, 3^e uitgave) en in het liedboek van de Raphaëlisten (1933), in Hosanna (1934), in 'De Weergalm' (scouts, 1936) en 'Wij zingen een nieuw lied' (1936, Chiro), in 'Hoog de harten' en 'Sursus Corda (1942, beide 4de uitgave) maar niet in 'Singhet en Weset vro deel 1 en deel 2' (1942).n in Liederenkrans (1947), Parochiebundel voor Volkszang (1953).

(37) In de parochie Sint-Vincentius te Gent op 22 maart 1944. Zie: 'De Stem uit het Vaderhuis', 1 maart 1944.

(38) Volgens de informatie verstrekt door het A.N.Z. door Geert Gravez. Het lied "Onze Lieve Vrouw van Vlaanderen" werd gezongen op het Vlaams Nationaal Zangfeest van 1943, 1948, 1957, 1959, 1963 en 1965. Sindsdien niet meer.

Medaille

meest bekende Marialied van Vlaanderen. Naar de redenen hiervoor kunnen we enkel gissen. Tekst én melodie werden ook weggelaten in de uitgave van de nieuwe 'Zingt Jubilate' in 2006. Weer is het niet duidelijk waarom het meest bekende Marialied er niet werd in opgenomen. Het ander lied van Cuppens-De Vocht 'Daar bloeid' ene lelie' blijft wel aanvaard, evenals 'Lieve Vrouwe van ons land'. De redenen waarom blijven alweer onbekend. Is het omwille van de tekst of omwille van een copyrightkwestie? ⁽³⁹⁾

En toch zo bekend

Ondanks het verzwijgen van het lied door de 'officiële kerkmuziek' leeft het verder. Om maar één van de vele voorbeelden te geven citeren we hier: "De liedbundel *Maria is jouw naam*, eveneens samengesteld door Thevelein en Bielen, past in de reeks thematische bundels van de auteurs. In 2003 verscheen in die reeks de bundel *Wieg hen in jouw eeuwigheid*, met een bijzonder waardevolle selectie hedendaagse liederen voor de uitvaart. De samenstellers gaan in de Mariabundel op dat elan verder. Ze kiezen precies die liturgische domeinen die meer dan andere een voedingsbodem blijken voor ontsparing van de kerkmuzikale praktijk. Wat de uitvaartliturgie betreft, was het duidelijk dat de bestaande liedteksten niet langer aansloten bij de manier waarop het afscheid van een geliefde vandaag in een gelovig perspectief wordt geplaatst. In de bundel uitvaartliederen wordt dat euvel op overtuigende wijze verholpen. Bij de Mariadevotie is het risico op kerkmuzikale ontsparing eveneens reëel. Vele bestaande liederen zijn van een bedenkelijk muzikaal allooi, om nog maar te zwijgen van de teksthoud die vaak meer van doen heeft met pure emotionaliteit dan met een bijbels verankerde Mariaverering. Eerder dan de bestaande Mariadevotie met een zeker *dédain* te veroordelen, kiezen de auteurs ervoor om wat goed is te bevestigen, maar tegelijk nieuwe muzikale impulsen te geven. Waardevolle klassiekers zoals *Lieve vrouwe van ons land* van Arthur Meulemans en *Liefde gaf u duizend namen* van Lodewijk de Vocht werden dan ook terecht behouden". ⁽⁴⁰⁾

Vele voorbeelden kunnen gegeven worden van de bekendheid van het lied en de ontroering die het ook vandaag nog teweeg brengt. Zo is er in de K.V.S. 'Singhet ende weset vro', gespeeld in 2006. Michaël Bellon schrijft in zijn commentaar: "Vijf jaar geleden zag ik mijzelf dit dan ook niet doen. De inhoud van liedjes als 'Morgenrood' of 'Liefde gaf u duizend namen' is soms niet je dat. Maar nu durf ik terug toe te geven dat ik die liederen mooi vind en dat ze mij raken." en Veerle Beel: "Bij het oorlogslied „Morgenrood" hoorde ik voor het eerst iemand achter mij voorzichtig meeneuriën. Het tere „Liefde gaf u duizend namen", alweer met die prachtige Arabeske versieringen van in het begin, was balsem voor de pijn." ⁽⁴¹⁾ Geert Mareels, oud kabinetschef, schrijft in dit verband de volgende anekdote: "Maar nadat ik aan de

(39) In de 'Verantwoording' van het 'Zingt Jubilate, Liedboek', Averbode, 2006, blz. 9-11 en een artikel van Antoon Vernooij, 'Zingt Jubilate en de vernieuwing van de lofzang in Vlaanderen' in *Collationes*, jaargang 37 (2007) blz. 91-102 en in Emmanuel Van Lierde, 'Gelovigen opnieuw leren zingen. Nieuwe editie Zingt Jubilate'. *Tertio* 350 - 25 oktober 2006, blz. 14 valt er, zoals verwacht, niet te vinden dat enige duidelijkheid verschaft.

(40) Zie Jan Christiaens, *Tertio* 285-286 - 27 juli 2005, blz. 11.

(41) Zie *De Standaard*, 20-12-2006 en 26-12-2006.

ontbijttafel het volledige lied in drie coupletten heb gezongen, (zonder publiek, voor het eerst bedacht mijn kroost spontaan dat ze nog hun tanden moesten poetsen) bracht dit een jeugdherinnering op ... In 1994 ging de Vlaamse regering voor het eerst naar Zuid Afrika. Ik blogde daar al eens over, maar in de herfst van 1994 trok ik dus mee met Luc Van den Brande, Norbert De Batselier en Johan Sauwens naar Pretoria. ... En de heer Pol (Van den Driessche, hoofdredacteur De Standaard) sprak aldus de Minister-president toe: Luc, (een volk dat zijn leiders tutoyeert is volgens mij trouwens de verkeerde weg op), Luc dus, het is een oude traditie dat op een buitenlandse missie we met zijn allen het schone lied "Onze Lieve Vrouw van Vlaanderen" zingen. Het hoeft geen betoog dat De Heer Pol, die altijd te vinden was voor een scherts, die traditie ter plekke had uitgevonden. "En nadien, zo sprak de hoofdredacteur, mag Mareels de Internationale zingen". ... En aldus geschiede, maar in een verdeeld land kon het niet anders dan dat ook de delegatie verdeeld was. De Christen-democratisch geïnspireerde leden van de delegatie stonden recht en brachten: Liefde gaf u duizend namen. Het viel me trouwens op dat niet elk CVP-kabinetlid even goed beslagen de tekst kende. Uw dienaar echter zong het ganse lied echter met luide stemme mee. Wat Siegfried Bracke me toefluisterde: "Geert, gij zijt precies ook goed opgevoed geweest". Maar dit had niets met het College Onze Lieve Vrouw van Deynsbeke te maken. No dark sarcasm in the classroom leert je dat nog aan in een college. Maar alles met ... Jeroom en Benzamien. In de laatste aflevering gaat Benzamien dood en bij de begrafenis zingt Jeroom het bovenvermelde schone stuk, terwijl de tranen over zijn wangen biggelen. De eerste tearjerker uit mijn toen nog prille leven denk ik." (42) Nog veel belangrijker is dat het lied volop leeft in Vlaanderen en zijn doodswijgen te boven komt. Enkele voorbeelden: In de Studentencodex stond "Liefde gaf U duizend namen" wel in de eerste editie (1954), om vanaf de tweede editie (1958) te verdwijnen. Maar vanaf 1978 komt het opnieuw en blijft tot vandaag. (43) In september 2007, op het forum van de studentenkring Wis-en Natuurkunde Wina, blijkt dat het lied gekend en opgenomen is in de zangverzameling, en dat het ook in o.a. Chemika regelmatig gezongen wordt. (44) Op de Thomas-website met informatie voor leerkrachten godsdienst is het eveneens te vinden. (45) Ook vandaag herkennen Vlamingen in het buitenland zich in het lied, zo in Bangladesh. (46) Algemeen wordt "Liefde gaf u duizend namen" bestempeld als het best gekende Marialied in Vlaanderen.

Verankerd in volkscultuur

De verering van Maria is in onze streken een deel van de volkscultuur geworden. Nog steeds trekken vele duizenden naar Mariale bedevaartsoorden in ons land. Volop wordt daar gezongen, en "Liefde gaf u duizend namen" is er dan ook reeds duizenden keren gehoord. Ook

(42) Blog van Geert Mareels, 21 december 2006 (<http://geertm.spaces.live.com/blog/cns!E6FB8D7BF7AEC34!541.entry>)

(43) Zie: "Vergelijkende studie met betrekking tot de liederchat in de verschillende edities + Addendum bij de Studentencodex 2003"; (http://club.studiant.be/castrum/PDF/Studentencodex_vergelijkende_studie_1.pdf)

(44) Zie: <http://forum.wina.be/index.php?t=msg&th=2507&start=0&rid=0&S=880b407b604bd6f992c91c215cc1d247>

(45) Zie: <http://www.kuleuven.be/thomas/pastoraal/vieringen/4ing.php?id=1263>

(46) "Even kan ik de slaap niet vatten. Ik pieker over onze smadelijke afgang met onze Toast Marginal van daarnet. We hadden beter uit volle borst een Vlaams liedje gezongen. Willem zou het wel verkocht hebben als ons nationaal volkslied. Iets waar we de tekst nog van kennen. Liefde gaf u duizend namen, of iets dergelijks. Ik keek nog even onder mijn bed. Dat was lang geleden." (over een fietskamp in Bangladesh op 31 december 2006) zie: http://www.o-sekoer.be/fietskamp_bangladesh_22_december.htm.

Onze-Lieve-Vrouw Vlaanderen
partituur

Componist van
A. Cuppens

Onze Lieve Vrouw van Vlaanderen

Bevestiging in g-majeur
E-flat, 2/4

Waar men gaat langs Vlaamse wegen komt men tegen

De god al die segd niet - men gaat - en
men niet velen. Het he - te twee - men als De

Zel schen on zoot men geen een die doet die Vla - men
hog - ste Ap. mis - sien. De best - te mee. Die nu - men

bij begrafenissen en huwelijken is het een veelgezongen lied. Het lied “Liefde gaf u duizend namen” is dus een onderdeel van onze volks-cultuur. Het is gemakkelijk vast te stellen dat de tekst gekend is door vele mensen. Het lied is doorgedrongen in het taalgebruik. Wie heeft al eens niet “Waar men gaat langs Vlaamse wegen komt men tegen” horen parafraseren. De titel “Liefde gaf u duizend namen” is de inspiratiebron van boektitels, (47) en artikels. (48) En dit ondanks het doodzwijgen ervan in de ‘officiële’ kerkelijke zangcultuur van de laatste decennia. Als naar Cuppens en De Vocht verwezen wordt, vindt men stevast de referentie aan het lied. ‘Liefde gaf u duizend namen’ als hun best bekende werk. Hun bekendheid is voor velen een gevolg van het succes van het lied. Zoals opgemerkt in de paragraaf over “De verering van Onze-Lieve-Vrouw van Vlaanderen” is de titel en de verering terug te voeren op het lied, hoewel er daarnaast her en der sporen zijn van een onafhankelijke bekendheid (bv. in Doornik). De verering van Onze-Lieve-Vrouw van Vlaanderen is niet gebonden aan een plaats. Het beeld in het Sint-Barbaracollege is in dit alles de grote onbekende. Na een sluimerend bestaan komt het nu terug in de aandacht. Of dit ooit zal leiden tot een echte opname in de volkscultuur is een vraag die de toekomst zal uitwijzen. Het Beschermcomité van Onze-Lieve-Vrouw van Vlaanderen bereidt alvast het jubileumjaar van 2010 (49) voor.

(47) “Liefde gaf U duizend namen”
(48) H.L. schrijft in ‘AVK. NIEUWSBERICHT’, Juli 2007 onder het artikel ‘De apothekers gaven haar duizend namen’. “Wanneer ik dit cursiefje schrijf zijn we in de meimaand en hoor ik hier en daar het gekende Marialied “Liefde gaf U duizend namen”.

(49) Er is reeds samenwerking tussen organisaties in Beringen, Gent, Lint en Loksbergen. Het Beschermcomité is te bereiken via Jürgen François, tel.: 09/222.47.98, e-postadres: hdgkerknet.be en Kris Lauwers, tel.: 016/47.28.02, e-postadres: kris_jauwers@telenet.be.

De tekst van het lied

Liefde gaf U duizend namen,
groot en edel, schoon en zoet.
Maar geen een die 't hart der Vlamen
even hoog verblijden doet
als de naam, O Moeder Maagd,
die Gij in ons landje draagt.
Schoner klinkt hij,
dan al d' andren:
Onze Lieve Vrouw van Vlaanderen (2x).

Waar men gaat langs Vlaamse wegen,
oude hoeve, huis of tronk,
komt men U, Maria, tegen,
staat uw beeltenis te pronk.
Licht ons toe uit lindengroen,
bloemenkrans of blij festoen.
Moge 't nimmer hier verand'ren
O Gij Lieve Vrouw van Vlaanderen (2x).
Blijf in 't Vlaamse harte tronen
als de hoogste koningin,
als de beste moeder wonen
in elk Vlaamse huisgezin.
Sta ons bij in alle nood,
nu en in het uur der dood,
ons, uw kind'ren, en ook d'and'ren
liefste Lieve Vrouw van Vlaanderen (2x).

Kris Lauwers - Guido Vloemans
Beschermcomité Onze-Lieve-Vrouw van Vlaanderen

Dood en begraven

Luc Devriese

Deel 1. Vrouwen apart

Virginie Loveling beschrijft de 'Damesmissen' bij begravenissen in een rijk milieu

Een kerkelijk begrafenisgebruik dat ons nu volkomen vreemd is, maar dat lijkt op wat bij Joodse en Islamitische godsdienstige plechtigheden gebeurt, was destijds het celebreren van zogenaamde 'damesmissen', in de 19de eeuw steevast als 'messes pour dames' aangekondigd op rouwkaarten en 'lettres de faire part'. Van die damesmissen liet Virginie Loveling (1836 – 1923) een pregnante beschrijving na in haar postuum verschenen novelle *Het Onze Vader* ⁽¹⁾. Ze behandelde dit aspect van een plechtige begrafenis vanuit een voor haar tijd niet zo vanzelfsprekende invalshoek: vanuit een waarachtig aangevoelde vrouwelijke visie. Hoewel de schrijfster bepaald niet overliep van sympathie voor de katholieke religie en ze haar gevoelens ook hier niet verborg, is er geen reden om aan het waarheidsgehalte van het hiernavolgende fragment te twijfelen.

Het gaat er in Gent zonderling toe met lijkplechtigheden: het is of alles berekend ware om de nieuwsgierigheid en de ontvankelijkheid der vrouwen voor aangrijpende indrukken te beteugelen. Als het uur van den dienst op half elf is gesteld, halen de rouwkoetsen de dames om kwart voor tien uur te hunnen huize af. De kerkdienaar, in vol ornaat, met het 'Police' in zilverborduurtsel op de borst en de staf in de hand, wacht ze op de stoep aan den ingang af, en leidt ze achtereenvolgens door een zijbeuk, boven een paar treden en naar de apsis achter het hoogaltaar, waar tegen den ronden eindwand verscheidene kapellen zijn. In eene of meer dezer worden de zoogenaamde 'damesmissen' gelezen. De daar verbannenen zien niets van wat gebeurt. Nauwelijks kunnen ze, van hun gebeden afgetrokken, scherp aandacht leenend, het licht gerol van den aankomenden doodswagen hooren, daarna het geschuif der zolen en het plechtig aanheffen van den Gregoriaanschen zang, begeleid door schallend orgeldreunen, doch alles gedooft en gedempt...

... Evenals de dames voordat de hoogmis begint, binnen komen, moeten ze heen, voordat ze eindigt. Nadat de bel tijdens de nutting driemaal geklonken heeft, verschijnt voor de bijzonderste rouwdraagster de kerkdienaar met zijn staf - het kenmerk van zijn eereambt - groet diep, waarop de neergeknielden oprijzen en de eenen na de andere op één rij

(1) LOVELING, V., *Het Onze Vader*. Opgenomen in de bundel *Van hier en Elders*, Van Rysselberghe en Rombaut Gent, 1925.

D. O. M.

M. M.

Vous êtes priés d'assister au service funèbre qui sera célébré en l'église de St. Jacques, Samedi 15 Janvier 1842 à 10^h 1/2 heures du matin, pour le repos de l'âme de Monsieur François Pierre Vanhove, Avoué à Liège, près la cour d'appel à Gand, décédé le 30 Décembre 1841 à trois heures de relevée à l'âge de 64 ans & 8 mois, muni de tous les secours de notre Mère la Sainte Eglise.

Les messes pour les Dames se feront dans la même église durant le service, à la chapelle des morts.

R. I. P.

Lith. de F. de S. Gysels, à Gand.

De doodskaart Vanhove (1842) laat in de Gentse Sint-Jacobskerk een scenario veronderstellen zoals beschreven door Loveling. De kapel waarin de damesmissen gelezen werden, is blijkbaar daartoe speciaal bestemd of versierd (la chapelle des morts).

M

Mijnheer LODEWIJK VANDEN EEDEN, Mijnheer EMIEL VANDEN EEDEN, Vrouw EMIEL VANDEN EEDEN, geboren HORTENSIA VERBRUGGHE, Mijnheer JOANNES VANDEN EEDEN, Mijnheer GUSTAAF VANDEN EEDEN, Vrouw GUSTAAF VANDEN EEDEN, geboren OCTAVIA DAEYS en hunne dochter JULIA, Mijnheer POLYBOOR VANDEN EEDEN, Mevrouw ELISA VANDEN EEDEN en Mijnheer NIKOLAAS VANDEN EEDEN, hebben de droefheid U het smartel onherstelbaar verlies kenbaar te maken welk zij komen te ondergaan in den persoon van

VROUW

VIRGINIA VERVALCKE,

hunne teergeliefte Moeder, Schoonmoeder en Grootmoeder respectief, geboren te Leuven, den 11 September 1815 en overleden te Gent den 10 dezer, na eene kortstondige ziekte, ontvangen hebbende de Rechten onzer Moeder de H. Kerk.

Zij bevelen hare ziel in uw godvruchtig aandenken.

De Dienst (lijk tegenwoordig) welke U'ed. verzocht wordt bij te wonen, zal geschieden in de parochiale kerk van den H. Jakobus, Zaterdag 22 dezer, om 10 uren 's morgens.

De Begroving zal plaats hebben op het Kerkhof van St-Amandsberg.

MEN ZAL VERGADEREN KATHELIJNENSTRAAT, 99, OM 9 1/2 UREN 'S MORGENS.

De Dames-Missen zullen plaats hebben in de zelfde kerk, van 9 1/2 ure tot midnachts.

Z. A.

Gent, den 20 September 1883.

Gent, Th. Henseloot, St-Jacobnieuwsw. 20.

De doodsbrief van de weduwe Vervalcke (1883) vermeldt damesmissen in dezelfde Sint-Jacobskerk die een bredere tijds-spanne beslaan dan de eigenlijke begrafenisdienst.

De andere kaart (Vander Waerden) betreft een dienst in de Caermerskerk (Vrouwenbroers) met op hetzelfde moment Messes pour Dames in de Sint-Niklaaskerk. Bij Vanhove was de begrafenis zestien dagen (!) na het overlijden; bij de twee andere negen dagen. De afkorting Z.A. bij Vervalcke betekent dat er geen geschreven antwoord verwacht werd (zonder antwoord, sans reponse). De vermelding deux cartes (Vander Waerden) betreft waarschijnlijk broodkaarten: aparte kaartjes bestemd voor de armen die daarmee een brood, dikwijls met een geldstuk in gebakken, konden krijgen. De lithografieën op de kaarten, beiden van de drukkers F. & E. Gyselynck, te Gent koplopers in het genre, vertegenwoordigen twee populaire 19de-eeuwse typologieën. De ene stelt een fictieve kerk voor naar het neogotische ideaalmodel van toen. De andere bevat overvloedig versierde tijdsymbolen: de zandloper met vleugels (symbool van het vervliegen van de tijd, hier in vleermuisversie) en de slang die in haar eigen staart bijt (ouroboros, symbool van de eeuwigheid: zonder begin of einde). De doodshoofdjes en gekruiste beenderen, symbolen van vergankelijkheid en vanitas (ijdelheid van alle dingen), vormen een aardige omlijsting, geheel en al naar de smaak van de tijd.

de kerk verlaten. Ze doen het meest met gebogen hoofd, zedig naar de vloerstenen kijkend, die mager met stroo zijn bedekt bij de hoogste diensten.

Niets mogen ze zien van den zwartbehangen, hooge baar, door een bosch van dikke, brandende waskaarsen omgeven, als in een apotheose van licht; niets van de ceremonieën van het rondgaan der officieërende priesters om de katafalk, de middelste der drie in zwartfluweelen kazui-fel met zilveren franjes; de twee anderen elk aan een kant de afgeronde panden er van openhoudend voor het slingeren van het walmend wieroekvat. In de groote kerk met hare dikke pijlers en hooge gewelven, die in het donker blijven; waar de bonzende orgelharmonie en de traagsleepende, dieptreffende tonen van den Gregoriaanschen zang zoo machtig weergalmen, en de gekleurde ruiten de dagklaarte temperen, als door edelstenen schijnend met zachte schittering; uit al die pracht der lijkstaatsie in een katholieke kerk, welke wereldsche ceremonieën zelden evenaren, zijn ze uitgesloten.

Damesmissen in Oost- en West-Vlaanderen

Tot zover het relaas van Virginie Loveling. Het wordt bevestigd in de summere beschrijving van dergelijke damesmissen gegeven door Valerie Meillander in een van haar bijdragen in het boeiende tentoonstellingsboek *Rendez-vous met magere Hein*.⁽²⁾ Het waren afzonderlijke missen voor vrouwen opgedragen hetzij in een zijbeuk of koorkranskapel van de kerk waar de uitvaartdienst plaatsvond, hetzij in een andere kerk of kapel. Het gebruik zou verdwenen zijn omdat het ongelijktijdig beëindigen van de diensten voor vrouwen en man-

(2) MEILLANDER, V., *De passage in de kerk*. In: *Rendez-vous met magere Hein*, Museum voor Volkskunde, nu Huis van Alijn, Gent, 1986, p. 58.

De gebarsten schedel op het gedachtenisprentje van Fredericus Hanssens (Harelbeke 1834 - Gullegem 1884, druk Gernay - Gillon, Kortrijk) en de vervallen grafstede bij Clémence Marie Ghislaine van de Woestyne, née d'Hane Steenhuuse (overleden te Gent in 1866, lith. J. Hemelsoet, Gent), laten weinig ruimte voor levend begraven, integendeel ...

nen als hinderlijk gevoeld werd. In tegenstelling tot de eigenlijke 'hoge' uitvaartdiensten die met indrukwekkend decorum gecelebreerd werd, zoals Loveling zo pakkend beschrijft, waren de damesmissen vermoedelijk heel sobere korte missen, zonder gezang en orgelklanken. Enkel het gemurmel van de misgebeden was te horen. Het waren, wat men noemde 'gelezen' (niet gezongen) missen (messes basses). Meestal werden er meerdere missen na elkaar aan eenzelfde altaar, of min of meer gelijktijdig aan verschillende altaren gedaan door verschillende priesters.

Virginie Loveling lijkt in haar openingszin te suggereren dat dit een typisch Gents gebeuren zou zijn. In zijn studie over begrafenisgebruiken in West-Vlaanderen beschrijft Maurits Van Coppnolle ook damesmissen als een 'eigenaardig gebruik' dat ook te Brugge bestond: *Elke Brugse parochiekerk had haar speciaal zijaltaar in een beuk of zijkapel. De dames kenden dit altaar en zo was de ganse middenbeuk uitsluitend bezet door heren.* (3) Uit een beperkt onderzoek in de collectie drukwerken "Van wieg tot graf" in het Documentatiecentrum voor Streekgeschiedenis Maurits Gysseling (DSMG) te Sint-Amandsberg blijkt dat dit in meer Vlaamse steden voorkwam. Naast Brugge en Gent werden voorbeelden gevonden in, Oostende, Aalst en Dendermonde. (4) In de Brabantse steden Brussel en Antwerpen werden geen sporen van dergelijke missen aangetroffen, in Sint-Niklaas evenmin. Hierbij moet opgemerkt worden dat in de DSMG verzameling enkel het Gentse materiaal zeer uitgebreid aanwezig is. Een systematisch onderzoek in diverse collecties kan meer zekerheid geven over de geografische verspreiding van het gebruik.

(3) VAN COPPNOLLE, M., *Uitvaartgebruiken in West-Vlaanderen*. In: *Volkskunde*, 1951, jg. 52, p. 126.

(4) Beschrijvingen van damesmissen te Dendermonde bij STROOBANTS, A. *Van de wieg tot het graf*, Dendermonde, 1989, p. 69 en bij STROOBANTS, A., PEË, L. *Begrafenisgebruiken te Dendermonde. Funerair erfgoed van de O.L. Vrouwekerk*, Dendermonde, 2000, p. 10.

Plaats en uur konden verschillen. Soms, zoals in de beschrijving hierboven, werden de damesmissen gelezen in dezelfde kerk en op hetzelfde uur als de eigenlijke dienst, maar in een andere ruimte. Dat kon uiteraard enkel in de grote stedelijke parochiekerken die over zijkapellen of (allicht bij voorkeur) over een kooromgang met kranskapellen beschikten. Bij families die een kasteel of buitenverblijf op het platteland bewoonden, kon het voorkomen dat de dienst in de plaatselijke dorpskerk werd gehouden, terwijl de damesmissen in een stadsparochiekerk gelezen werden. In Gent gebeurde dat meestal in Sint-Baafs of Sint-Michiels. Bij nog andere vond de uitvaartplechtigheid in de stedelijke parochiekerk van de overledene plaats en werden de damesmissen in een kloosterkerk gelezen. Meestal gebeurde dat tegelijkertijd, maar het kon ook op verschillende dagen of uren.

Uit het voorhanden zijnde materiaal blijkt dat het gebruik enkel bestond in vermogende milieus die betaalden voor de 'hoogste' (duurste) uitvaartdiensten van het type beschreven door Loveling. Dat was een opvallende constante in de geraadpleegde verzameling. Vandaar ook dat de doodsbrieven met vermelding van 'damesmissen', op een zeldzame uitzondering na, in het Frans gesteld zijn. In de jaren 1800 waren dergelijke brieven of kaarten trouwens enkel in dat milieu gebruikelijk. Zowel bij begravingen van vrouwen als van mannen konden damesmissen gelezen worden. Het kon dus gebeuren dat de enige vrouw aanwezig in de kerk tijdens de uitvaartdienst de overledene was.

Vermeldingen van afzonderlijke damesmissen worden al onder de oudst bewaard gebleven doodsberichten aangetroffen (eerste kwart 19de eeuw). In hoeverre deze praktijk nog verder teruggaat tot vroegere situaties is ons niet bekend. Het gebruik stierf uit omstreeks halverwege vorige eeuw. De laatste vermelding in de DSMG collectie betreft een overlijden in 1956. Te Brugge was het in de jaren 1943 – 1945 nog algemeen. De laatste dergelijke begrafenissen gebeurden er in 1947. (5)

Met bijzondere dank aan Christiane Van Winkel

(5) VAN COPPENOLLE, M., 1951, p. 126.

Deel 2. Levend gekist

Grafangst

Een paar eeuwen geleden werden lijken heel snel na de dood begraven. Op het platteland deed men dat tot in de 19de eeuw meestal nog dezelfde dag. In de steden verschenen echter vanaf het laatste kwart van de 18de eeuw ordonnanties over de 'doodstekens', de tekens waaraan men de dood met zekerheid kon vaststellen. Men begon zich alsmear meer vragen te stellen over het precieze tijdstip van overlijden. De verplichte tussenperiode werd eerst op één dag, later op anderhalve dag gebracht. Zelfs bij grote epidemieën begon men minder snel te begraven. Terwijl men vroeger daarbij heel haastig placht te werk te gaan, werd bij de 19de eeuwse uitbraken van cholera het verbod op onmiddellijk begraven nog verscherpt. Vooral in rijke milieu's werd de begrafenis zo lang mogelijk uitgesteld, soms tot drie weken ⁽¹⁾. Al die maatregelen waren ingegeven door de angst om levend begraven te worden. Dit gevoel ontstond in de jaren 1700 en bereikte in de 19de eeuw een hoogtepunt. Het verschijnsel kreeg zelfs een naam: taphephobia (grafangst). De praktische problemen die de al dan niet verplichte wachttijden meebrachten, leidden tot de oprichting van gemeentelijke (dodenhuisjes op kerkhoven) en private mortuaria ⁽²⁾.

In een heel beperkt aantal gevallen was er waarschijnlijk wel echt sprake van levend begraven. Bij epidemieën is dat wellicht gebeurd. Aandoeningen met symptomen zoals catalepsie, coma en hypothermie kunnen de getroffen en een schijn geven van dood: de schijndood. Maar meestal lag het optreden van lijkstijfheid (rigor mortis) gepaard gaand met positieveranderingen in het lichaam, aan de basis van de 'tekens van leven' die waargenomen werden bij doden. Ook microbiële gisting in het darmstelsel met ontsnappende gassen tot gevolg, kon ontvankelijke zielen in verwarring brengen ⁽³⁾.

Jules de Saint Genois laat een krijscher aan het woord

Honderden 'levend begraven verhalen' werden opgetekend. Het meest beroemde is Edgar Allen Poe's *The premature burial* waarin grafangst in al zijn verschrikkelijke details beschreven staat. Tientallen min of meer serieuze boeken werden aan het verschijnsel gewijd. Ook bij ons liet grafangst de geesten niet onberoerd. In 1862 liet de zeer productieve literator - geschiedvorser - provinciaal archivaris - hoogleraar - universiteitsbibliothecaris - politicus en eerste voorzitter van het Willemsfonds, baron Jules de Saint-Genois (Sint-Kwintens-Lennik 1813 – Gent, 1867, officieel beroep: rentenier) een verhaal verschijnen waarin onder de titel '*Herinneringen van eenen Krijscher*' aan de obsessie voor het thema levend begraven een merkwaardige invulling gegeven werd ⁽⁴⁾. Het kortverhaal is onze aandacht waard, niet zozeer

(1) Een Gents voorbeeld uit 1842 met 16 dagen tussentijd is te zien bij een van de afbeeldingen in deel 1 van 'Dood en begraven'.

(2) Over de invloed van grafangst op het uitstellen van begrafenis in onze streken: HOLLEBOSCH-VAN RECK, Y. Het sterfhuis. In: *Rendez-vous met Magere Hein*, Museum voor Volkskunde, Gent, 1986, p. 19-20.

(3) Een bijzonder levendige (!) beschrijving van o.a. de ontbindingsprocessen na de dood is te vinden in *De weg van lichaam en ziel* van de medicus-bacterioloog C. MIMMS, Elmar, Rijswijk, 2000, pp. 374 (oorspronkelijke, meer accurate titel *When we die, what becomes of the body after death*, Londen, 1998). Over grafangst op p. 157-158 in de vertaling.

(4) Het verhaal werd samen met nog tien andere opgenomen in de bundel *De ring van den Aerts-bisschop en andere novellen*, Gent, Van Doosselaere, 1862, p. 171 - 179. Behalve één verhaal dat oorspronkelijk in het 'Nederduitsch' geschreven was, werden de teksten door de auteur zelf vertaald. Het boekje is raadpleegbaar in het Documentatiecentrum DSMG te Sint-Amandsberg (in de collectie Oost-Vlaamse auteurs, uitgaven, drukken en thema's COVLAUDT). Een bundel met een gelijkaardige titel, verschenen in 1854 met slechts drie teksten, mist dat van de krijscher. Een oorspronkelijke Franse uitgave is ons niet bekend.

omwille van het onderwerp, maar omdat het zich onder arme mensen afspeelt. Beschrijvingen uit die tijd van hoe het er bij hen aan toeging, onder meer bij overlijden, zijn zeldzaam. Daarom geven we, hier en daar ingekort, de meest markante feiten weer uit de vertelling. De citaten staan cursief ⁽⁵⁾.

Het verhaal had de auteur, zo wil hij ons laten geloven, uit de mond van een *reeds bejaerde krijscher* opgetekend. De verteller van dit verhaal *die van den eersten January tot den een- en dertigsten December, aenhoudend eenen lijkgeur verspreidt, was altijd goed gezind. Als hij huiswaerts keert, zingt hij gelijk een hovenier, die enkel tulpen te kweeken zou hebben. Hij slaept beter dan een rozenkind in zijne wieg. Geen het minste visioen, geen het ligste spook verschijnt in zijne dromen. Indien hij droomt, is het van de herberg, waer hij daegs te voren zijn partijtje piket heeft gepeeld, van den ommegang op H. Sacramentsdag, welke gister voorbij zijne deur is getrokken, van zijnen hond, dien hij heeft moeten versmoren, omdat hij dol geworden was. Hij geniet een zekeren welstand; zijn huishouden is zindelijk en hij heeft bloempotten op de vensters zijner slaepkamer.*

De man was in zijn vak waarachtig levenswijs geworden. *Sinds lang ben ik van gevoelen, zo beweert hij, dat een mensch in de aerde werpen niet droeviger is dan te helpen om er op de wereld te brengen; deze staet ze bij in het begin van dien harden kamp des levens, die allen, rijk en arm, groot en klein zwaer valt, gene staet hen op het einde bij. Er is tuschen eenen vroedmeester en mij geen ander verschil dan tusseen een poortier die eene deur opent, en eenen die ze sluit.*

Paardje spelen op de kist

Na de uitvoerige voorstelling van de krijscher komt Jules de Saint Genois met diens verhaal voor de pinnen. Het betreft *een zeer eerlijke timmerman, uitmuntende werker, die vroeg opstond en laet arbeidde, om in de immer aengroeiende behoeften zijner familie te voorzien.* Hij was wel niet zo'n arme *slokker* als de luitjes die, over de schouder gegooid, zonder kist door een krijscher naar het kerkhof gedragen werd. Voor een timmerman zou dat erg geweest zijn. Maar toch ... de armoede van de timmermansfamilie speelt een cruciale rol in het verhaal, zoals we zullen zien.

Te midden van der hitte van de zomer van 182... had de brave man in de volle zonne de kruin van een dak hersteld. Op het middaguer was hij, met zweet bedekt, half geroost, terug gekomen om zijn eetmael te nuttigen. Maer nauwelijks zat hij aen tafel, of hij voelde zich door eene duizeling aengegrepen; hij viel achterover, en bood alle teekens aen van eenen mensch, die eene geraektheid krijgt. Al de hulpmiddelen, in der-

(5) De typografie is aangepast voor de y (naar ij) en de tussen-ij (naar j).

gelijk geval aangewend, werden als nutteloos beschouwd. De geneesheer verklaerde zonder aarzelen dat de dood ogenblikkelijk was geweest.

Wat de vrouw en de kinderen van de timmerman toen deden of uitspookten, lijkt naar ons gevoel nauwelijks geloofwaardig. Maar misschien werd wat hierna volgt, in de eerste helft van de 19de eeuw als perfect normaal aangevoeld. De mensen waren immers zoveel meer vertrouwd met de dood dan nu het geval is. ⁽⁶⁾ De werkmensen waren heel klein behuisd en arme weduwen moesten kost wat kost blijven werken om rond te komen. De krijser van de Saint Genois vertelt verder:

Des anderdags had de diepbedroefde weduwe met deze haest, welke arme lieden hebben om zich van een lijk te ontmaken, het lichaam in de kist laten leggen, in afwachting dat men, na de vier-en-twintig uren uitsstel, waertoe de wet verplicht, tot de begraafing zou overgaen. Vervolgens had zij zich naer heur werk begeven, terwijl zij het stoffelijk overblijfsel van haren man in het kamerken op de eenige verdieping, en hare twee jonge kinderen, het eene van vijf, het andere van zeven jaren, in de keuken aen zich-zelfen overliet.

De twee onschuldige schepselkens, die het verlies dat zij ondergaen hadden, nog niet beseften, toefden niet zich aen hunne gewone spelen over te leveren. Weldra, door eene onverklaerbare nieuwsgierigheid aangedreven, klommen de kinderen de trap op en drongen het sombere kamerken binnen. De doodkist lag op twee stoelen; op eene met een stuk linnen bedekte tafel brandde een geel waskeersken. Dit ongewoone schouwspel in deze kamer, waer zij dezen nacht niet gelijk anders geslapen hadden, verbaesde hun uitermate. Echter gewenden zij weldra aen deze voor hen nieuwe voorwerpen. Zij begonnen te spelen met de waskeers en den palmtak, in het wijwater gedoopt, waermede zij zich vermaekten elkander te besproeijen. Daerna zag men ze achter malkander rond de twee stoelen loopen. Eensklaps sprong de oudste schrijlings op de kist, gevolgd door zijnen broeder, om er houtpeerdje op te spelen, met de handen en voeten op het dennen planken kloppende, die het lijk huns vaders inhielden.

Maer eensklaps stijgt een ongewoon gerucht, versmoorde kreten van onder hen op. Verschrikt verwijderen zij zich in allerijl van de doodskist, die zij weldra van de rechter naer de linker kant zien beweegen. De arme kinders, die niets van dit geheim begrijpen, snellen naer den trap, loopen de straet op en schreeuwen tot de burenen dat er daerboven eenen groten koffer is, die van zelf voortgaet. Groote verbaesdheid onder de oude wijven, men omringt de kinders, men ondervraegt ze, maer ze kunnen nauwelijks spreken zoodanig zijn zij met schrik bevangen.

(6) HOLLEBOSCH-VAN RECK, Y., Spelen, spellen, genotartikelen en vermaak suggereren de vertrouwdheid met de dood. In: *Rendez-vous met Magere Hein*, Museum voor Volkskunde, Gent, 1986, p. 106-109.

En precies op dat moment natuurlijk loopt daar onze krijser voorbij die meteen meent te begrijpen wat er aan het gebeuren is. Hij stormt de trap op en hij *vindt er de doodkist half open, en ter aerde geworpen en eenen man die tracht om er uit te komen. De timmerman was na een doodslaep van twintig uren tot het leven terug gekeerd.* De krijser, aan heel wat gewoon, moest bekennen dat hij onder de indruk was.

Geluk bij een ongeluk: armoedige kist met slecht gevoegde planken!

Enkele dagen later gaf de verrezen timmerman aan de krijser een gedetailleerde en plastische beschrijving ten beste van zijn gewaarwordingen in de kist: *Mijn log en ijskoud hoofd was van binnen brandend heet, als een gloeiend ijzer. De verschrikkelijkste gedachten botsten er in tegen elkander. Ik voelde mij leven, en toen het mij scheen dat ik een mijner leden kon opheffen, was ik als in eenen looden vorm opgesloten. Wanneer ik geloofde te roepen en te spreken, hoorde ik in het binnenste van mijnen schedel een dof geruisch, gelijk dat eener afgelegene klok of eener verre geschuts-losbranding. De worsteling tussen lichaam en ziel was ijselijk.*

Maar eind goed, al goed. O! geluk, alles was niet verloren, de kist verroerde, ik was dus nog niet begraven. Ik waegde eene uiterste pooging die de lijkbaer op den vloer deed vallen. De slecht genagelde scheel raekte los. Ik kon mijn armen loskrijgen. En de gedegen vakman besluit zijn verhaal met kennis van zaken: Heden zegen ik den Hemel mij arm genoeg gemaekt te hebben, opdat mijne doodskist van slecht gevoegde planken vervaerdigd, mij de noodige lucht gelaten hebbe om niet verstikt te sterven op het oogenblik dat God mij het leven weergaf!

Krijzers en bidders

Begrafenisondernemers die zich over alles ontfermen, zoals we die nu kennen, kwamen slechts in de 20ste eeuw op. Hun voorgangers – te Gent is Kieckepeest (1773 - 1833) nog steeds een roemruchte figuur – bekommerden zich enkel met wat na de lijkdienst moest gebeuren. (7) Tot aan de Franse tijd waren de alexianen, (cellebroers, schokkebroers, oudere benaming matemannen) daarmee belast.

De hierboven beschreven *krijsscher* was een lijkdrager, wellicht in dienst van zo'n begrafenisondernemer. Getooid in lange zwarte mantels en grote sombere hoeden haalden de krijzers of reeuwers de doodkisten uit de sterfhuizen om ze naar het kerkhof te brengen – in de woorden van de Saint-Genois: *hetzij in een rijtuig, volgens het vermogen en den toestand der overledenen met twee of vier paerden bespannen, hetzij eenvoudigweg op hunne schouders getschicht, gelijk*

(7) In die betekenis aangegeven in het Gents Woordenboek van Lievevrouw - Coopman. Niet te verwarren met de historische 'creesers' die amok maakten bij opstanden ten tijde van de Bourgondiërs en Karel V. Ooggetuigenissen uit Brugge en Ieper verschenen in *Rond den Heerd*, Brugge, 1880, jg. 15, p. 199 en 214. A. D(uclos) beschrijft hierin heel kort Brugse 'krijsschers van de lijkkoetse, elders Reeuwers genoemd, die achter de lijkkoetse ten kerkhovewaart gaan. Eertijds gingen ze nevens de lijkkoetsen ten kerkhove, met groote hoeden en lange mantels dragende bernende flambeeuwen'. Volgens een reactie hierop (ondertekend X) bestond te Ieper hetzelfde gebruik, echter zonder flambeeuwen. De krijzers werden er toen stilaan lijkdraggers zoals we die nu nog kennen.

een gewone last, en in een slecht stuk zwart laken gewikkeld, indien de familie van den armen slokker, die gestorven is, niet in staet mogte zijn de magere knollen te betalen. Een droevig en aenstotelijk schouwspel, dat de openbare liefdadigheid met een weinig goeden wil zeer gemakkelijk aen de voorbijgangers zou kunnen besparen. (8)

Krijzers of reeuwers mogen niet verward worden met bidders of aansprekers. In West-Vlaanderen werden deze laatste ook 'nodere' genoemd. (9) Dat waren lieden die burens en kennissen baden (verzochten, uitnodigden) begrafenisplechtigheden bij te wonen. Bij uitvaarten in min of meer welgestelde milieu overhandigden ze rouwkaarten en deelden ze broodbonnen uit. In *Rendez-vous met Magere Hein* lezen we dat de eerste professionele lijkbidder te Gent in de 18de eeuw opdook. In 1734 werden *achttien koopbare officien ofte bidderschappen van vrye bidders* ingesteld. Te Brugge was dat al in 1672 gebeurd. (10) Deze bidders namen geleidelijk aan de taak over van de 'knapen' (boodschapper) van de gebuurten, broederschappen, wapengilden en ambachten die daarmee tot dan toe belast.

Krijzers en lijkbidder plachten de zware last van hun professionele droefenis wel eens in drank te versmoren. Kanunnik Duclos schreef dat de Brugse krijzers in 1670-1672 'oude mannekens' waren die 'soms tijds wat krank op hun benen stonden van genever drinken'. Ook bij onze noorderburen, waar ze kraaien genoemd werden, kon dat gebeuren. Een tekst uit *De begrafenis van tante Bet* (tekst Jos Brink, muziek Wim Bokkinga) moge dat verduidelijken:

*Zo hebben wij haar juist begraven met veel eer
Wij lagen bloemen bij haar neer
We gooiden allen een schop zand nog op de kist
En toen begon voor ons de pret beslist
We namen de kraaien mee
Die hun best hadden gedaan
Zo zijn wij weer naar huis gegaan
Schele Jans vond het zo saai
Maakte een twostep met een kraai
En bij de harmonica zong tantes papegaai*

*En 's avonds laat zag je de dronken kraaien
Heen en weer door de Jordaan heen zwaaien
We zongen, door de jenever lekker vet:
Lang leve onze tante Bet
Zij heeft de hele poet ons nagelaten
De neven en nichten zongen: Leve de legaten
Met een knokpartijtje eindigde de pret
De begrafenis van ouwe tante Bet*

(8) Tot aan de regering van Jozef II waren begrafenissen een uitsluitend kerkelijk gebeuren. In de tijd dat het verhaal zich afspeelt, was het lijkenvervoer nog steeds in handen van de kerkfabrieken. In de eerste helft van de 19de eeuw speelden deze het eigenlijke begraven door aan particuliere ondernemers. Samen met de status van de kerkhoven als sacrale gebieden gaf dit monopolie aanleiding tot de zogenaamde kerkhovenoorlog die vooral te Gent met grote heftigheid gestreden werd (MEILLANDER, V., *De lijkweg*. In: *Rendez-vous met Magere Hein*, Museum voor Volkskunde, Gent, 1986, p. 41-43.

(9) VAN COPPENOLLE, M., *Uitvaartgebruiken in West-Vlaanderen*. In: *Volkskunde*, 1951, jg. 52, p. 106.

(10) A. D(UCLOS), 1880, p. 199.

Doodskisten

Nog in de 19de eeuw werden veel lijken enkel gewikkeld in een stuk lijnwaad of in matten, zelfs in stro vervoerd en begraven. ⁽¹¹⁾ Dat werd toen echter stilaan als onacceptabel ervaren, zoals duidelijk blijkt uit de tekst hierboven. In de parochies ontstonden broederschappen die zich beijverden om de leden een 'fatsoenlijke' begrafenis te bezorgen. De stedelijke overheid richtte in 1863 een *Genootschap der Begraving der stad Gent* op met als doel de bijdragende leden een kist te bezorgen. Het Weldadigheidsbureau (voorloper van onze OCMW) leverde vanaf datzelfde jaar een kist voor wie 'van den arme' begraven moest worden. Op het platteland werden de planken voor de kist in de 19de eeuw lang op voorhand aangeschaft. Vaak hoorden ze zelfs bij de huwelijksuitzet. De doodskist werd meestal geleverd door een schrijnwerker. Het beroep van gespecialiseerd kistenmaker ontstond in het laatste kwart van de 19de eeuw. Pas in 1880 verscheen een eerste vermelding van een 'doodskistenmagazijn' aan de Korte Meer in de Gentse 'Wegwijzers'. In 1899 waren er al acht. Enkele jaren geleden hebben we de vitrines met doodskisten uit de Hoogpoort zien verdwijnen. Heel wat buitenlandse toeristen vonden die zonderling en luguber...

Met die doodskisten kon overigens ook nog wel een en ander mislopen. Een voorgebod van de Gentse schepenen uit 1512 leert ons dat de heren van de wet op de hoogte gebracht werden van de *beschaemhede die broeders up de veste ende zwarte zusteren daghelicx hebben ende ondervinden inde kisten daer inne zij de overledene legghen*. Het betrof hier de alexianen op de vest bij de Oude Houtlei en de zwarte zusters belast met lijkverzorging en begravingen. Zij hadden flink last met slechte kisten: *door de dinde (dunte) vanden berde, zo dat de naghelinghe niet ghehouden en connen de dode lichamen*. Dat gebeurde vooral als men die van solders ofte cameran doet met gevolg dat die *hemlieden ontschieten ende ontvallen up den hals*. De schepenen verordenden dat de niemand *eenich kistbert* mocht zagen, doen zagen, kopen, verkopen, kisten van maken en verkopen van minder dan een halve Gentse duim (13,5 mm) dik. ⁽¹²⁾

Archeologische onderzoeken, zoals de zeer uitgebreide opgravingen op het Gentse Sint-Pietersplein enkele jaren geleden uitgevoerd, toonden aan dat kistbegravingen lang niet algemeen waren. De verst van de kerk verwijderde lijken liggen in volle grond of in eenvoudige houten kisten. Naarmate men dichterbij het kerkgebouw worden de resten van kistversierselen talrijker. Grafkelders komen enkel voor bij en in het kerkportaal, waar ze een overgang maken naar de begravingen in de kerk zelf. ⁽¹³⁾ De oudste doodskisten dienden trouwens enkel om de doden te vervoeren. Aan de grafput of bij de grafkelder werd het lijk er uit getild en zonder kist begraven.

(11) Een post in de Gentse stadsrekeningen van 1471-1472 (f. 51v) aangehaald in VAN WERVEKE, A., *Begraven*, Gent, 1899, p. 15 (Overdruk bewaard in Stadsarchief Gent, Nota's Van Werveke: 'Item ghegheven den broeders up de veste vanden lijnwaad en de matte daer de vors. inghele (tkint ghejusticieert den 31 oct. 1474) inne begraven was...'. In de Franse tijd werd een verbod op het begraven in stro van kracht (Een voorbeeld van ingrijpen door de overheid in het Archief OCMW Gent, DG 6, Briefwisseling jaar X, Franse Republiek).

(12) VAN WERVEKE, A., 1899, p. 15-16. Uit de schepenenregisters BB, f. 37 bewaard in het Gentse stadsarchief.

(13) VAN DEN BREM, A., VERMEIREN, G., *Archeologisch vooronderzoek op het Sint-Pietersplein en aan de Tweekerkenstraat*. In: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Gent, 2004, deel 58, p. 44-50.

Levend begraven als straf

In de eeuwen die aan de taphefobie vooraf gingen bestond levend begraven als straf. Het was een doodstraf die alleen op vrouwen toegepast werd. Deze straf, uit de Germaanse oudheid afkomstig, was courant in de middeleeuwen en bleef behouden tot in de 17de eeuw. Ze werd uitgevoerd voor misdrijven waarvoor mannen tot de dood met de strop of met het zwaard veroordeeld werden. Voor de vrouwen kon ook de brandstapel. Een bijzondere vorm bestond bij mannen veroordeeld voor fraude gepleegd in verband met grondeigendom (veruit het waardevolste goed in die tijd: grondbezit was het kenmerk bij uitstek van de vrijen!). De ongelukkigen werden rechtopstaand stevig ingegraven tot aan hun middel. Het bovenlichaam werd afge-maaid en verbrand; de as in de wind verstrooid. ⁽¹⁴⁾ De zeldzame verwijzingen naar deze gruwelijke praktijk dateren uit de 13de eeuw.

... en Pier la la tot slot

Van een heel ander kaliber is de beruchte volksfiguur Pierlala die met iedereen en met alles spotte, ook met de dood. ⁽¹⁵⁾ Die kon niet zomaar gekist worden:

*Als Pier la la int kistje lag
Met zijn twee billekes bloot
En iedereen die wist en zag
Dat Pier la la was dood.
De klokken luidden biem bam bom
Maar Pier la la kwam wederom.
'k Ben hier, zei Pier la la, sa sa,
'k Ben hier, zei Pier la la.*

In een versie door Hippoliet Van Peene uit 1856 is het nog duidelijker:

*Er komt een dooden uit zijn graf,
Hij smijt zijn kiste's deksel af;
't Ben ik, zei Pier la la, sa sa
't Ben ik, zei Pier la la.*

Met dank aan Christiane Van Winckel en Adrien Brysse

(14) VAN WERVEKE, A., *Bijdragen tot de Geschiedenis en Oudheidkunde van Vlaanderen*, Gent, 1927, p. 113-115; VAN CAENEGEM, R., *Geschiedenis van het strafrecht in Vlaanderen van de 11de tot de 14de eeuw*, Brussel, 1954, p. 166.

(15) Het lied ontstond volgens Jan Frans Willems in de tijd van Louis XIV. Talloze meestal politiek geladen varianten verschenen tegen het einde van de jaren 1700 en tijdens de hele eeuw die daarop volgde (CLAEYS, P., *Les chansons de Pier la la*. In: *Notes et souvenirs*, deel II, Gent, 1904, p. 301-307).

Latijnse leenwoorden in het Nederlands en de Nederlandse dialecten

Jacques Van Keymeulen
Universiteit Gent

Inleiding

Het Latijn heeft op het Nederlands een langdurige en diepgaande invloed uitgeoefend. Die beïnvloeding begon al van bij het begin van de Romeinse kolonisatie van onze streken, vanaf 57 vóór Christus. De grens van het Romeinse Rijk was eeuwenlang de Rijn. De verdediging van de Rijnlimes werd in 406 opgegeven door Stilicho; de legioenen waren nodig om Italië te verdedigen. Ten zuiden van de Rijn was de bevolking geheel of gedeeltelijk geromaniseerd in de loop van de 4 eeuwen die de Romeinse periode geduurd had.

De huidige taalgrens tussen het Nederlands en het Frans, de respectieve opvolgers van het Frankisch en het Latijn, volgt echter niet de loop van de Rijn, maar ligt verder naar het zuiden toe in België. Volgens Lamarcq en Rogge (1966: 224 vlg.) gaat de (algemene contour van de) taalgrens tussen Germaans en Latijn in het huidige België terug op de periode van de Germaanse invallen tijdens het *Imperium Galliarum* (260-274), die een vlucht van de Latijnsprekende bevolking veroorzaakte naar het gebied achter een nieuw gecreëerde dubbele verdedigingslijn, de zgn. *Limes Nervicanus*, tussen de kust van het Kanaal en Keulen. De taalgrens tussen Germaans en Romaans stabiliseerde in onze streken in ongeveer de 8ste eeuw; de loop ervan bleef grosso modo ongewijzigd tot vandaag de dag. De belangrijkste verschuivingen gebeurden in het westen, waar de taalgrens vanaf de middeleeuwen opschoof in noordelijke richting en nu samenvalt met de Frans-Belgische staatsgrens – op de oudste generatie op het Frans-Vlaamse platteland na, en in Brussel, een stad die in de 19de eeuw diepgaand verfranste.

De invloed van het Latijn gedurende de Romeinse periode duurde ongeveer 4 eeuwen en werd gevolgd door die van zijn dochtertalen Romaans, Oudfrans en Frans. Latijn, als taal van Kerk en wetenschap, bleef naast zijn dochters bestaan tot de dag van vandaag. Het is duidelijk dat de invloed van de Latinitas (een term waarmee we Latijn, Romaans, Frans en de Franse dialecten samenvatten) sterker is geweest in het zuiden van het Nederlandse taalgebied (Nederlandstalig België, en in wat mindere mate de zuidelijke provincies van

Nederland) dan in het noorden (Holland en de noordelijke / oostelijke provincies) – zeker als we de geleerde of religieuze woordenschat wegdenken.

De invloed van de Latinitas op de Nederlandse taal en cultuur was diepgaand. Het Latijn en zijn opvolgers dienden als brontalen voor duizende leenwoorden (eg. *kelder* lat. *Cellarium*), leenvertalingen (eg. *hoedanigheid* en *hoeveelheid*, naar *qualitas* and *quantitas*) en leenbetekenissen (eg. vroom veranderde zijn betekenis ‘nuttig, gezond’ in ‘vroom’ onder invloed van lat. *pius*). Hoewel de meeste leenvertalingen en leenbetekenissen – het verschil is soms niet goed te maken – in het Nederlandse lexicon van Latijnse herkomst zijn, vooral in het religieuze vocabularium, zullen we het in dit artikel uitsluitend hebben over de leenwoorden.

Bij de leenwoorden worden vorm en betekenis meestal tegelijk ontleend. Alle leenwoorden zijn hun carrière gestart als ‘vreemde woorden’, d.i. duidelijke [- inheemse] woorden. De verschillen in het niveau van de integratie in het inheemse – Nederlandse – systeem maakt dat we de leenwoorden kunnen onderverdelen in: (a) vreemde woorden, die hun vreemde vorm behouden hebben (eg. *linea recta* ‘direct, onmiddellijk’, dat nog steeds onversneden Latijn is); (b) bastaardwoorden, die zich gedeeltelijk aan het Nederlands aangepast hebben (eg. *museum*, wegens de aanpassing van de uitspraak aan het Nederlands: [y] en dus niet [u] zoals in het Latijn) en (c) volledig geïntegreerde woorden (eg. *zolder* lat. *solarium*). In de laatste fase van integratie zijn alle (fonotactische) eigenaardigheden van de brontaal verdwenen: het woord is dan vormelijk [+ inheems] geworden. Voor het Nederlands (en alle dialecten ervan) betekent dat bijvoorbeeld dat er maar één heldere klinker in een ongeleed woord voorkomt.

De diepgaande en persisterende invloed van de Latinitas kan mooi gedemonstreerd worden aan de herhaaldelijke ontlening – niet minder dan 4 keer – van het *-arius*-suffix in het Nederlands:

- a) het werd erg productief voor de afleiding van de mannelijke nomina agentis met *-aar* en *-er*, als in *molenaar* lat. *molinarium*, *munter* lat. *monetarius*;
- b) het werd ontleend uit het Oudfrans als *-aris*, als in *archivaris*;
- c) het werd ontleend uit het Oudfrans als *-ier*, als in *kanonnier*;
- d) het suffix bleef onveranderd in vreemde woorden als in *ordinarius* ‘gewoon hoogleraar’.

De ontlening van morfologische elementen bewijst het zeer nauwe contact van het Nederlands met het Latijn en Oudfrans, zeker als het

element aan inheemse woorden gehecht kan worden: zoals het geval is met *-aar*, *-er* en *-ier* in *minnaar*, *bakker* en *herbergier*. Over morfologie zullen we het echter verderop niet meer hebben.

De talige invloed van de Latinitas op het Nederlands en zijn dialecten is een zeer ruim onderwerp. Ik zal me in wat volgt toespitsen op de leenwoorden die uit het Latijn komen (met inbegrip van leenwoorden in het Latijn zelf als *carrus* 'kar' *Keltisch* *carros*; *paraveredus* 'paard' *Grieks-Keltisch*), en meer bepaald uit het gesproken Latijn van oudheid of middeleeuwen; het Nederlands verschilt overigens maar weinig van de andere Europese talen wat de invloed betreft van geschreven Kerklatin of Geleerdenlatijn. Met de term 'Nederlands' (voor de klassieke of de middeleeuwse periode eigenlijk een anachronisme) bedoel ik de Germaanse dialecten die gesproken werden binnen de grenzen van het huidige Nederlandse taalgebied. Op die manier kunnen we de 'historische' periode van het 'Nederlands' laten aanvangen in het jaar 108, toen Tacitus de plaatsnaam *vada* 'wad' neerschreef in zijn *Historiae*. Hoewel een uitbreiding van het blikveld tot het Duits heel wat zaken in een juistere daglicht zou kunnen plaatsten, heb mij tot het 'Nederlands' beperkt. Een beroemd basiswerk voor het Latijnse woordgoed in het Duits is Frings' *Germania Romana* uit 1932.

Mijn bijdrage heeft veel stof (voorbeelden!) geput uit het recente boek van Nicoline van der Sijs (2005), die alle beschikbare kennis omtrent de leenwoorden in het Nederlands heeft bijeengebracht in haar *Groot Van Dale Leenwoordenboek* – een wat misleidende titel, aangezien het hier gaat over een boek over de leenwoorden en niet over een woordenboek. Voor de Nederlandse dialecten sta ik in het krijt bij het werk van Antoon Weijnen (1967), *Leenwoorden uit de Latinitas, stratigrafisch beschouwd*, waarvan ik o.a. de (steeds heikele) datering van bepaalde klankverschijnselen heb overgenomen. Beide teksten zijn voor een groot deel een samenvatting en ordening van al ouder werk. Voor etymologieën werd ook gekeken in De Vries-De Tollenaere (2004²³), *Etymologisch Woordenboek* en Weijns (2003²) *Etymologisch dialectwoordenboek*.

Voor een volledig overzicht van de Nederlandse woordenschat, als basis voor historisch-lexicaal onderzoek, moet men de woordenschat van de standaardtaal en die van de dialecten samennemen. Een nagevoelend volledig overzicht van de zuidelijk-Nederlandse dialectwoordenschat, waarop een grootscheepse studie over de invloed van het (gesproken) Latijn gebaseerd zou kunnen worden, ligt binnen handbereik. Drie belangrijke dialectlexicografische projecten naderen immers hun voltooiing; het *Woordenboek van de Brabantse dialecten* (WBD, voor Vlaams-Brabant, Antwerpen en Noord-Brabant) werd in 2005 afgerond; het voltooiën van het *Woordenboek van de Limburgse Dialecten* (WLD, voor Nederlands- en Belgisch-Limburg) is voorzien

voor 2007; het *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten* (WVD, Frans-, West-, Oost- en Zeeuws-Vlaanderen) heeft al een 20-tal afleveringen gepubliceerd. Het is vooral in de dialectwoordenschat dat nog onbekende oeroude leenwoorden uit het gesproken Latijn of uit het Romaans kunnen opduiken.

1.1 Drie ‘Latijnse’ golven

Het Latijn werd 3 keer naar West-Europa gebracht:

- door de Romeinen tijdens de Romeinse kolonisatie van 57 vòòr tot 406 na Christus;
- door de Kerk. Het Kerklatin, een speciale vorm van Laatlatijn, verspreidde zich over heel West-Europa na het doopsel van Clovis in 496, en vooral vanaf de 7de eeuw in de missioneringscampagnes die geleid werden door Angelsaksische of Zuid-Duitse monniken;
- door de geleerden. Tijdens de middeleeuwen en de renaissance was het Latijn de taal van kunst en wetenschap. Het bleef een bron om nieuwe wetenschappelijke zaken of ideeën te benoemen tot vandaag de dag.

Elke keer was het Latijn een internationale taal; veel Latijnse leenwoorden in het Nederlands komen ook in andere talen voor. Daardoor is het niet altijd eenvoudig om uit te maken welke route een bepaald woord gevolgd heeft, voor het in het Nederlands terecht kwam. Er wordt aangenomen dat de alleroudste leenwoorden rechtstreeks ontleend zijn, zonder tussenkomst van een andere taal - tenzij er aanduidingen zijn die in een andere richting wijzen. Slechts één keer was een ‘Latijnse golf’ beperkt in de tijd, namelijk de Romeinse; de invloed van het Kerklatin en het Geleerdenlatijn bleef doorwerken tot vandaag.

1.2. Gesproken tegenover geschreven Latijn

Het Latijn van de Romeinse periode werd als een gesproken taal geïntroduceerd. Die taal evolueerde daarna naar het Romaans (Weijnen 1967:200 verkiest de term Proto-Frans voor de taal van Noord-Frankrijk tussen 500 en 800) en Oudfrans (na 800), met zijn Picardische en Waalse variëteiten als burens van de Nederlandse dialecten. De dochtertalen coëxisteerden tot vandaag de dag met (vormen van) het geschreven Latijn.

Volgens Van der Sijs hangt de mate van inburgering van een leenwoord dikwijls af van het feit of het uit een gesproken of geschreven

vorm is ontleend. De oudste leenwoorden (eg. *muurlat. murus, tafelat. tabula, venster lat. fenestra, mortel lat. mortarium...*), die teruggaan op het Latijn van de klassieke periode, hebben zich fonologisch en morfologisch volkomen aan het Nederlands aangepast. Leenwoorden uit de middeleeuwse, humanistische of recente periode zijn meestal uit geschreven Latijn ontleend en zijn dikwijls als 'van vreemde oorsprong' herkenbaar, hoewel ze hun Latijnse uitgangen verloren hebben. De allerjongste leenwoorden hebben de Latijnse uitgang dikwijls bewaard: eg. *museum, informatica, doctor*.

Herhaalde ontlening, eerst uit een gesproken, dan uit een geschreven vorm, gaf soms aanleiding tot doubletten als *outer* vs. *altaar* lat. *altare* of *pijler* vs. *pilaar* vulg. lat. *pilare* lat. *pila*. De eerste varianten (*outer, pijler*) zijn volledig aan het Nederlands aangepast, terwijl de laatste twee (*altaar, pilaar*) nog steeds twee heldere vocalen bevatten, die hen als woorden van vreemde origine verraden.

Het Latijn van de hogere maatschappelijke sferen kon soms naar het gewone publiek neerdalen. Woorden uit het Kerklatin, bijvoorbeeld, werden mondeling verspreid door prediking; de mis was uiteraard in het Latijn. Het Geleerdenlatijn was vooral een geschreven taal, die de terminologie van kunst, wetenschap, recht en bestuur diepgaand beïnvloedde – zowel in zijn middeleeuwse als in zijn humanistische vorm. Sommige Latijnse woorden zijn blijkbaar van de priester, de monnik of de geleerde naar de man in de straat 'gezonken'. Heel wat Latijns leengoed stamt uit zgn. keukenlatijn of potjeslatijn, waarschijnlijk termen voor orale vormen van (slecht) Latijn. Ik neem aan dat de keuken van het 'keukenlatijn' in een klooster stond, waar ook de potten van het 'potjeslatijn' te vinden waren – of worden hier de potjes van een apotheker bedoeld? Bewijs voor de mondelinge overdracht van Latijnse leenwoorden is wel dat heel wat zelfstandige naamwoorden in een geïnflecteerde vorm zijn ontleend, doordat de hoorder niet de juiste analyse kon maken: een *factotum* 'manusje-van-alles', een *ignoramus* 'onwetende', een *quorum* 'vereiste aantal leden om geldig te kunnen stemmen' eng. lat.

Hoewel onze bijdrage niet gaat over Kerklatin of Humanistenlatijn, wil ik de lezer toch kennis laten maken met de mooie monastieke leenwoorden nuchter, kuis, bont en *spijs*, afgeleid van respectievelijk *nocturnus, conscius, punctus* en *spesa* – *punctus* duidt op de kleurrijke rituele gewaden van een priester gedurende de mis; *spesa* lat. *expensa*) was het woord voor het dagelijkse rantsoen van een monnik. Deze vier woorden zijn wat speciaal omdat ze deel zijn gaan uitmaken van de 'algemene woordenschat', terwijl de meeste Latijnse leenwoorden die uit het Kerklatin of uit het kloosterleven stammen, te maken hebben met religie of technische zaken als kruiden (eg. *peterselie* lat. *petrosili-*

um), textiel (eg. *pels* lat. *pellicia*) of andere middeleeuwse nieuwigheden. Uitdrukkingen uit mondeling gecorrumpeerd Latijn kunnen zijn: *hocus pocus hoc est enim corpus meum*; volksetymologie zou de basis kunnen zijn van om de haverklap uit aveklep ‘angelusklokje’ (dat drie keer per dag werd geluid) – maar die laatste uitleg is wellicht wat te vergezocht.

Geleerd middeleeuws of humanistisch Latijn beïnvloedde de volkstaal vooral op het gebied van de geneeskunde; het gewone volk kwam met mondeling Latijn in contact via chirurgijnen en apothekers: *materie* (lat. *materia*) is nog steeds een (verouderd) dialectwoord voor ‘etter’ (zie de Taalatlas, kaart 115); het dialectwoord *reet*, dat rond de Lek gebruikt wordt voor ‘nageboorte van een huisdier’, uit lat. *rete* ‘net’, laat zien dat misschien monniken als veeartsen optraden. Heel wat volksnamen voor planten zijn Latijnse leenvertalingen. Ook de studententaal uit het verleden laat nog steeds haar invloed gelden. Het is geen verrassing dat veel oude Vlaamse, Brabantse en Limburgse dialectwoorden voor de kافت van een boek ontleend zijn uit het middeleeuws Latijn: *cooperculum*, *spatium* etc. (zie Taalatlas kaart 116, en de commentaar daarop) Ook enkele scheldwoorden zijn waarschijnlijk via studententaal ontleend: *kul* ‘onzin, persoon die onzin vertelt’ zou afkomstig zijn van lat. *culleus* ‘zak’, vandaar ‘scrotum’, een term die ontwikkelde tot scheldwoord. *Kwibus quibus quoquibus* (Frans) kan een pseudo-Latijns, nonsenswoord zijn waarmee men het slechte Latijn van een *ignoramus* wou ridiculiseren.

1.3. Standaardtaal en dialect

Zoals altijd moeten de dialecten bij de discussie betrokken worden om een klarere kijk op historische evoluties te krijgen. Terwijl de standaardtaal de overgrote meerderheid van de Latijnse leenwoorden / leenbetekenissen uit geschreven Latijn (gelatiniseerd Grieks inclusief) heeft overgenomen - de oudste ontleningen zijn de uitzonderingen die de regel bevestigen - zijn dialecten per definitie oraal. Alle woorden die erin voorkomen zijn ooit *gehoord* door de volksmens, en niet gelezen. Een traditioneel dialectwoord heeft bovendien – ook per definitie – een geografische component; het komt binnen een bepaald geografisch areaal voor, wat niet belet dat bijv. de dialectische basiswoordenschat, uiteraard met uitspraakverschillen, het hele taalgebied kan bestrijken. De standaardtaal, daarentegen, is per definitie over het hele taalgebied verspreid (maar uiteraard niet bij elke laag van de bevolking).

Het contact tussen dialect en Latijn heeft twee wegen gevolgd. De oudste ontleningen werden ontleend door rechtstreeks contact tussen Latijnstaligen en de plaatselijke bevolking in het zuiden van het hui-

dige Nederlandse taalgebied. Enkele leenwoorden verspreidden zich over het hele gebied (eg. *kaas* lat. *caseus*, *boter* lat. *butyrum*, die ook standaardtaalwoorden werden); andere bereikten maar een deel ervan (eg. *vork* lat. *furca* 'hooivork', in de kustdialecten, waaronder het Hollands, en dus ook Standaardnederlands); een heel aantal bleven substandaard (eg. *oel* 'pot' lat. *aula*, *olla* in een aantal Limburgse dialecten). Heel wat dialectologen waren geïntrigeerd door de aanwezigheid van dat Latijn, een 'verheven' taal, in de woordenschat van de nederige Nederlandse plattelandsdialecten.

Het aantal Romeinse leenwoorden neemt af van noord naar zuid. Naast dit directe contact met het Latijn als levende, gesproken taal, was er ook het contact met het Latijn van de Kerk of van de geleerden, dat – in een al dan niet gecorrumpeerde vorm – door de volkswens werd opgepikt. Dergelijke Latijnse leenwoorden kunnen om het even waar in de Nederlandse taalgebied opduiken, en vanaf een bepaald punt (of punten) een geografische carrière beginnen.

2. Gesproken Latijn in het Nederlands en de dialecten ervan

2.0. Algemene opmerkingen

De vraag hoe men kan weten of een bepaald woord in het Nederlands is ontleend uit het gesproken Latijn van de oudheid of in elk geval vóór de Oudfranse periode (i.e. vóór 800), en niet een latere ontleening is uit de Latinitas, is niet steeds gemakkelijk te beantwoorden wegens volgende omstandigheden. Op de eerste plaats vormen Latijn, Romaans en Oudfrans een chronologische continuïteit. Op de tweede plaats co-existeerde het Latijn tot vandaag de dag met zijn dochtertalen, die het constant beïnvloedde. Op de derde plaats hebben de Picardische en Waalse dialecten tot op vandaag Latijnse archaïsmen bewaard.

In de vakliteratuur worden 4 soorten argumenten gebruikt om leenwoorden uit het gesproken Latijn van de oudheid en die uit Romaans / Oudfrans te onderscheiden: a) niet-linguïstische, culturele, argumenten; b) intra-linguïstische argumenten; c) inter-linguïstische argumenten en d) geolingistische argumenten. In wat volgt, besteed ik aandacht aan elke groep en voorzie ze van enkele voorbeelden.

2.1. 'Culturele' argumenten

De alleroudste Latijnse leenwoorden in het Nederlands betreffen – hoe kan het ook anders – militaire zaken, wegeaanleg en overheersing:

pijl lat. *pilum*, *wal* lat. *vallum*, *keten* lat. *catena*, *straat* laatlat. *via strata*, *keizer* lat. *caesar* ...

Deze woorden werden gevolgd door vele, zeer vele andere.

De Romeinen brachten vernieuwing in de landbouw:

mijt lat. *meta*, *kouter* 'mes aan de ploeg' lat. *culter*, *sikkel* vulg.lat. *sicila* lat. *secula*, *stoppel* vulg.lat. **stupula* lat. *stipula*, *wan* lat. *vannus*, *vlegel* lat. *flagellum* 'zweep, vlegel', *pers* laatlat.*pressa* van *premere*, *wijn* lat. *vinum*, *kers* vulg. lat. *ceresia* lat. *cerasea*, *molen* laatlat. *molina*, *mole-naar* lat. *molinarius*, *pluim* lat. *pluma* (Plinius verhaalt dat ganzenveren in Rome geïmporteerd werden uit het noorden van Gallië).

De Romeinen leerden ons koken en introduceerden nieuwe planten en nieuwe huisraad:

keuken vulg. lat. *cocina* laatlat. *coquina*, *kok* vulg.lat. *coco* / *cocus* = lat. *coquus*, *biet* lat. *beta*, *graan* lat. *granum*, *kool* lat. *caulis* 'stengel', *pastinaak* lat. *pastinaca*, *raap* lat. *rapa*, variant van *rapum*, *peer* lat. *pirum*, *perzik* lat. *persicum*, *ui* / *ajuin* lat. *unio* / *unionem* (misschien samen ontleend met *pel* lat. *pellis* 'huid'), *kaas* lat. *caseus*, *beker* laatlat. *bicarium*, *bekken* vulg. lat. *baccinum*, *ketel* lat. *catillus*, dim. bij *catinus* 'nap, schotel', *pan* vulg. lat. *panna* lat. *patina*, *schotel* lat. *scutella*. Het woord *boter* (lat. *butyrum*) verving het Oudnederlandse *kuosmera* 'koe-vet', nog altijd een glosse in de 9de-eeuwse Wachtendonkse Psalmen; *dis* 'tafel' lat. *discus* 'schotel', *emmer* lat. *amphora* of uit germ. **aina-bara* 'met een hengel', *fakkel* vulg. lat. *facla*, *kuip* lat. *cupa*, *pop* vulg. lat. *puppa*, *speld* lat. *spinula* 'doorntje', *tafel* lat. *tabula* 'plank'. Het woord *pruim* zou wegens de eind-*m* van het Griekse *proum*(*non*) afgeleid kunnen zijn, eerder dan van het Latijnse *prun*(*us*)/ *prun*(*um*); het woord lijkt de Donau-route genomen te hebben naar de Germaanse volkeren.

De Romeinen leerden ons bouwen: *muur* lat. *murus*, tegenover germ. *wand* *winden* 'vlechten', *gips* lat. *gypsum*, *kalk* lat. *calx*, *krijt* lat. *creta*, *terra creta* 'gezeefde aarde', *marmar* lat. *marmor*, *menie* lat. *minium* 'vermiljoen', *mortel* lat. *mortarium*, *pek* lat. *picem*, acc. van *pix*, *pleister* laatlat. *plastrum*, *tegel* lat. *tegula* 'tegel, dakpan', *kamer* lat. *camera* 'gewelf, kamer', *kelder* lat. *cellarium* 'bewaarplaats van spijzen', (*deur*)*post* Plat. *postis* 'stijl', *put* lat. *puteus*, *schouw* lat. *excava* 'holte', *venster* lat. *fenestra*, *zolder* lat. *solarium* 'plat dak, bovenverdieping', *paal* lat. *palus*, *pijler* vulg. lat. *pilare*, afl. van *pila* 'zuil'; later ook *pilaar*, *zerk* gallorum. **sarcus* lat. *sarcophagus*.

De Romeinen brachten de handel: *munt* lat. *moneta*, *mud*, een oud woord voor een hectoliter lat. *modius*, *ons* '100 gram' lat. *uncia*, *pond* 'halve kilogram' lat. *pondo*, ablatief van *pondus*, *graad* lat. *gradus* 'schrede, trap', *mijl* lat. *milia* (*passuum*) 'duizend schreden', *bus* 'doos' vulg. lat. *buxis* 'doos gemaakt van buxushout', *kist* lat. *cista*, *schrijn* lat.

scrinium 'kastje', *zak* lat. *saccus*. De goederen werden naar de markt-plaats gebracht door een *ezel* (lat. *asinus*, met een germ. suffix of vulg. lat. *asellus*) of een *muil(dier)* (lat. *mulus*) in een *kar* (lat. *carrus* gall. *carros*). Op de markt werden nieuwe zaken aangevoerd, o.a. *amandelen* (lat. *amandula*), *kervel* (lat. *caerrefolium*) en *peper* (lat. *Piper*).

De geschiedenis van het woord *kopen* is mooi. Hoewel het een sterk werkwoord is (*kopen-kocht-gekocht*), wat normaal op een inheemse oorsprong wijst, moet het teruggevoerd worden op lat. *caupo*, *côpo* 'kroegbaas / kramer'. Het kan zijn dat wijn het eerste was wat de Germanen van de Romeinen wilden kopen. We leerden echter niet alleen wijn drinken van hen; we leerden ook *schrijven*: ook dat werkwoord is aan het Latijn (*scribere*) ontleend en heeft een sterke vervoeging (*schrijven-schreef-geschreven*), wat op de hoge ouderdom van de ontlening wijst.

Bovenstaande voorbeelden zijn woorden die in de standaardtaal en in de (meeste) dialecten voorkomen. Hierna volgen enkele voorbeelden die tot dialecten beperkt zijn:

Wat architectuur betreft, kunnen we wijzen op *keper* 'dakspaar' (algemeen in het zuidelijk Nederlands) van lat. *caper* 'bok' of op woorden voor de graanzolder als *pijzel* lat. *pensile* en *spijker* lat. *spicarium*. In het het Waasland hebben we *louteren* 'met riet en metselspecie bestrijken' lat. *lutare*; in Limburg *polt* 'schoor, prop' lat. *pulpitum*; *aat*, *aach* 'waterafvoer, onderaardse gang' lat. *aquaeductus*, *kandel* 'dakgoot' lat. *canalis*, *murer* 'metselaar' lat. *murarius* en *opper* 'metselaarsknecht' lat. *operarius*. Limburgs en Vlaams *ark*, *erk* 'bergschuurtje, afdak' is afgeleid van lat. *arca* 'koffer, kist'. Voor de huisraad wijzen we op *aker* 'emmer' lat. *aquarium* 'waterbak, reservoir', eertijds een woord voor een metalen putemmer tegenover de houten emmer, *moolt* en var. 'kneedbak' lat. *mulctra*; in Limburg *buut* 'draagkorf' lat. *buttis* en *oel* 'pot' lat. *aula*, *olla*.

De hierboven gemelde woorden zijn maar een kleine selectie uit de honderden oude Latijnse leenwoorden die in het Nederlands en de Nederlandse dialecten aangetroffen worden. Er worden er nog meer opgesomd in Van der Sijs 2005 en Weijnen 1967. Een werkelijk complete verzameling ervan is nog niet beschikbaar.

Leenwoorden uit de Romeinse tijd hebben doorgaans betrekking op het dagelijkse leven. Het zijn meestal substantieven die innovaties benoemen – al zijn er uitzonderingen. Het is bijvoorbeeld moeilijk denkbaar dat de Germanen geen putten gekend zouden hebben; toch wordt *put* doorgaans beschouwd als een zeer oude ontlening uit lat. *puteus*. Misschien is het woord echter ontleend in de sfeer van de

bouwkunde voor een gegraven put, en is er achteraf betekenisverruiming opgetreden. Er zijn maar enkele werkwoorden die uit de Romeinse periode stammen: *ijken* lat. *aequare*, *kopen* lat. *caupo*, *schrijven* lat. *scribere*), maar geen adjectieven, behalve dan kort lat. *curtus*.

Als een Latijns leenwoord erg oud is, geografisch erg verspreid is en tot bepaalde semantische velden behoort (leger, architectuur, keuken, handel ...) dan wordt het meestal als een ontleening uit de Romeinse periode of kort daarna beschouwd, als er tenminste geen linguïstische argumenten zijn die in een andere richting wijzen. Ik denk wel dat de etymologen zich bij de toewijzing van een leenwoord tot de Romeinse periode meer op culturele elementen baseren dan ze wel zouden willen toegeven; het onderscheid tussen Romeins en Romaans is in heel wat gevallen hoe dan ook moeilijk te maken.

Het is zeer opvallend dat er weinig tot geen talige invloed is uitgegaan van het intellectuele leven van de oudheid: het Latijn werd naar de Germanen gebracht door soldaten, boeren en marskramers. We kunnen enkel wijzen op *schrijven* lat. *scribere* (het Germaanse runenschrift werd door de gewone bevolking waarschijnlijk niet gebruikt), en eventueel op het zuidelijk-Nederlandse woord *peinzen* (eerste attestatie in het Nederlands in 1240), dat door De Vries-De Tollenaere 2004 'Latijns' wordt genoemd; Van der Sijs 2005 noemt echter het Oudfrans als brontaal. Nagenoeg alle leenwoorden uit de Romeinse periode wijzen inhoudelijk dus op een agrarische samenleving van landbouwers en handelaars; het is hun gesproken 'Vulgair Latijn' dat aan de basis ligt van alle ontleeningen uit die periode.

2.2. Intra-linguïstische argumenten

Laten we nu naar de taalkunde terugkeren. In de volgende paragraaf geven we een overzicht (+ voorbeelden) van de linguïstische argumenten die in de vakliteratuur gebruikt werden om Romeinse / Romaanse en Oudfranse (Picardische / Waalse) ontleeningen van elkaar te onderscheiden. De intra-linguïstische gedachtengang houdt essentieel met twee soorten argumenten rekening: a) de aanwezigheid / afwezigheid van fonologische en morfologische archaïsmen die op het Latijn teruggevoerd kunnen worden en b) de aanwezigheid / afwezigheid van oude Germaanse klankveranderingen.

2.2.1. Klemtoonpatroon

Een eerste aanduiding die naar een Latijnse oorsprong en niet naar een Franse wijst, kan het klemtoonpatroon van het leenwoord zijn. Germaanse woorden hebben de klemtoon op de eerste lettergreep, Franse op de laatste. Vergelijk de (relatief recente) Latijnse leenwoorden *cītrus*, *légio*, met de Franse *citróén*, *legióén*. Ook in moderne ont-

leningen kan een Latijnse herkomst van een Franse onderscheiden worden door het klemtoonpatroon: vlg. *declinatie* (Latijn) met *diplo-matie* (Frans).

Oude leenwoorden uit de Latinitas hebben de Germaanse klemtoon overgenomen: vlg. *bekken* lat. *baccinum* met dialectisch *bassing* '(zinken) kuip' fr. *bassin* lat. *baccinum*. Andere voorbeelden van zeer oude ontleningen zijn: dialectisch *paander* 'mand' lat. *panarium* 'broodmand', dialectisch *aker* 'emmer' lat. *aquarium* 'waterreservoir'. De klemtoon echter is geen conclusief criterium. Ook in jongere leenwoorden komt klemtoonvariatie voor: vergelijk dialectisch zuidelijk-Nederlands *teljoor* met dialectisch oostelijk-Nederlands *teller*. Beide woorden zijn afgeleid van fr. *tailloir*; enkel in het oosten is de Germaanse klemtoon toegevoegd. Als vuistregel kan men stellen dat als de klemtoon niet op de eerste lettergreep ligt, het woord uit het Frans is ontleend en niet uit het Latijn; het omgekeerde echter is niet altijd het geval.

2.2.2. Morfologie

Naamval

Directe substantivische ontleningen uit het Latijn hebben normaal de nominatief als basis. Dat is het geval zowel voor de ontleningen uit de Romeinse periode als voor latere. De substantieven in het Romaans zijn gebaseerd op de Latijnse accusatief-naamval. Indien een oud Latijns leenwoord etymologisch op een nominatief teruggevoerd kan worden, neemt men aan dat het vòòr de 6de eeuw ontleend is, tenzij er (culturele) aanwijzingen zijn dat het gaat om ontlening tijdens de middeleeuwse periode of daarna.

Enkele duidelijke voorbeelden zijn:

- *les* lat. *lectio* (zeer oud Kerklating; vgl. fr. *leçon wlectionem*; reeds in het Gotisch *laiktjo*).
- *un* (oostelijk dialect) 'ui' lat. *unio* (nominatief); *ajuin unionem* (accusatief, want de *n* is bewaard) moet dus jonger zijn. Standaard-nederlands *ui* is waarschijnlijk een re-interpretatie van **uien*, een enkelvoudsvorm die voor een meervoudsvorm werd gehouden.
- *pepel*, *piepel* 'vlinder' (zuid-oostelijk dialectwoord) lat. *papilio* (nominatief); *papilio* met de betekenis 'tent' kwam – met betekenisverandering – in het Nederlands terecht via het Oudfrans, uit de accusatief en met Franse klemtoon: dus *paviljoen*.

Derivatie

De oudste verbale leenwoorden zijn afgeleid van de stam van het

Latijnse woord + en: *ijken* lat. *aequ(are)*, *schrijven* lat. *scrib(ere)*; de jongere ontleningen gaan terug op de Latijnse infinitief + *n*, of zijn gevormd met het Franse suffix *-eren*: eg. *repeteren*. Van der Sijs (2005:151) haalt in dat verband Salverda de Grave (1902) aan, die aanneemt dat afleidingen van de stam van een etymon typisch zijn voor ontleningen uit een mondelinge taalvorm; geïnflecteerde vormen hebben in het taalgebruik inderdaad een hogere frequentie dan niet-geïnflecteerde.

Ablaut

De werkwoorden *schrijven scribere* / *kopen caupo* vertonen ablaut, i.e. veranderingen bij de stamklinker in de onvoltooid verleden tijd en het voltooid deelwoord (en ook bij deverbatieve substantieven): *schreef, geschreven, schrift* en *kocht, gekocht*, die getuigenis afleggen van de hoge ouderdom van de ontlening. Alle werkwoordelijke leenwoorden in het Nederlands zijn normaal zwak.

2.2.3. Fonologie

Latijnse archaïsmen

Klinkers: de Latijnse lange ê

De Latijnse lange *ee* in *beta*, *rema* ontwikkelde in het (Standaard)Nederlands naar *ie* als in *biet* en *riem*. De Latijnse klinker sloot zich aan bij de ontwikkeling van wgm. *ê?/eo* *ieë* *ie*; deze leenwoorden worden daarom als zeer oud beschouwd. Erg oud zijn ook *richel* lat. *rêgula*, *tichel* lat. *têgula*; terwijl de jongere vormen *regel* en *tegel* waarschijnlijk uit geschreven Latijn stammen. De Latijnse lange *ee* moet achteraf een erg gesloten uitspraak gekend hebben, want hij sloot zich later aan bij de ontwikkeling van de wgm. lange *î*: lat. *creta*, *meta*, *poena* en *aequare* duiken nu, na diftongering van [i:] tot [?.i], in het A.N. op als *krijt* (vulg. lat. *crêda* lat. *crêta*; *terra crêta* 'gezeefde aarde'), *mijt* (lat. *mêta*), *pijn* (laatlat. *pêna* lat. *poena*) and *ijken* (lat. *aequare*). Deze woorden worden als jongere ontleningen beschouwd dan die met *ie*-vocalisme.

Medeklinkers: behoud van lat. [k]

Een leenwoord dat een k-klank bewaard heeft vóór *e/i*, wordt beschouwd als een ontlening uit de Romeinse periode; de *k* was in die positie al gepalataliseerd in de 6de eeuw: eg. *kist cista*, *kers ceresia*. In het Picardische dialect echter bleef de Latijnse *k* vóór *a* bewaard (in het Frans werd ze ook in die positie gepalataliseerd), zoals blijkt uit de A.N.-leenwoorden *kar* pic. *car* lat. *carrus* gall. *carros* (fr. *char*); *kande-*

laar (fr. *chandelier*), *kans* (fr. *chance*), *kasteel* (fr. *chateau*), en de dialectwoorden *kassei* (fr. *chaussee* lat. *via calciata*), (West-Vlaams) *karton* 'paardenknecht' (fr. *charreton* lat. *carretus*) en (West-Vlaams) *kachtel* 'veulen' *capital* 'eigendom' (fr. *cheptel* ofr. *chattel*). Die woorden worden beschouwd als Picardische ontleningen, en niet als Latijnse.

Dialectische leenwoorden met een Latijns *k*-relict zijn bijv. noord-oostelijk Limburgs *brak* 'wagenbak' lat. *bracchium* 'arm'; *tijk* (+ Limburgse dialectvarianten *teek*, *tiek*, die op een erg oude ontlening wijzen), 'grove stof o.a. voor beddezak' lat. *thêca* 'bedekking, omhulsel'. In Limburg is Picardische invloed onaannemelijk, vandaar dat behoud van *k* vóór *a* in dat gebied een Latijns archaïsme moet zijn.

Medeklinkers: behoud van lat. [w]

De overgang van Latijnse bilabiale *w* naar labiodentale *v* vond plaats in de 4de eeuw. De oude Germaanse leenwoorden in het Frans als *guerre* **werra* 'oorlog' and *garder* **wardon* 'bewaken' ontwikkelden allemaal een [g]-klank (stemhebbende velaire occlusief). Het behoud van een anlautende *w*- wijst naar de Romeinse periode. Enkele Waalse dialecten echter hebben de *w*- in sommige posities bewaard (eg. fr. *veine* = wal. (*v*)*weine*) en ook in Germaanse leenwoorden; men moet dus voorzichtig zijn om tot een leenwoord uit het Latijn te besluiten wanneer er geografische aanleiding is om een ontlening uit het Waals te verwachten.

Enkele voorbeelden van het behoud van *w*-, die wijzen op een ontlening uit het Latijn zijn: *wal* lat. *vallum* 'schans', *wijn* lat. *vinum*, *schouw* lat. *excava* 'holte' (als Picardisch leenwoord vinden we het woord terug in Vlaams *kave*). Het woord *wijer* en de variant *wouwer* 'vijver' (oostelijke dialecten) wordt algemeen beschouwd als een ontlening uit lat. *vivarium* 'vijver', met behoud van de oude *w*-, hoewel het mogelijk blijft dat we te doen hebben met een woord dat zijn oorsprong vond in de middeleeuwse Waalse kloosters, die immers vijvers hebben waarin vis werd gekweekt. Het woord *vijver* komt uit het Oudfrans. *Wikke*, een plantennaam, is een erg oud en erg interessant woord: het bewaarde zowel de Latijnse *w* als *k* lat. *vicia* en draagt de sporen van een wgm. consonantische geminatie. Hetzelfde woord werd later opnieuw ontleend en gaf dan *vitse*.

Medeklinkers: behoud van intervocalische *t*

De Latijnse intervocalische *t* veranderde in *d* tegen het einde van de 5de eeuw. Voorbeelden van woorden die de *-t*- hebben behouden, zijn: *ketel* lat. *catillus* (dim. bij *catinus* 'nap, schotel'), *schotel* lat. *scutella* 'schaaltje', *mijt* lat. *meta*. Ook het Limburgse dialectwoord *aetje* 'azijn'

laatlat. *atiku (met metathese) lat. *acetum* 'azijn' heeft dit archaïsme behouden.

Germaanse klankveranderingen

Klinkers: Umlaut

Umlaut wordt doorgaans met het Duits geassocieerd, maar het verschijnsel komt ook in het Nederlands voor. De zgn. primaire umlaut van de korte *a* (wordt *e* onder invloed van een *i/j* in de volgende onbeklemtoonde syllabe) wordt in de schrijftaal weergegeven in de 8ste eeuw, maar is zeker heel wat ouder. De aanwezigheid van primaire umlaut in leenwoorden (eventueel achteraf in open syllabe gerekt) leidt tot de hypothese van een erg oude Romaanse of misschien Romeinse ontlening. Voorbeelden zijn: *pens* lat. *pantices* 'ingewanden', *evene* 'haver' gall.rom. *avena* 'haver', *edik* *atiku lat. *acetum*. *Meulen* en *keuken* zijn ontleend en waren onderhevig aan umlaut uit laatlat. *molina* en *cocina*. Zeer vroege ontleningen uit Kerklating (6de-7de eeuw) zijn *peter* laatlat. *patrinus* en *meter* laatlat. *matrina*.

Medeklinkers

Oude leenwoorden veranderen initiële *f*- in *v*-, en initiële *s*- in *z*-: eg. Limburgs dialect *vuur* 'bunzing' vulg. lat. **furio* lat. *fur* 'dief', *vork* lat. *furca*, *zeker* laatlat. *secures*. Oude leenwoorden hebben *-cht* op het einde van woorden voor Latijn *-pt* of *-ct*; we hebben in het A.N. dus doubletten als *krocht* (mlat. **crupta* 'grot') and *crypte* (*grot* komt via het Italiaans overigens van hetzelfde etymon), *dichten* (lat. *dictare*), *pacht* (mlat. *pactum*) en *trachten* (lat. *tractare*) naast de jongere ontleningen *dicteren*, *pact* en *trakteren*. Hoewel het onduidelijk is of deze leenwoorden Romaans of Romeins zijn, zijn ze wegens de aanwezigheid van vroege klankveranderingen in elk geval zeer oud.

2.3. Inter-linguïstische argumenten

Veel van de hierboven vermelde woorden zijn internationaal. Hun al of niet voorkomen in andere talen kan soms dienen als argument om te besluiten tot hun hoge ouderdom in het Nederlands. De aanwezigheid in het Gotisch van bijv. de woorden *kaisar* 'keizer', *pund* 'pond', *wein* 'wijn', *sakkus* 'zak', *mês* 'mis', *laiktjo* 'les', maakt duidelijk dat deze woorden in elk geval vòòr de 6de eeuw in een Germaanse taal ontleend waren.

Wanneer een Latijns leenwoord aanwezig is in het Angelsaksisch (de Nederlandse woorden *beet*(wortel), *kaas*, *ketel*, *koper*, *vork* ... bijvoorbeeld hebben Oudengelse lexica pendanten), kan men concluderen

dat het in de Germaanse talen ontleend is vóór de 5de eeuw. De Angelen en de Saksen arriveerden in Groot-Brittannië vóór het midden van de 5de eeuw en hadden maar weinig contact met het continent in de eeuwen daarna. Latijnse leenwoorden in het Angelsaksisch moeten dus ontleend zijn in de thuislanden (Denemarken) van de volksverhuizers vòòr het midden van de 5de eeuw; er wordt dan aangenomen dat het leenwoord ook al op Nederlandse bodem aanwezig was. De oudste leenwoorden uit het Engels in het Nederlands blijken overigens ook uit het Latijn te stammen; ze werden waarschijnlijk verspreid door missionarissen in de 7de-8ste eeuw: eg. *delgen* oe. (*â*)*dilgian* lat. *delere* 'vernietigen'. Een ander voorbeeld is *ootmoed* oe. *êa?mêdu*, een vorming waarmee lat. *humilitas* vertaald werd.

Als het Latijnse leenwoord heeft deelgenomen aan de Hoogduitse klankverschuiving, die startte tussen de 3de en de 5de eeuw en haar beslag kende vóór 900, mag men aannemen dat de ontlening in het Duits zeer oud is – en waarschijnlijk ook in het Nederlands. Voorbeelden zijn du. *Pflanze* lat. *planta* 'plant'; du. *Pfütze* lat. *puteus* 'put'; beide woorden hebben ook een pendant in het Angelsaksisch. De woorden *aker* lat. *aquarium*, *peper* lat. *piper*, *kelk* lat. *calicem* komen zowel in het Nederlands als in het Duits voor; daar laten ze verschoven consonantisme zien, resp.: *Achare*, *Pfeffer*, *Kelch*.

2.4. Geolinguïstische argumenten

Zoals reeds aangegeven, zijn heel wat Latijnse leenwoorden over het hele Nederlandse taalgebied verspreid, of zijn zelfs internationaal. Enkele bezetten echter relatief kleine territoria en zijn tot de dialecten beperkt gebleven. De geografische verspreiding van de dialectwoorden kan waardevolle aanduidingen geven omtrent hun ouderdom. Elk dialectwoord bezet weliswaar een eigen geografisch areaal, maar Weijnen (1967) vond toch betekenisvolle recurrenties. Natuurlijk is voorzichtigheid bij de interpretatie geboden, en moeten we opletten voor circulaire redeneringen.

Woorden die een relatief klein territorium bezetten en zonder twijfel ontlenen zijn uit de Romeinse periode, zijn nooit exclusief 'Vlaams', i.e. exclusief aanwezig in de zuidwestelijke hoek van het Nederlandse taalgebied. Hetzelfde type woorden echter kan wel exclusief zijn voor Limburg (+ aangrenzend Rijnland), i.e. de zuidoostelijke hoek van het taalgebied. Veel oude - Romeinse - leenwoorden komen voor in een ruimer gebied dan alleen die zuidoostelijke hoek, maar die hoek is dan wel altijd een deel van dat ruimere gebied. Mooie voorbeelden van 'Limburgs Latijn' zijn: *oel* lat. *aulla* 'pot' (verspreid tot de buurt van Nijmegen), vuur 'bunzing' vulg. lat. **furio* 'dief', poor 'prei' lat. *porrum* (de Vlaamse vormen *pret-* / *porei* komen uit het

Oudfrans), *kanjel* / *kandel* 'dakgoot' lat. *canalis*, *piepel* 'vlinder' lat. *papilio*, *dis* 'tafel' lat. *discus* 'schotel' etc.

Voor de Vlaamse dialecten in het zuidwesten moet eerst aan Romaans en Oudpicardisch gedacht worden als er oude leenwoorden uit de Latinitas opduiken. Volgens Weijnen (1967:251) hebben Romaanse en Oudfranse leenwoorden bijna altijd de zuidwestelijke ingang genomen bij hun intrede in het Nederlandse taalgebied.

3. Besluit

Het Latijn werd in Noordwest-Europa drie keer geïntroduceerd: door de Romeinen, door de Kerk en door de humanisten. Het Geleerdenlatijn blijft tot de dag van vandaag voor de naamgeving van belang. Telkens was de scope van de taalinvloed internationaal. Waarschijnlijk heeft geen enkele taal zoveel aan het Nederlands gegeven als het Latijn. Voor zover het gaat om de inbreng van geschreven / geleerd Latijn maakt het Nederlands gewoon deel uit van de internationale invloed die van het Latijn is uitgegaan en nog steeds uitgaat.

Het doel van mijn bijdrage was echter in de eerste plaats om voor een publiek van latinisten duidelijk te maken dat er ook een bijdrage is geweest van het gesproken Latijn aan de Nederlandse woordenschat en dat ook in de dialecten sporen terug te vinden zijn van de taal van de Romeinen.

Een samenspel van argumenten kan leiden tot hypothesen omtrent zeer oude directe ontleening uit gesproken Latijn; Weijnen 1967 levert voorbeelden van de complexe redeneringen terzake. De oudste leenwoorden pasten zich volledig aan aan het Nederlandse morfonologische systeem en zijn dikwijls niet meer herkenbaar als zijnde 'van vreemde oorsprong'; de leenwoorden uit de middeleeuwse of humanistische periode - zeker als ze uit het geschreven Latijn werden ontleend - pasten zich meermaals maar gedeeltelijk aan en zijn daardoor dikwijls nog herkenbaar als niet-inheems.

Het valt op dat vanaf de oudheid tot vandaag de dag de grote meerderheid van de Latijnse leenwoorden tot een 'technische' woordenschat in de ruime zin van het woord behoren - ze slaan meestal op 'innovaties'. Het Latijn - als leverancier van leenwoorden - heeft zich nu grotendeels teruggetrokken in het geleerde, academische milieu. Reeds in de middeleeuwen werden nieuwigheden met leenwoorden uit het Frans benoemd - een tendens die zich tot de 20ste eeuw voortzette; nu neemt het Engels gaandeweg die rol van het Frans over en heeft aan het Nederlands recentelijk woorden geleverd als *medium*, *video*, *operator*, *exit*, *bonus*, *premium* ... *etcetera*.

Bibliografie

De Vries en De Tollenaere (2004??), *Etymologisch Woordenboek. Onze woorden, hun oorsprong en ontwikkeling*. Het Spectrum, Utrecht.

Frings, Th. (1932), *Germania Romana*. Halle-Saale, Max Niemeyer.

Lamarcq D. and M. Rogge (red.) (1996), *De taalgrens. Van de oude tot de nieuwe Belgen*. Davidsfonds, Leuven.

Taalatlas = Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland. Voortgezet als: Taalatlas van het Nederland en het Fries. Leiden, Brill. (1939-1986).

Van der Sijs, N. (2005), Van Dale, *Groot Leenwoordenboek. De invloed van andere talen op het Nederlands*. Van Dale Lexicografie, Utrecht / Antwerpen.

Weijnen, A. A. (1967), Leenwoorden uit de Latinitas, stratigrafisch beschouwd. In: *Verlagen en mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde. Nieuwe Reeks*. blz. 365-480. (herdrukt in: Hagen A. en J. Kruijsen, *Algemene en Vergelijkende Dialectologie. Een verzameling studies van A. Weijnen*. Holland Universiteits Pers, Amsterdam; blz. 189-299).

Weijnen, A.A. (2003?), *Etymologisch dialectwoordenboek*. Den Haag, Sdu.

Salverda de Grave, J.J. (1902), 'Bijdragen tot de kennis der uit het Frans overgenomen woorden in het Nederlands. De franse i in het Nederlands', in: *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde* 21, 38-65.

Ons dorp is het schoonste en wij zijn de beste. Volksgezegden.

Ignace Van Driessche

Net als in spot- en schimpnamen soms laatdunkend, soms verheerlijkend wordt gesproken over de inwoners van een dorp, stad of regio, zo ook vinden we eenzelfde achtergrond in uitdrukkingen waarin toponiemen voorkomen. Ook de aanleiding voor die volksgezegden kan zeer verschillend zijn. Soms wordt onverhuld gealludeerd op vaststaande feiten die met die lokaliteit verband houden. Die feiten kunnen zowel historisch, actueel als geografisch van aard zijn. Een combinatie van die elementen vinden we in deze uitdrukking: *Qui voit Sein, voit sa fin* of in de variant ervan: *Qui voit Sein, voit les siens*.⁽¹⁾ Om die uitdrukking te begrijpen moeten we ons van de geografische ligging van het eiland en van de schippersverhalen vergewissen. Het Franse eiland l'Île de Sein ligt voor de kust van Finistère en wordt ervan gescheiden door de gevaarlijke zee-engte van Sein en de inham Baie de Trépassés. De baai kreeg die bijnaam omdat door het spel van zeestromingen verdronken matrozen en zeelui er aanspoelen. Matrozen en schippers van vissersvaartuigen die er vergaan zijn meestal mensen uit de haven- en vissersgemeenschappen van de streek. Wie in de buurt van de gevaarlijke stromingen van Sein terecht komt en het roer niet kan houden, begint vaak aan een hachelijk avontuur dat niet altijd goed afloopt. Wie het eiland of de zee-engte van Sein ziet, moet dus op zijn hoede zijn en zijn stuurmanskunst ten volle uitspelen of, zo laat de uitdrukking uitschijnen, hij komt er berooid van af: *voit sa fin*. Voor de lokale gemeenschap zijn het dus niet zelden bekenden, verwanten, vrienden – *les siens* – die levenloos aanspoelen in de Baie de Trépassés.

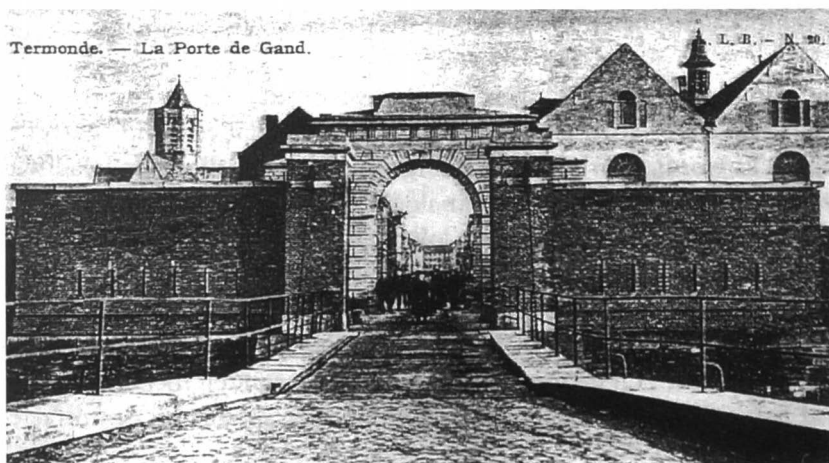
Tal van volkse uitdrukkingen spruiten voort uit verzonnen verhalen, beotiana. Niet zelden vinden we in die gevallen dat eenzelfde gezegde gebruikt wordt waarbij, naar gelang van de regio, alleen de lokaliteit verschilt. Hier vinden we een analogie met sommige schimpnamen. Daarnaast kan de naam van de lokaliteit zelf tot een volkse uitdrukking aanleiding geven. Die inspiratie kan opgewekt worden door een homoniem dan wel door een afgeleide kwaliteit of klankeffecten. De gemeente Laken biedt voer voor gezegdes die met slapengaan te maken hebben. En de inwoners van Bottelare zouden niet echt verfijnd maar daarentegen plomp en tactloos zijn, althans bij een directe lezing van de naam.

(1) Roger, Frédérique - Milochan, Fabrice; Naturreisgids Bretagne; p. 210.

De talrijke varianten die van bepaalde volkse uitdrukkingen zijn opgetekend, spruiten voort uit een orale traditie en anderzijds uit de nu teloorlopende gerichtheid op de eigen dorpsgemeenschap en de onmiddellijke omgeving ervan. Die schaalvergroting van de ruimtelijke actieradius en de dalende vereenzelviging met de eigen dorpskern, leidde ertoe dat vele uitdrukkingen uit het collectief geheugen verdwijnen. Meer nog dan de gezegdes zelf, degenereert het inzicht in die elementen die aan de oorsprong liggen van die vaak kleurrijke uitdrukkingen. Als onderzoekscasus trachten we de volksgezegden die in Lochristi gekend zijn of waren en waarin allusie wordt gemaakt op steden en gemeenten samen te brengen, die binnen een ruimere context te situeren en de oorsprong ervan te verklaren.

2.1. Appels

In 1948 werd in Zeveneken deze uitdrukking opgetekend: *Het sluit gelijk de poorten van Appels.* ⁽²⁾ *Ze betekent: het is goed dicht, het is goed gesloten. De zegswijze verwijst direct naar één van de vier stadspoorten van Dendermonde, meer bepaald naar de Genste poort. Op last van keizer Jozef II (1741 - 1790) werd de middeleeuwse omwalling van Dendermonde afgebroken. Die versterking bestond uit niet minder dan drieëntwintig torens en vier poorten (de Brusselse, de Mechelse, de Wase en de Steenpoort). Laatstgenoemde poort werd in 1782 geslecht. Na de nederlaag van Napoleon I (1769 - 1821) op 18 juni 1815 in de slag van Waterloo werd besloten de grens van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden te beveiligen tegen een potentiële nieuwe inval vanuit Frankrijk. Die versterkingsgordel werd gemeenzaam de Wellington-barrière genoemd, naar de succesvolle opponent van Napoleon I: sir Arthur Wellesley (1769 - 1852), de eerste hertog van Wellington, bijgenaamd de ijzeren hertog. Tijdens het bewind van koning Willem I (1772 - 1843), meer precies op 5 mei 1823, werd in Dendermonde onder toezicht van kapitein-ingenieur en architect C. Alewijn (1788 - 1839) de eerste steen*

Gentse poort of Appelse poort, Dendermonde (begin 20e eeuw)

(2) Van De Vijver, Ferdi; Volkspreuken en volksgezegden uit Zeveneken betreffende steden en dorpen.

gelegd van de nieuwe vestingwerken, op het tracé van de verdedigingsmuur van 1386. Op de plaats van de voormalige Steenpoort werd in 1824 de zogenoemde Gentse poort of Appelse poort opgetrokken. (3) De poort en de houten ophaalbrug werden dag en nacht door wachtposten bewaakt. Die scherpe controle op de doortocht naar en uit de stad werd wellicht als een sluitende controle ervaren en zulks kan bijgevolg aanleiding hebben gegeven om de Appelse poort tot maatstaf of referentiepunt te nemen voor iets dat goed sluit. Echter, al in 1859 verloor de vesting Dendermonde haar strategisch belang. De vesting Dendermonde werd in 1905 een aanhangsel van de vesting Antwerpen en één jaar later werd ze zelfs gedeclasseerd. (4) Bij het begin van de eerste wereld-oorlog verdween de Gentse poort.

In het geval van de Appelse poort wordt duidelijk bedoeld dat iets goed is gesloten. Maar er zijn ook vergelijkbare uitdrukkingen die net het tegenover-gestelde bedoelen. De volgende voorbeelden spreken voldoende voor zich: de poorten van Lokeren sluiten met een pastinaak; de poorten van Dendermonde sluiten met een koolstek of ook nog de poorten van Ninove sluiten met een wortel. (5) En helaas had men in Ninove de ezels uit het oog verloren en bleek dat een groente niet geschikt is om een stadspoort te sluiten. We staan toch nog even stil bij de poorten van Lokeren. Het is vrij merkwaardig dat daarnaar wordt verwezen omdat geen enkele van de steden in het Land van Waas ooit ommuurd was. Stadspoorten zijn er dus niet geweest, wat niet betekent dat de invalswegen onbewaakt bleven. In een aantal spotrijmen wordt het ontbreken van stadspoorten onomwonden gehegeld. De uitdrukkingen *Het sluit gelijk de poorten van Eeklo*; *Het sluit gelijk Wakken* of *Het sluit gelijk Aalbeke* betekenen dat iets helemaal niet dicht noch afgesloten is (6) De betekenis van die schimpverzen is klaar en duidelijk af te leiden uit deze gekende zegswijze: *Aalbeke ware een stad, hadden ze poorten*. Inderdaad, Aalbeke en Wakken zijn landelijke dorpskernen.

Tot slot staan we nog even stil bij een uitdrukking die vergelijkbaar is met die over de stadspoorten. In het Land van Waas is de uitdrukking dat sluit gelijk Daknamveer gekend. (7) Op die manier wordt al schertsend gezegd dat iets geenszins sluit of dat een aangehaalde reden niet van toepassing is of niets bewijst. De verwijzing naar Daknamveer toont aan dat de dienstverlening van het veer niet vlekkeloos werd beschouwd. Het veer werd door Lodewijk Salart, watergraaf van Vlaanderen, op 4 oktober 1404 in erfelijke cijns uitgegeven. (8) In 1651 werd het tolgeld voor het veer van Daknam bekrachtigd. Het veer zelf was een schuit of ponton dat middels een over de Durme gespannen touw werd voortgetrokken. Het is dus mogelijk dat de opstapplaatsen niet naadloos bij de oevers van de Durme aansloten wat tot de gekscherende uitdrukking kan geleid hebben. Maar het veer

(3) De Maesschalck, P. G.; Oud Dendermonde. Termonde au temps jadis; p. 155.

(4) Gils, Robert: De versterkingen van de Wellingtonbarrière in Oost-Vlaanderen; p. 51.

(5) Zie 1.4.4.

(6) Cornelissen, Jozef; o.c.; deel 2; p. 18, p. 222 en p. 244.

(7) Joos, Amaat; Waasch idioticon; p. 159.

(8) Ruys Robert; Veer en veerdienst in Oost-Vlaanderen vroeger en nu; p. 34.

Prent Veer over de Durme in Daknam, met duidelijk zichtbaar het ponton, het trektouw en de herberg (18e eeuw)

van Daknam was meer dan een veerpont. De Gazette van Gend beschrijft het veer in haar editie van 7 februari 1780 als *eene tapperij, eene wijdvermaerde herberg wezende afspanninge met schuere, peerd-en koestallen en voordere gerieffelijkheden, midsgaders eenen groenselhof rondom in zijne wallen ende Spaensche hagen*.⁽⁹⁾ Het is best mogelijk dat de zinspeling op de sluiting van het Daknamveer niet uitsluitend op het veer maar ook op de herberg slaat. Voor de volledigheid melden we dat het Daknamveer in de volksmond beter bekend is als Pieter Heydensveer, of in het Lokers dialect: pieraveir.

2.2. Beervelde

Als in de eerste helft van de twintigste eeuw een landbouwer uit Beervelde, met een zijden muts op zijn hoofd, door Zeveneken trok, riepen de bengels hem het volgende spotvers achterna: *Lombal! Lombal! Peerd in de lucht! Lombal!*⁽¹⁰⁾ Die uitdrukking verdient een woordje uitleg. We staan eerst stil bij het eigenaardige woord *lombal*. Het klinkt zeker niet bekend in de oren. Het is een vervorming van een ander woord, meer bepaald luchtbal of lochtbal, want zo werden luchtballonnen in de volksmond aanvankelijk genoemd. In een ordonnantie van 26 mei 1786 wordt trouwens gewaarschuwd voor het gevaar van brand die gevallen *Ballons ofte Locht-Ballen* voor de gewassen en veldvruchten kunnen betekenen. Ook kroniekschrijvers beschreven op het einde van de achttiende eeuw allerlei experimenten met luchtballen of locht-ballen.⁽¹¹⁾ De benaming lochtbal genoot trouwens een vrij ruime verspreiding. In het dialect van Eeklo werd een luchtballon een lobal genoemd.⁽¹²⁾ In Deinze werd omstreeks 1950 een weverslied opgetekend waarin toespelingen op de luchtbal-

(9) Gazette van Gend, 7 februari 1780.

(10) Van De Vijver, Ferdi; Vertellingen, spreekwoorden, liederen uit de Ledegouw. Onder den toren; p. 20.

(11) We verwijzen naar de Kronologische verhaelen van den beginne des tijts tot heden door Mangods alias Daniël Braem inwoonder van de prochie genamt Thilrode in den Lande van Waes.

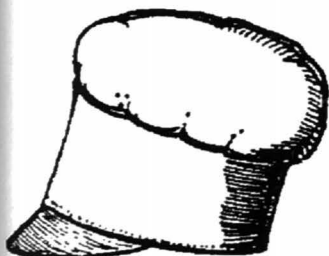
(12) Pynckels Karel, De Baets Jozef; Eekloos dialectwoordenboek; p. 160.

lon worden gemaakt. We herkennen hetzelfde dialectwoord:

Rienk, djienk, djienk den ijzerdraad
Den lo'bal naar 't oosten gaat
Al in ons mandeken
Al in ons mandeken ⁽¹³⁾

Volledigheidshalve melden we dat een gelijkaardig lied ook in Lierde werd gezongen, maar dan als kinderrimpje:

Oa, Ring, ting, ting den ijzerdraad
De luchtbal die omhuuge gaat
Mee al zijn geld, mee al zijn goed
't Is tieken dat hij sterven moet ⁽¹⁴⁾

Faas

Nu de vergelijking tussen het hoofddeksel van de landbouwer en de ballon is niet zo vreemd. In de tweede helft van de negentiende eeuw was in Frankrijk, België en Nederland een zijden muts, meer precies een faas, zeer in de mode in landbouwmiddens. De faas is een ronde pet die bestaat uit drie delen: een stijve doorstikte band van ongeveer vijf centimeter met lederen binnenstuk en vooraan en klep uit leder of karton; dan een recht stuk van ongeveer zeven centimeter breedte en daarbovenop het ronde stuk, het dak van de faas, vaak uitgevoerd in zwarte zijde. ⁽¹⁵⁾ De vorm van die pet toont, met een beetje verbeelding, gelijkenissen met een luchtballon. Het is dus perfect mogelijk dat die overeenkomst de jeugd van Zeveneken inspireerde om de draak te steken met de Beerveldse landbouwer.

Voor het tweede deel van de uitspraak moeten we te rade gaan bij de kinderspelletjes. Een zeer geliefd kinderspel was en is verstoppertje, waarbij een kind de ogen dichtknijpt en na een telbeurt de inmiddels weggestoken kinderen gaat zoeken. *Peerd in de lucht* verwijst naar een variante van het verstoppertjesspel. ⁽¹⁶⁾ Het verschil is dat niet één persoon op zoek moet gaan maar wel dat de deelnemende kinderen in twee groepen worden verdeeld. Dat gebeurt doorgaans door middel van een aftelrijm. Net als bij het gewone verstoppertjesspel is er ook een vrij, in het dialect van Lochristi beter gekend als *loere*. Het spel zit voorts simpel in elkaar. Terwijl één groep de ogen sluit of bedekt gaan de leden van de andere groep zich verstoppen. Na de telbeurt gaat de eerste groep op zoek naar de anderen. Wordt een weggestokene gezien dan dient de zoeker zo snel mogelijk naar de loere te lopen. De ontdekte doet dat ook. Kan laatstgenoemde de zoeker inhalen dan moet die de eerst weggestoken persoon op zijn rug naar de loere dragen. Hij is dan het *paard*. Zag een zoeker tijdens zijn speurtocht iets verdacht dan verwittigde hij zijn makers door te roepen: *Peerd in de lucht*. Uiteraard kan een verborgene ongemerkt uit zijn schuilplaats komen

(13) Baert G.P.; *De zijdeweaver te Deinze*; p. 57.

(14) Bij ons zèze dad azu. *Spreuken en gezegden en andere eigenheden uit Lierde vroeger*, p. 28 - 29.

(15) Vanoppen, Henri; *Enkele streekdrachten uit het Meetjesland*; p. 318.

(16) De Cock, Alfons - Teirlinck, Isidoor; *Kinderspel en kinderlust in Zuid-Nederland; deel I*; p. 155-157. De spelvariant is opgetekend in Gavere, Mullem en Semmerzake.

en zelf een zoeker onverhoeds aantikken. Die moet dan het hele eind naar de vrije de rol van paard opnemen. In laatstgenoemde situatie zeiden de kinderen in Semmerzake dit vers: *Houd u Kloek, ik heb een man.*

Het spreekt voor zich dat destijds een boer niet graag als ballon beschimpt werd en niet zelden de kwajongens een lesje wilde leren. Het ligt dus voor de hand dat de bengels van Zeveneken na een boer uit Beervelde te hebben gehoond zich vlug verstopten om aan de gramschap van de landbouwer te ontsnappen. Voor alle duidelijkheid onderstrepen we dat de spot drijven met een opmerkelijk hoofddekkel niet alleenstaand is. Heel vergelijkbaar is deze uitdrukking: *een buis zo groot als Daknamsluis.* ⁽¹⁷⁾ Met een buis wordt in dit geval een hoge, meestal zwarte, zijden hoed bedoeld. In het dialect werd dergelijke hoed soms spottend een stoofbuis of kachelpijp genoemd, of in Brussel: een chapeaubuus. De keuze om de grootte van de hoge hoed te vergelijken met Daknamsluis is wel zeer tegenstrijdig.

Het bestaan van sluizen in Daknam blijkt een punt van verwarring te zijn. Sommigen beweren dat er in Daknam helemaal geen sluizen zijn gebouwd. ⁽¹⁸⁾ De verwijzing naar een fictieve sluis roept onrechtstreeks het beeld op van een zeer grote sluis die men met het blote oog niet ontwaart omdat de sluisdeuren te ver uit elkaar verwijderd staan. In dat geval wordt de spot gedreven met een zeer hoge hoed. Het zou natuurlijk net het tegenovergestelde kunnen betekenen, met name dat de sluis dermate klein is dat nauwelijks van een hoge hoed kan gesproken worden. Voor alle duidelijkheid stellen we dat op de Durme in Daknam wel een sluis is gebouwd. In de buurt van het Pieter Heydensveer en aan de Middendam zijn de sporen van de sluis nog aanwezig. Een hoed vergelijken met een sluis, ongeacht of het een bestaande of een fictieve sluis betreft, blijft in elk geval een schertsende ondertoon houden.

2.3. Betlehem

Van een kindje dat slaapdronken is of de slaap gaat vatten wordt in Lochristi gezegd: *het is naar Betlehem of het gaat naar Betlehem.* ⁽¹⁹⁾ De verwijzing naar die bijbelse stad heeft twee aanleidingen. Vooreerst is er de woordspeling. Naar bed gaan en Betlehem. Zo wordt de plaatsnaam voorgesteld als een Vlaamse gemeentenaam afgeleid van het woord bed. Dergelijke woord-spelingen worden vaker gemaakt. Zo wordt sedert 1988 in Oost-Vlaanderen een promotiecampagne gevoerd, onder het thema: *De weg naar Boekegem.* Bedoeling van dat initiatief is een geregeld bibliotheekbezoek stimuleren. ⁽²⁰⁾ Is Boekegem een fictieve plaats dan geldt dat ook voor Betlehem als afgeleide van bed. Die afleidingen sluiten aan bij de Germaanse

(17) Joos, Amaat; Waasch idioticon; p. 159.

(18) Pieters, Marcel; Woordenboek van het Lokers dialect; p. 80.

(19) Van De Vijver, Ferdi; Spreuken, gezegden, rijmpjes, liedjes en vertellingen. Uit de Ledegouw; p. 6.

(20) De weg naar Boekegem is het eerst in 1988 georganiseerd, een initiatief van Radio 2 - Oost-Vlaanderen en van de Centrale Openbare Bibliotheek Gent, thans georganiseerd door het Oost-Vlaamse provinciebestuur en Radio 2.

naamgeving van nederzettingen. (21) De *ingaheim*-namen duiken vooral in de zevende eeuw op en komen het meest voor in het gebied van Oost- en West-Vlaanderen. Het eerste deel van de plaatsnamen is vaak afgeleid van een persoonsnaam. Dan volgt de genitiefuitgang *inga* wat *lieden van* betekent. Als laatste element treffen we de uitgang *haim* aan, wat *woonplaats* betekent. Als voorbeelden verwijzen we naar Evergem, Lovendegem, Wondelgem.

We veroorloven ons hier een kleine, weliswaar grappige uitweiding. Zo gaat het relaas over de oorsprong van de naam van de gemeente Okegem. Het verhaal speelt zich af in de denkbeeldige tijd dat Christus en Sint-Pieter de wereld doorreisden en de dorpen en steden hun naam gaven. Zo belandden zij ook aan het kwestieuze dorp aan de Dender. Sint-Pieter informeerde naar de naam van de gemeente waarop Christus antwoordde: *Dat is ook een gem*, wat dus eenvoudig betekent: Dat is ook een woonplaats. Als we echter die uitspraak in een woord samentrekken dan krijgen we zeer snel Okegem. (22)

Er zijn nog andere verhalen die de naamgeving van in de buurt van elkaar liggende gemeenten pogen verklaren. We vermelden deze overlevering. Toen Sint-Amandus (594 - 675) op kersteningtocht zich van Maastricht naar Luik begaf, werd hij onderweg ziek. Om zijn reis te vergemakkelijken kocht hij een hengst en een merrie en zette zijn tocht voort. Echter zijn ros viel dood neer, op de plaats die thans Rosmeer wordt genoemd. Wat verder op zijn reis moest Sint-Amandus spuwen, waaraan de plaats Klein-Spauwen zijn naam zou ontleend hebben. De heilige werd zieker en spuwde een grote hoeveelheid vocht uit, jawel in Groot-Spauwen. Zijn lijdensweg was nog niet ten einde want nog wat verder viel ook zijn merrie te gronde. Dat gebeurde in de plaats thans gekend onder de naam Valmeer. (23)

De uitdrukkelijke binding tussen Betlehem en een inslapend kind is ook een duidelijke vingerwijzing naar het kerstverhaal, naar de geboorte van Jezus Christus in een stal in Betlehem. Zo lezen we bij Matteüs: *Toen dan Jezus te Betlehem in Juda geboren was ten tijde van koning Herodes, kwamen er te Jeruzalem Wijzen uit het oosten.* (24) Lucas verhaalt over de herders die nabij Betlehem in het open veld 's nachts de wacht hielden bij hun kudde. Zij kregen het bezoek van engelen en besloten: *Komt laten we naar Betlehem gaan om te zien wat er gebeurd is en wat de Heer ons heeft bekend gemaakt. Ze haastten zich er heen en vonden Maria en Jozef en het pasgeboren kind in de kribbe.* (25) Hierbij sluit perfect het volgende goed gekende kerstliedje aan, dat trouwens ook als wiegelied gezongen kan worden. Er is alvast een relatie met de beproefde slaapverwekkende techniek van het schaapjes tellen.

(21) Gyseling, Maurits; Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland.

(22) Cornelissen, Jozef; o. c.; deel 2; p. 71 - 72.

(23) Cornelissen, Jozef; o. c.; deel 1; p. 321.

(24) Matteüs; hoofdstuk 2, vers 1.

(25) Lucas; hoofdstuk 2, vers 15 en 16.

De herderkens lagen bij nachte, zij lagen bij nacht in het veld.
Zij hielden vol trouwe de wachte, zij hadden hun schaapjes geteld.
Toen hoorden zij d'engelen zingen, hun liederen vloeiend en klaar
De herderkens naar Betlehem gingen, 't Liep tegen het nieuwe jaar

Dit lied wordt toegeschreven aan Josephus Albertus Alberdingk Thijm (1820 - 1889) die het in 1852 in zijn bundel kerstliederen opnam. (26) Het kerstlied zelf is niet gespaard gebleven van de volks-humor. In een vrolijk gezelschap wordt niet zelden na het zingen van de eerste regel het woord *poepzat* toegevoegd. Maar er is nog meer. Ongeveer twee decennia geleden moedigden de Vlaamse supporters hun geliefkoosde voetbalploeg aan de hand van dit lied aan. Na het vers: *Toen hoorden zij d'engelen zingen*, schalden uit diverse supporterskelen de woorden *allez de* gevolgd door de clubkleuren. In het geval van de Koninklijke Sporting Club Lokeren klonk het toen aldus: *allez de gele, allez de gele*; verwijzend naar de clubkleuren wit, geel en zwart. (27) Dit gebruik is thans op de voetbalvelden in Vlaanderen zo goed als verdwenen. Alleen in Amsterdam, bij de supportersschare van Ajax houdt dit gebruik stand en wordt na de woorden engelen zingen *Ajax! Ajax!* gescandeerd.

Het gebruik om de engelen liedjes in de mond te leggen was ook in de jeugdorganisaties in trek. Zo herinneren we ons nog de bijeenkomsten van de leiding van de Katholieke Studentenactie Zeveneken. Tijdens die vergaderingen in de loop van de jaren 1970 - 1980, in de lokalen van de inmiddels afgebroken kantschool en nadien in de lokalen van het voormalige gemeentehuis van Zeveneken, zongen de engelen het lied *We gaan nog niet naar huis, bijlange niet*.

Niet alleen het liedje *De herderkens lagen bij nachte* alludeert op het slapende kindje in Betlehem. Ook andere kerstliedjes zetten diezelfde toon en kunnen eveneens perfect als slaapliedje dienst doen. Denken we maar aan het evenzo goed gekend kerstlied *Hoe leit dit kindeke hier in de kou*. De tweede strofe ervan onderstreept het groot slaapverwekkend gehalte ervan:

Sa ras dan herderkes, komt naar de stal
Speelt een zoet liedekke voor dit teer lammeke
Mij dunkt het nu welhaast slapen zal
Na, na, na, na, na, na, kindeke teer
Ei, zwijg toch stil, sus, sus en krijt niet meer.

Dit in 1897 door Jan Bols, toenmalig pastoor van Alseberg, opgetekende lied toont veel gelijkenissen met een ander kerstlied dat omstreeks 1621 in Brussel is ontstaan. Het eerste vers van dat lied luidt: *Herders hij is geboren* en de vierde strofe ervan eindigt aldus:

(26) Aarts, C. J. - van Etten, M. C.; Komt allen tezamen. Oude en nieuwe kerstliedjes in hun oorspronkelijke versie; p. 23 - 24 en p. 91 - 92.
(27) Nu luidt de naam van de club: Koninklijke Sporting Club Lokeren - Sint-Niklaas - Waasland.

Na, na, na kindje teer
 Sus, sus en krijt niet meer
 Doet uw kleine oogjes toe
 Zij zijn van krijten moe

Betlehem is niet de enige plaats die in volkse uitdrukkingen met het slapengaan in verband wordt gebracht. Die eer valt ook te beurt aan Laken. *Naar Lakenkermis gaan* betekent evenzeer dat men gaat slapen, net zoals de uitdrukking *tussen de lakens kruipen*.⁽²⁸⁾ Er is dus niet veel verbeeldingskracht nodig om de gemeentenaam Laken met het slapengaan te associëren.

2.4. Daknam

In het begin van de twintigste eeuw hoorde men in het Land van Waas de volgende uitdrukking als het regenachtig weer was: *'t is zo erg als te Daknam, daar waren ze drie dagen zonder weer*.⁽²⁹⁾ Een variant van diezelfde uitdrukking vinden we ook bij Jozef Cornelissen en bij Ferdi Van De Vijver, in deze vorm: *Wij zouden beter zijn zonder weer, gelijk in Daknam*.⁽³⁰⁾ Beide laatstgenoemde auteurs geven ook een verklaring voor die uitspraak. In Daknam was er een pastoor die Weer heette. Cornelissen stelt dat de pastoor eens voor drie dagen op reis ging, wat de aanleiding gaf tot die schampere uitdrukking. Ferdi Van De Vijver geeft voor de versie die hij in Zeveneken omstreeks 1942 optekende een andere, genuanceerde verklaring. Hij stelt dat de pastoor bij mooi weder buiten het dorp ging wandelen. Dus als de Daknamse dorpsheerder op stap ging, was het goed weer; bij slecht weer bleef hij thuis. Onzes inziens hebben we hier te maken met een goed voorbeeld van een aangemeten schimpvers, een beotiana dus. We hebben getracht de bewuste pastoor van Daknam die naar de naam Weer luisterde op te sporen. Noch in het werk van De Potter - Broeckaert noch in het biografisch repertorium van de priesters van het bisdom Gent wordt melding gemaakt van een Daknamse pastoor die luistert naar de naam Weer, Deweer, De Weer, De Weert, Van De Weer of naar een naam die bij één van genoemde varianten aanleunt.⁽³¹⁾

Dat versterkt ons vermoeden dat het schimpvers over de pastoor van Daknam verzonnen is. Die conclusie wordt versterkt door drie andere gegevens. In Lochristi is hetzelfde verhaal bekend maar dan met betrekking tot de pastoor van Mendonk. Beide eerder genoemde referentiewerken maken in hun opsomming van de dorpsheerders van Mendonk evenmin melding van een pastoor Weer. Dezelfde overlevering is ook van toepassing op Akkergem: *Geen weer? daarvoor moet ge naar Akkergem gaan*.⁽³²⁾ En als derde element halen we opnieuw een anekdote aan met betrekking tot Okegem. In de regio van het dorp is de volgende uitdrukking gekend: *Te Okegem is het geen weer*.⁽³³⁾ Dat gezegde spruit voort uit deze al dan niet vermeende gebeurtenis.

(28) Cornelissen, Jozef; o.c.; deel 1; p. 53.

(29) Joos, Amaat; Waasch idioticon; p. 159.

(30) Cornelissen, Jozef; o.c.; deel 2; p. 112.

Van De Vijver, Ferdi; Spreuken, gezegden, rijmpjes, liedjes en vertellingen. Uit de Ledegouw; p. 9.

(31) De Potter, Frans - Broeckaert, Jan; Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen (Daknam, Desteldonk, Mendonk). Schokkaert, Luc (red); Biografisch repertorium van de priesters van het bisdom Gent 1802 - 1997.

(32) Cornelissen, Jozef; o.c.; deel 1; p. 12

(33) Cornelissen, Jozef; o.c.; deel 2; p. 71.

Tijdens een preek zei de pastoor van Okegem dat de processie zal uitgaan als het weer was. Echter door hevige regenval op de voorziene dag, kon de processie niet vertrekken. Er was dus geen weer in Okegem. Trouwens hetzelfde verhaal wordt ook in Anzegem gesitueerd, vandaar de uitdrukking in die streek: *Het is geen weer zoals te Anzegem.* ⁽³⁴⁾

We doen niettemin opmerkingen dat sommige volksuitdrukkingen, al dan niet gespeend van een beetje jaloezie, positievere uitingen geven over het weer. Zo zijn in Zulte deze twee uitdrukkingen gekend: *God is in Waregem geboren* en *In Waregem hebben ze een God apart.* ⁽³⁵⁾ Die zegswijzen houden verband met de populaire paardenrennen aan de Gaverbeek die op het einde van augustus in Waregem worden georganiseerd. Die wedstrijd is beter gekend onder de naam *Waregemkoerse*. Aangezien die wedstrijd in de zomer plaatsvindt, is vaak het goede weer van de partij. En zulks wordt in het volksgezegde toegeschreven aan een goddelijke macht. De Zultse uitdrukkingen roepen onvermijdelijk het beeld op van een in Vlaanderen algemeen gekend gezegde: *Leven als God in Frankrijk*. Daarmee wordt het leiden van een zorgeloos leven of een leven waarin genieten centraal staat, bedoeld. De oorsprong van die uitdrukking blijft evenwel nog onduidelijk. Niettemin was de vergelijking al in de achttiende eeuw gekend. Betje Wolff (1738 - 1804) schreef reeds in 1771: *O dat meene ik te leven als de goden in Vrankrijk en geene placaten te respecteeren dan die mijner hupse Zeeuwen dat is: wij stooren ons aan geen en gekken.* ⁽³⁶⁾ In hedendaags Nederlands betekent dit zoveel als: O zo wens ik te leven als de goden in Frankrijk en geen wetten te eerbiedigen behalve die van mijn hupse Zeeuwen, te weten: wij storen ons niet aan gekken.

Voor een bijzondere vorm van opvallend gedrag, meer bepaald grootsprakerigheid of betweterigheid, wordt in Lokeren nog deze uitdrukking gebruikt: *Leg u maar wat voor Daknamsluis, om het groen van achter uw oren te spoelen.* ⁽³⁷⁾ Die uitdrukking brengt elementen samen die in andere zegswijzen voorkomen. In de eerste plaats is er de toespeling op groen. Niet de kleur wordt bedoeld maar wel de overdrachtelijke betekenis ervan: onervaren, onvolgroeid. We herkennen daarin ook de uitdrukking: *nog niet droog achter de oren zijn*. De betekenis ervan komt grosso modo overeen met de overdrachtelijke betekenis van groen: jong en onervaren. Die uitdrukking wordt vaak ietwat laatdunkend gebruikt om te benadrukken hoe onbeslagen of jong iemand is. De herkomst van die uitdrukking moeten we zoeken bij pasgeboren kinderen. Na de bevalling droogt de huid achter de oren van de boreling als laatste op. Het Lokerse gezegde verwijst nog naar een andere uitdrukking: *iemand de oren wassen*. Die zegswijze betekent iemand streng berispen en zelfs op zulkdanige manier dat de vermaande nauwelijks nog weerwerk kan bieden. De vaststelling dat

(34) Cornelissen, Jozef; o.c.; deel 2; p. 223.

(35) Willemijns, Fred; *Spreuken en gezegden uit onze streek*; p. 35.

(36) Van Dale idioomwoordenboek, p. 258.

Elisabeth Bekker werd na haar huwelijk met dominee Adrianus Wolff als Betje Wolff gekend.

(37) Pieters, Marcel; *Lokers idioticon*; p. 80.

jonge kinderen bij de wasbeurt het wassen van de oren vaak als het vervelendst, onaangenaamst of zelfs pijnlijkst ervaren, ligt aan de oorsprong van dat gezegde. (38) Volledigheidshalve melden we hier dat de uitdrukkingen *dat sluit gelijk Daknamveer* en *een buis zo groot als Daknamsluis* respectievelijk bij de bespreking van Appels en Beervelde zijn toegelicht.

2.5. Gent

Als iemand onnodig een omweg heeft gemaakt en daardoor langer onderweg was dan oorspronkelijk gepland, hoorde men omstreeks het midden van de twintigste eeuw in Zeveneken dit verwijt: *Hij of zij heeft een Gentse weg afgelegd*. (39) Die verwijzing naar Gent voor een vergissing vinden we ook nog in een andere in die stad gehoorde uitdrukking terug: *Ne Gentsche kemel*. (40) Met een Gentse kemel wordt een misbouwing bedoeld, een gebouw dus dat slecht of verkeerd is opgetrokken. In het algemeen Nederlands bestaat ook nog de uitdrukking *een kemel schieten* of met dezelfde betekenis *een bok schieten*. Die uitdrukkingen slaan evenwel op het begaan van een grove misstap. We vermelden tevens dat de uitdrukking *Iemand Gent tonen* verband houdt met een spelletje dat vandaag de dag nog steeds met jonge kinderen wordt gespeeld. (41) Daarbij wordt het kind ondersteboven gehouden en zo van de grond omhoog getild. Het bewuste kind ziet de wereld dus omgekeerd, het ziet 'Gent'.

2.6. Heiende

Bij een optreden van een muziekmaatschappij kan het al eens voorvallen dat de toon niet wordt gehouden of dat de muziek ronduit vals klinkt. De fanfare *De Moedige Vlamingen* uit Heiende, een wijk in Lokeren, genoot op dat vlak geen al te beste reputatie. Want als een muziekmaatschappij bij een optreden in Zeveneken er een beetje naast zat, klonk dit schimpvers: *Hooi en strooi en klavers bij, eten de muttens van 't Heiendij*. (42) De oorsprong van die spotternij ligt al bij de oprichting door koster Theoduul 't Kint van de fanfare van Heiende in 1882. Om alles te begrijpen moeten we niettemin toch even onze blik in ruimte en tijd verruimen. Omstreeks 1880 richtte brouwer Thienpont-Tolliers in de aan Zeveneken grenzende Lokerse wijk Nieuwpoort de *toonkundige maatschappij De Vroolijken* op. In juli 1881 gaf die nieuwe muziekvereniging haar eerste concert ter gelegenheid van cieskenskermis in de wijk Nieuwpoort. Tijdens dat buurtfeest staken de bewoners poppen (cieskens) uit de huizen zoals dat tijdens de buurtfeesten in de Lokerse wijk Heirbrug thans nog gebeurt. In laatstgenoemde wijk worden de poppen kovekens genoemd. Omstreeks 1960 verdween in de wijk Nieuwpoort trouwens het gebruik van het uitsteken van de cieskens. (43)

Van meet af aan had *De Vroolijken* af te rekenen met zware concurrentie van de in 1806 opgerichte harmonie *Sinte-Cecilia Zeveneken*,

(38) Van Dale idioomwoordenboek; p. 614 - 165.

(39) Van De Vijver, Ferdi; *Spreuken, gezegden, rijmpjes, liedjes en vertellingen*. Uit de Ledegouw; p. 9.

(40) Lievevrouw-Coopman, Lode-wijk; *Gents woordenboek*; deel 1; p. 440.

(41) Cornelissen, Jozef; o. c.; deel 2; p. 34.

(42) Van De Vijver, Ferdi; *Spreuken, gezegden, rijmpjes, liedjes en vertellingen*. Uit de Ledegouw; p. 10.

(43) De Vos, Frans; *Zo... zongen onze grootouders*. De muttens van Heiende; p. 90.

waardoor de vrolijke toonkundige maatschappij snel uitgeblazen was. De jonge vereniging *De Moedige Vlamingen* kocht de instrumenten van de teloorgegane muziek-vereniging op en een aantal onervaren nieuwbakken muzikanten trok enthousiast al spelende – of een poging daartoe – Heiende binnen. Volgens de overlevering begonnen koeien in de wei te loeien als de aspirant-muzikanten passeerden. Het vrijzinnig weekblad *De Lokeraar* stak de draak met de nieuwe fanfare en stelde op 22 november 1885 de vraag waarom Heiende een fanfare nodig heeft: *'t Zijn daar allemaal boeren die uit steenen knollekens, tabak rooken van achter de schuur en die stinkt als de pest. Als het muttenmuziek uitgaat, komen de menschen buitengesprongen en zij vragen of de muttens uitgebroken zijn!! Die muttenkanten stappen niet op de maat van een, twee... maar wel op maat van hooi! strooi! hooi! strooi!* (44) De minachting van de in de stadskern wonende Lokeraars voor het ontluikend artistiek talent in de buitenwijk Heiende werd ook in een schimplied duidelijk gemaakt:

En gèle kërre kloavers
 Ne kilo lijzepoer
 Da spelen alle muttens
 Van 't Heyende zu goe.
 Ooi, struet en kloavers bê
 Djoem tê tê djoem tê tê
 Ooi, struet en kloavers bê
 Djoem tegetteketê

Een hele kar klavers
 Een kilogram lijnzaadpoeder
 Dat spelen de muttens
 Van Heiende zo goed
 Hooi, stro en klavers erbij
 Djoem tei tei, djoem tei tei
 Hooi, stro en Klavers erbij
 Djoem tegetteketei

Het vers en het schimplied spotten niet alleen met het artistieke kunnen van het muziek van Heiende, maar duidelijk ook met de inwoners van de wijk in Lokeren zelf, die als pijprokende en onwelriekende boeren voorgesteld werden en de schimpnaam *Muttens* toebedeeld kregen. *Muttens* is een weinig vleierende spotnaam want hij betekent kalf, meer precies een ouder wordend kalf maar nog geen vaars; of in de tweede betekenis van het woord domme jongen. Het woord mutten zelf is in het Middelnederlands een afgeleide van het woord motte dat zeug betekent. (45) De verwijzing naar hooi, stro, klavers en lijnzaad-poeder wijst duidelijk op de verzorging van runderen. (46)

In ieder geval hadden de inwoners en zeker de muziekmaatschappij *De Moedige Vlamingen* van Heiende een allerm minst benijdenswaardig-

(44) De Looze, Hugo; "Leven onder een Lokerse hoed". levenswijze aard en karakter van de Lokeraar p. 268 - 269.

(45) Verdam, J.; Middelnederlandsch handwoordenboek.

(46) Lijnzaadpoeder of lijnzaad meel is uitgeperst lijnzaad dat als veevoeder werd gebruikt.

Zie ook Pieters, Marcel; Woordenboek van het Lokers dialect; p. 208

ge reputatie. Dat geldt ook voor bijvoorbeeld de fanfare van Vlimmeren waarvan gezegd werd dat het bestond uit een hoop loeiend hoornvee. (47) Niettemin relativeerden de inwoners van Heiende de hen toegekende schimpnaam: *Liever een mutten dan een ezel, want een mutten blijf je hooguit een jaar, maar een ezel blijf je voor het leven*. Voor de volledigheid vermelden we dat ook de inwoners van Sinaai en van Breendonk de schimpnaam *Muttens* kregen. (48) De aanwezigheid van een aantal veehandelaars die zich op kalveren hadden toegelegd, verklaart die bijnaam voldoende.

Maar het hoeft niet allemaal kommer en kwel te zijn in het fanfareleven. Er is soms met een kleine investering een opgemerkte verbetering te bewerkstelligen. Althans dat kunnen we afleiden uit dit schimpvers over de muziek-maatschappij van Temse: *'t Is verbeterd, gelijk 't muziek van Temst, d'r is een fluitje bijgekomen*. (49) Zo ook is de fanfare *De Moedige Vlamingen* uitgegroeid tot een volwaardige muziekvereniging en evolueerde de schimp-naam naar een eretitel, wat blijkt uit de naam die het parochiehuus van Heiende kreeg: *De Mutten*.

2.7. Lochristi

Een uitspraak die vandaag de dag in Zaffelare nog een enkele keer wordt gehoord, bevat een ietwat laatdunkende ondertoon met betrekking tot Lochristi. De uitdrukking luidt: *Als ge in Lo lutst zou het wel uiteen kunnen vallen, want het hangt aan elkaar van de schulden*. Met die zinswende wordt niet alleen gezinspeeld op de rianten woningen die in bepaalde wijken van Lochristi zijn opgetrokken, maar duidelijk ook op de zware investeringen die de tuinbouwers in Lochristi doen om hun bloemisterijen te moderniseren en de nieuwste technieken in hun bedrijf te integreren. Het spreekt voor zich dat voor dergelijke kapitaalintensieve investeringen bij derden kredieten worden gezocht.

Wat in het verenigingsleven van Lochristi vaak in de mond wordt genomen is de uitdrukking *Loots uur*. Trouwens hetzelfde geldt voor de andere deel-gemeenten van Lochristi, waar men het dan niet heeft over het Loots maar wel over, in het geval van Zeveneken, het *Zeveneeks uur*. Met die tijdsaanduiding wordt bedoeld dat een vergadering te laat aanvangt. Dat te laat is relatief want het betreft meestal een tijdsspanne van tien à vijftien minuten, het academisch kwartiertje zoals het soms genoemd wordt. Ook van telaarcomers wordt soms smalend gezegd dat hij of zij het *Loots uur* volgt.

De aanduiding *Loots uur* is niet uniek. Reeds in het begin van de twintigste eeuw was het begrip *Zottegems uur* in het zuiden van Oost-Vlaanderen goed gekend. Gelijkaardige uitdrukkingen zijn ook gekend voor andere plaatsen in Vlaanderen, zoals Bevel. (50) Er is er nog een andere zegswijze die een telaarcomer op zijn nalatigheid of

(47) Cornelissen, Jozef; o. c.; deel 1; p. 294.

(48) Cornelissen, Jozef; o. c.; deel 2; p. 145, deel 1; p. 182.

(49) De Brouwer, Hedwig; *Heemtaalgoed uit het land van Waas*; p. 62.

(50) Cornelissen, Jozef; o. c.; deel 2; p. 91.

gebrek aan respect voor het beginuur wijst: *Hij of zij is van Latem*. Een duidelijke woordspeling op enerzijds te laat komen en op de gemeentenamen van Sint-Martens-Latem en Sint-Maria-Latem. ⁽⁵⁰⁾

In het noorden van het Land van Waas is de zinswending *Meerdonks noene* gekend, waarmee laat na de middag wordt bedoeld. In de streek rond Kanegem en Koekelare heeft een gelijkaardige uitdrukking een toch iets preciezere betekenis. *'t is Kanegems noene* of *'t is Koekelaars noene* wordt er gezegd wanneer iemand aan tafel komt aanschuiven als die al is afgeruimd, met andere woorden ruimschoots te laat voor de maaltijd opdaagt. ⁽⁵²⁾ Een variant van die zegswijze heeft betrekking op Bollebeek. Als het middagmaal niet op tijd klaar is wordt gezegd dat het *Bollebeeks noene* is. ⁽⁵³⁾ Ook voor Balegem geldt die uitspraak, ofschoon voor *Balegems noen* er nog een tweede verklaring is. Volgens de overlevering moest eenzelfde koster in verschillende parochies 's middags de klokken luiden, waarbij de parochiekerk van Balegem steevast als laatste aan de beurt kwam. ⁽⁵⁴⁾ In Lokeren, meer precies in de wijk Heiende, wordt in gevallen waarbij vertraging is opgelopen een vergelijkbare uitdrukking gehoord: *In Oudenbos zullen ze nu ook al aan het eten zijn*. De inwoners van Heiende alluderen hierbij op de vermeende traagheid in de naburige in de rust van de natuur ingebedde Lokerse wijk Oudenbos.

We mogen deze zegswijze, die in de streek van Gent nog wordt gehoord, *Zijde van Luuë* (ben je van Lo) niet onvermeld laten, een zegswijze die trouwens vaak verkeerdelijk in verband gebracht wordt met Lochristi. In de Gentse volksmond kan Lo betrekking hebben op twee plaatsen: Lochristi of Lotenhulle. Genoemde uitdrukking heeft betrekking op de inwoners van Lotenhulle die een zekere mate van verstrooidheid en nonchalance niet vreemd zou zijn. ⁽⁵⁵⁾ De uitdrukking heeft twee betekenissen. In de eerste plaats wordt de zegswijze gebruikt voor iemand die niet al te snugger blijkt te zijn. Voor de tweede betekenis gaf J.-Th. de Raadt in 1904 een eufemistische beschrijving: *Quand certain vêtement d'un individu n'est pas bien fermé on lui dit (...): komt ge van Loo dan? Et dans toute la région (...) immédiatement l'homme ou le gars à qui l'on s'adresse, regarde ledit vêtement pour voir s'il y a lieu d'y réparer quelque négligence*. ⁽⁵⁶⁾ De zegswijze alludeert zonder misverstand naar een vervelende situatie, meer precies het openstaan van de gulp. In het volkse taalgebruik in Lochristi spreekt men in dat geval eerder *van het tocht hier*, een duidelijke zinspeling op de blootstelling aan luchttoevoer. Die zegswijze wordt trouwens ook gebruikt als iemand geeuwt.

2.8. Lokeren

Dat Lokeren een drukke bedrijvigheid heeft gekend op het vlak van wasserijen en blekerijen hebben we reeds aangeraakt bij de bespreking

(51) Cornelissen, Jozef; o. c.; deel 2 p. 35.

(52) Cornelissen, Jozef; o. c.; deel 2 p. 178 en p. 230.

(53) Cornelissen, Jozef; o. c.; deel 2 p. 32.

(54) Cornelissen, Jozef; o. c.; deel 2 p. 13.

(55) Strobbe, Arnold; Lotenhulle in woord en beeld. Tussen gisteren en vandaag; p. 6.

(56) De Raadt, J.-Th.; Les sobriquets des communes belges.

van de schimp-naam voor de Zevenekenaars. Lokeren telde in 1834 maar liefst 42 blekerijen voor garen, katoen of linnen, die samen ongeveer 250 mensen tewerk-stelden. ⁽⁵⁷⁾ Een idee over de omvang van die bedrijvigheid kunnen we ons vormen voor het jaar 1825 toen ongeveer één miljoen el werd gebleekt. In 1863 werden ruim veertig-duizend stukken lijnwaad gebleekt. Het bleken van lijnwaad boette tegen het einde van de negentiende eeuw zwaar aan belang in. Niet alleen het toenemend succes van katoenen stoffen was daarvoor verantwoordelijk. Vooral de introductie van nieuwe technieken heeft die evolutie bewerkstelligd. En meer precies is het aanwenden van chemische middelen – de zogenaemde minuutbleek – die de traditionele bleek op de graspleinen in de verdrukking bracht. De Lokerse blekerijen genoten een stevige reputatie net omdat ze geen gebruik maakten van zuren en bleek-middelen. De naam *Lokers wit* was een begrip geworden. Om dat productieproces te behouden trokken de blekerijen in het verweer tegen de introductie van stoommachines in de Lokerse bedrijven. ⁽⁵⁸⁾ We meldden al de reactie van de blekerijindustrie op het verzoek dat de hoedenfabrikant Hugue en Compagnie in 1843 indiende om een stoommachine te installeren. De omliggende blekerijen protesteerden tegen dat voornemen erop wijzend dat de uitstoot van rook en as het blekend lijnwaad zou bevleken. Het reinigen daarvan vereist een behandeling met zuren of bleekmiddelen wat de kwaliteit van het *Lokers wit* zou aantasten.

Met die eertijds bloeiende blekerijnijverheid houdt de uitdrukking *Hij legt het uit, hij komt van Lokeren* verband. ⁽⁵⁹⁾ Zulks werd in de gemeenten rond Lokeren schertsend gezegd van iemand die een grote mouwrand, een hoge witte kraag of een brede witte hemdsboord aan had. Dergelijke klederdracht viel op daar de landbouwers in de negentiende eeuw in de meeste gevallen een blauwe kiel zonder boord droegen. ⁽⁶⁰⁾ In dezelfde geest kan ook de uitdrukking: *Hij komt van Kemmel* aangehaald worden, waarmee in de Westhoek iemand die een hoge halsboord droeg bedoeld werd. ⁽⁶¹⁾

De zegswijze over Lokeren verwijst letterlijk naar de bleeknijverheid. De stukken lijnwaad werden trouwens om te bleken open gespreid op een stuk grasland, zoals in de Durmemeersen. Op de uitdrukking *Hij komt van Lokeren* bestaat een aantal varianten die hetzelfde betekenen of die aanduiden dat iemand een groot overhemd draagt. Zo mogen deze zinswendingen niet onvermeld blijven: *Hij komt van Lokeren, hij heeft zijn lijnwaad aan en Hij heeft den bleek van Lokeren gestolen*. ⁽⁶²⁾ Een andere uitdrukking luidt: *Hij heeft (sic) naar Lokeren om nen aberdaan geweest*. ⁽⁶³⁾ Het woord aberdaan klinkt niet meer vertrouwd in de oren. Oorspronkelijk betekent het woord gezouten vis of stokvis. ⁽⁶⁴⁾ Een stokvis is een op stokken hard gedroogde gezouten vis, die vooral uit Scandinavië werd aangevoerd. Dergelijke berei-

(57) De Potter, Frans - Broeckaert, Jan; Geschiedenis der stad Lokeren; p. 29 - 38.

De Looze, Hugo; "Leven onder een Lokerse hoed". Levenswijze, aard en karakter van de Lokeraar ; p. 262.

(58) Bullaert, Evelyn; De crisis van de jaren 1840 in Lokeren. Beschrijving van het profiel van de Lokerse gezinnen in deze crisisjaren.

(59) De Raadt, J.-Th.; Les sobriquets des communes belges; p. 177.

(60) Vanoppen, Henri; Streekdrachten in onze gewesten; p. 255 - 265.

(61) Cornelissen, Jozef; o. c.; deel 2; p. 212.

(62) Hiel, Laura; Kinderspelen en liedjes uit het Land van Dendermonde; p. 141.

(63) Cornelissen, Jozef; o. c.; deel 2; p. 133.

(64) Verdam, J.; Middelnederlandsch handwoordenboek. Het woord aberdaen heeft nog andere schrijfwijzen: abberdaen, labberdaen, habourdaen.

dingswijze wordt vooral toegepast bij de heek, een ondersoort van de schelvisen.

In het Gentse dialect wordt met het woord *aberdaan* niet alleen een vis bedoeld, maar ook een kledingstuk. Een *aberdaanstaart* is de Genste volksnaam voor een *pet-en-l'air*.⁽⁶⁵⁾ De Nederlandse naam voor dat kledingstuk, een *billentikker*, is minder ingeburgerd. In het dialect van onze streek wordt gesproken over een *pietalair* of een *kontenkletser*. Vergelijkbaar met laatst-genoemde uitdrukking is deze zegswijze die iemand die een hoge hemdkraag draagt, hekelt: *Hij heeft (sic) om een Hamsen bleek geweest*. Naast Lokeren en Hamme werd nog naar de afkomst van Haarlem, Hasselt, Kemmel of Kortrijk verwezen voor iemand wiens kledij aan de hals veel wit lijnwaad toont.⁽⁶⁶⁾ Laatstgenoemde steden en gemeenten kenden evenals Lokeren een bloeiende textielnijverheid.

De uitdrukking *Hij komt van Lokeren* heeft nog een andere alles behalve vleierende betekenis. Zo wordt de zinswende ook gebruikt voor mensen die van niets weten of niet op de hoogte zijn van de actualiteit.⁽⁶⁷⁾ Lokeren is niet de enige plaats die de reputatie van onwetendheid aangesmeerd kreeg. Ook de inwoners van gemeenten zoals Bottelare, Grazen, Harelbeke, Kanegem, Lillo, Lapscheure, Poperinge, Sint-Anneken, Sint-Jan-Geest, Sint-Truiden, Steenokkerzeel, Teudderden en Wommelgem hebben het aureool van wat achter te lopen. De reputatie van de inwoners van Wijshagen kan met wat goede wil toch iets beter genoemd worden, ofschoon die ook niet echt iets is om mee uit te pakken. De uitdrukking *Hij is van Wijshagen* betekent dat kwestieuze persoon niet erg snugger is, wat doet veronderstellen dat die toch iets weet.⁽⁶⁸⁾

De oorsprong voor de bijnaam van Kanegem wordt in het volgende volksverhaal toegelicht. Twee tempeliers uit Ruiselede zouden in Kanegem een priester hebben vermoord. Op de terugweg naar Ruiselede sprak een landbouwer de twee misdadigers aan en stelde vragen over de gepleegde moord. Beide tempeliers antwoordden volgens de overlevering: *Wij komen van Kanegem en weten van niets*.⁽⁶⁹⁾ Maar de schepenen van het dorpje Eis in de gemeente Wittem spannen toch wel de kroon op het vlak van schaarsheid aan intelligentie. Het verhaal vertelt dat de zeven schepenen in een meer de weerkaatsing van de maan opmerkten maar er stellig van overtuigd waren dat in het water een Edammer kaas lag. Ze sloegen de handen in elkaar en vanuit een overhangende boom maakten ze een mensenketting om de kaas uit het water te halen. Helaas kreeg de schepenen die aan de takken hing het lumineuze idee tijdens de volle actie even in zijn handen te spuwen. De zeven tuimelden het meer in en verdronken.⁽⁷⁰⁾

(65) Lievevrouw-Coopman, Lode wijk; Gents woordenboek.

(66) Cornelissen, Jozef; o. c.; deel 2 p. 125.

(67) Cornelissen, Jozef; o. c.; deel 2 p. 134.

(68) Cornelissen, Jozef; o. c.; deel 2 p. 329.

(69) Cornelissen, Jozef; o. c.; deel 2 p. 229.

(70) Ter Laan, K.; Folkloristische Woordenboek van Nederland e Vlaams België; p. 92.

Er zijn zelfs regio's die de bedenkelijke faam van een gebrek aan schranderheid toebedeeld kregen, denken we maar aan de al aangehaalde reputatie van Beotië bij de oude Grieken. En in Vlaanderen wordt tot op de dag van vandaag voor het gebied van Veurne, Alveringem en Lo-Reninge soms gesuggereerd als zou de tijd daar stil zijn blijven staan. Zelfs in de hedendaagse literatuur wordt dat beeld bestendigd. (71) Die streek, beter gekend als Bachten de Kupe, ligt inderdaad wat excentrisch, achter de IJzer. De bijnaam voor die streek verwijst trouwens direct naar de bijzondere geografische ligging ervan. In het Middelnederlands heeft het woord *bachten* de betekenis van achter. We vinden die betekenis nog terug in de dorpsnaam Bachte-Maria-Lerne. Het Middelnederlandse woord *kupe* betekent kuip, maar ook het grondgebied van een gemeente of stad. (72)

We mogen evenmin voorbijgaan aan het in de wijde omgeving van Lokeren gekend begrip *Lokerse brand*. In het dialect van Kalken wordt de uitdrukking verklaard als een ongewassen zwarte huidvlek. (73) Iemand met *Lokerse brand* is een persoon die zich niet volledig schoon heeft gewassen en die dus nog zichtbare restanten vuil op zijn lichaam heeft. Die associatie is niet zo voor de hand liggend. In de Middelnederlandse uitdrukking *swart als een brant* wordt duidelijk gezinspeeld op een verbrandingsproces. In genoemde zegswijze is *brant* te begrijpen als een verkoold stuk hout. En houtskool kan inderdaad hardnekkige vlekken maken. Evenwel heeft in het Middelnederlands het woord *brant* ook de betekenis van een groot tweezijdig slagzwaard. Een betekenis die nog voortleeft in het hedendaags woord: *brandschoon*, een synoniem voor *kraaknet*. Het was met name van groot belang dat een zwaardvechter zijn wapen goed onderhield. Roest en verwaarlozing van het zwaard zouden de veiligheid van de zwaardvechter duur te staan kunnen komen bij een gevecht. Het schoonhouden van het zwaard kon dus van levensbelang zijn. *Lokerse brand* is in die geest een duidelijke spotternij met een ontoereikende en onzorgvuldige hygiëne. Het begrip *Lokerse brand* mag geenszins verward worden met de betekenis van uitslag of zweertjes in het gezicht, wat in het dagdagelijkse taalgebruik ook *brand* wordt genoemd.

Volledigheidshalve vermelden we ten slotte nog twee uitdrukkingen die verwijzen naar de ambachtelijke hoedenmakerij die in de loop van de achttiende eeuw in Lokeren sterk ontwikkelde. In 1752 telde Lokeren drie meester-hoedenmakers en in 1805 waren er al zes hoedenmakerijen actief. In 1834 produceerden zeven fabrieken al 19.500 vilten hoeden waarvoor niet minder dan 42.500 hazenpelsen werden ingevoerd, voornamelijk uit Saksen en Rusland. Na 1850 verzwakte de nijverheid en in 1876 verdween de hoedenmakerij volledig uit de stad. Alleen een voorbereidende activiteit bleef in Lokeren bestaan, met

(71) Hertmans, Stefan, Naar Merelbeke; p. 90.

(72) Verdam, J., Middelnederlands woordenboek.

(73) Van De Sompel, André - Vermeiren, Casimir - Sonnevill, Paul; Bijdrage tot de Kalkense dialectologie (eind 19e - eerste helft 20e eeuw); p. 28.

name de haarsnijderij die de grondstof leverde om vilten hoeden te maken. (74) De zegswijze *Dat past gelijk een lokerse hoed* betekent dat iets helemaal niet past. Van wie dronken langs de straat liep werd soms schertsend gezegd dat hij *een Lokerse hoed opheeft*. (75) Beide uitdrukkingen laten uitschijnen dat de Lokerse hoedenindustrie weinig kwaliteit afleverde. Nochtans is niets minder waar. De Lokerse hoeden, en dan voornamelijk de duurdere vilten hoeden gemaakt van hazenhaar of konijnenhaar, werden tot ver in het buitenland geëerd.

Ten slotte verdient het gezegde *Verkeerd lopen zoals de processie van Lokeren* gepaste aandacht. De uitdrukking slaat op iets dat of iemand die letterlijk de verkeerde richting uitgaat. De oorsprong van dat gezegde heeft rechtstreeks te maken met de tram van Lokeren. De gemeenteraad van Lokeren besprak in haar zitting van 1 maart 1887 voor het eerst de aanleg van een buurt-spoorweglijn naar Overmere. Pas elf jaar later, na vele onder-handelingen en pogingen, besloot de gemeenteraad van Lokeren in zitting van 1 oktober 1898 tot het aanleggen van die tramlijn. De discussie was toen bijzonder geanimeerd. Het protest van de landbouwers uit de wijken Heiende en Hillare was wel al geweken. Eerder dat jaar vreesden ze ervoor dat bij het passeren van de tram de paarden op hol zouden slaan en het vee opgeschrikt zou worden. Vooral de vrees voor een daling van de melkproductie en voor gewichtsverlies van het slachtvee bleek toch ongegrond.

Gemeenteraadslid H. Van Duyse opperde een ander heikel probleem: de tram zou via de Roomstraat rijden. Het gemeenteraadslid betoogde: *In heel België is er geen straat zo verraderlijk, zo smal en zo hinderlijk als de Roomstraat*. De straat was zo smal dat twee wagens elkaar niet konden kruisen en hij stelde de vraag wat het worden zou als zo'n log gevaarte als de stoomtram er razendsnel door zou zoeven. Overdrijven was het gemeenteraadslid Van Duyse blijkbaar niet vreemd. Volgens schepen Edouard Vanneste (1842 - 1922) zou de stoomtram in de Roomstraat niet sneller rijden dan een paard trekt. Op 14 november 1901 werd de lijn Overmere - Lokeren plechtig in gebruik genomen. Maar bij de bevolking zat de schrik voor de stoomtram er aanvankelijk toch wel in. Dat blijkt uit een lied dat ter gelegenheid van het carnavalsfeest van 1902 werd gezongen. (76) We laten daaruit een aantal markante verzen volgen:

Een dikke ijs'ren olifant
Is in de Roomstraat aangeland
Van verre kunt ge hem horen fluiten
Al is hij dan nog op den buiten
Maar ied'reen roept al: pas op gevaar
Den tram, den tram, die is nu daar
En alleman vlucht, 't zij groot of klein
Voor dienen zwarten, viezen pottafeir

(74) Pieters, Marcel; Bijdrage tot de geschiedenis van de haarsnijderij te Lokeren.

(75) Joos, Amaat; Waasch idioticon; p. 46 en 409.

(76) De Vos, Frans; Hoe de eerste tram te Lokeren kwam; p. 86.

En het bleef niet bij dat ene carnavalslied. Het traject van de processie die van oudsher langs de Kerkstraat vertrok en via de Roomstraat terugkeerde, werd in 1903 omgedraaid. De processiegangers vreesden blijkbaar dat de stoomtram in de staart van de processie in zou rijden en verkozen daarom de tram tegemoet te gaan. De processie volgde dus het aanvankelijke traject, maar dan in omgekeerde richting. De processie ging verkeerd.

Het woord *pottafair* verdient wellicht een woordje uitleg. Het is een spotnaam voor de rond-reizende ketellapper. ⁽⁷⁷⁾ Tijdens het rond-zwerven door stad en dorp kondigde de ketellapper zijn komst aan met de roep *pot à faire*, vertaald: ketel te maken. De samentrekking van die Franse koopmansroep leidde tot het dialectwoord *pottafeir*. Het is een vrij kleine stap om de spotnaam voor de ketellapper over te dragen op de stoomlocomotief, waarvan de rokende stoomketel niet onopgemerkt bleef.

2.9.Mendonk

Het landelijke en intieme Mendonk wordt net om zijn bescheiden grootte op de korrel genomen. In Zaffelare is nu nog deze uitdrukking gekend: *Mendonk, zeven huizen en een varkenskot*. Zeven huizen verwijst ondubbelzinnig naar de kleine dorpskom. Het spreekt voor zich dat het getal zeven hier geen exacte aanduiding is van het aantal woningen, maar wel wil aangeven dat het om niet veel huizen gaat. Het varkenskot is dan weer een aanduiding van de belangrijkste bedrijvigheid in Mendonk: landbouw. Wat in Zaffelare gezegd wordt van Mendonk wordt in de omgeving van Lokeren gezegd van Daknam, maar dan wel in deze vorm: *Daknam, hottentot, zeven huizen en een varkenskot*. ⁽⁷⁸⁾ De schimpnaam *Hottentot* slaat op de inwoners van Daknam. Hottentotten is de in oorsprong Nederlandse naam die gegeven is aan de Khoi-Khoin, een volk dat verspreid is over Angola, Namibië en Zuid-Afrika. ⁽⁷⁹⁾ Een Hottentotman wordt gemiddeld 1,60 meter groot, wat naar onze huidige normen vrij klein is. De scheldnaam *Hottentot* is dus niets minder dan een vergelijking van de lichaamslengte van de Khoi-Khoin met de grootte van het dorp Daknam. Zoals we reeds eerder konden vaststellen is ook in laatst-genoemde volkse zegswijze een rijm verwerkt.

Een andere in Zaffelare nog gehoorde uitdrukking duidt op het rustig kabbelende leven dat in Mendonk nog bestaat. Dat er in het dorp weinig spectaculairs gebeurt, is wel duidelijk af te leiden uit dit vers: *Mendonk, één werken en zes kijken*. Er zijn nog dorpen waarmee de draak wordt gestoken omdat ze een kleine oppervlakte hebben of waar weinig te gebeuren valt. Heel grappig is het verhaal over Bissegem. ⁽⁸⁰⁾ Tijdens een catechismusles stelde de pastoor deze vraag: Waar is God? Een knaap antwoordde: In de hemel, op de aarde

(77) Lievevrouw-Coopman, Lode-wijk; Gents woordenboek; p. 1121.

(78) Cornelissen, Jozef; o. c. , deel 2; p. 111.

(79) Khoi-Khoin betekent mensen van de mensen. Grote Winkler Prins Encyclopedie.

(80) Cornelissen, Jozef; o.c.; deel 2; p. 224 - 225.

en op alle plaatsen maar te Bissegem niet. Heel verwonderd vroeg de dorpsheerder waarom God in Bissegem niet aanwezig zou zijn. Die uitleg kwam er: omdat er te Bissegem geen plaats is.

Evenmin groot is Puivelde, een gehucht van Belsele. Maar het gehucht heeft wel een eigen kapel, gewijd aan Sint-Job. Als men het in het Land van Waas over een klein gebied heeft, wordt soms smalend gezegd: *Zo groot als Puivelde en de kapel.* ⁽⁸¹⁾ En om extra te onderstrepen dat het schimpen op de rug van kleine dorpskernen vrij verspreid en ingeburgerd is, halen we nog de volgende voorbeelden aan. *Te Massenhoven staan zeven huizen en een ovenbuur.* ⁽⁸²⁾ Een ovenbuur is een bakhuisje. *In Mespelare en in Sint-Job In 't Goor staan zeven huizen en een varkenskot, zoals in Mendonk en Daknam.* ⁽⁸³⁾ *In Wijshagen staan zeven huizen en een kerk, in Oosterweel drie huizen en een kasteel en in Rullekove staan zeven huizen, een barak en een kluis.* ⁽⁸⁴⁾ Oosterweel, of in het dialect Austruweel, was een dorp in de polders dat door de wet van 22 maart 1929 samen met Oorderen en Wilmarsdonk bij Antwerpen werd gevoegd. De drie dorpen werden opgeofferd voor de uitbreiding van de Antwerpse haven. Door de wet van 22 maart 1958 ondergingen Lillo, Berendrecht en Zandvliet hetzelfde lot. Dat zwaard van Damocles hangt thans boven het polderdorp Doel. Over de lotgevallen van die polderdorpen zonden de Belgische Radio en Televisie en de Katholieke Radio Omroep (Nederland) in 1997 trouwens een zesdelige televisieserie uit onder de naam: *Terug naar Oosterdonk, een contaminatie van Oosterweel en Wilmarsdonk.* ⁽⁸⁵⁾

2.10. Oudegem

Omstreeks het midden van de twintigste eeuw werd in Zeveneken nog deze uitdrukking gehoord: *Hij is van Agem van de beestenmarkt.* ⁽⁸⁶⁾ Agem is een dialectvorm voor Oudegem. Die verbuiging is vrij algemeen verspreid. Zelfs de inwoners van Oudegem hebben het over Agem. Jef Scheirs (1885 - 1960) speelde daarop handig in met zijn roman *De filosoof van Haagem.* ⁽⁸⁷⁾ Om wat te verdoezelen dat hij zijn geboortedorp als plaats van het gebeuren gebruikte, situeerde hij het verhaal in Haagem. Agem en Haagem worden in het dialect echter op dezelfde manier uitgesproken. In gebieden die in de eerste eeuwen van onze tijdrekening onder Romeinse invloed stonden, wordt in het dialect de letter 'h' aan het begin van een woord zelden of niet aangeblazen. Dat is onder andere het geval in de Romaanse talen zoals het Frans, het Italiaans en het Spaans maar ook in het Nederlandstalig gebied onder de Grote Rivieren. ⁽⁸⁸⁾ De grote kermis van Oudegem valt op de eerste zondag van september en wordt op dinsdag gevolgd door een jaarmarkt. Tijdens die jaarmarkten werden, en dat was zeker al het geval in 1923, geldprijzen gegeven voor paarden, vee en biggen. ⁽⁸⁹⁾ De reputatie van die markt werd in onze contreien niet bij-

(81) Joos, Amaat; Waasch idioticon; p. 268.

(82) Cornelissen, Jozef; o.c.; deel 1; p. 154.

(83) Cornelissen, Jozef; o.c.; deel 1; p. 165 en deel 2; p. 137.

(84) Cornelissen, Jozef; o.c.; deel 1; p. 137 en deel 2; p. 328 en p. 321.

(85) Scenario; Guido Van Meir, regie: Frank Van Passel.

(86) Van De Vijver, Ferdi; Spreuken, gezegden, rijmpjes, liedjes en vertellingen. Uit de Ledegouw; p. 4. en ook Van De Vijver, Ferdi; Volksspreuken en volksgezegden uit Zeveneken betreffende steden en dorpen; p. 159.

(87) Het eerste deel van De filosoof van Haagem werd gepubliceerd in 1928. Het tweede deel verscheen in 1932.

(88) Het betreft dus het huidige Vlaanderen, Zeeuws-Vlaanderen en de Nederlandse provincies Noord-Brabant en Limburg.

(89) Stroobants, Aimé; Markten te Dendermonde; p. 28 - 29.

zonder hoog aangeslagen aangezien die met gierigheid werd vereenzelvigd, wat meteen ook de betekenis van de uitdrukking weergeeft. Het is niet duidelijk of die gierigheid betrekking had op het prijzengeld dan wel op de veehandelaars zelf.

2.11. Sinaai

Als antwoord op de vraag *hoe gaat het met u?* wordt nog heel vaak dit antwoord gehoord: *Mager en taai, zoals de bokken van Snaai.* ⁽⁹⁰⁾ Met Snaai, in het dialect van Lochristi eerder als snoua uitgesproken, wordt Sinaai bedoeld. De uitdrukking betekent zoveel als: het gaat goed. Soms wordt de zegswijze bewust grappig gebruikt, zeker wanneer iemand die een beetje overgewicht heeft die zinswende uitspreekt. In de omgeving van Westrozebeke treffen we een gelijkaardige vraagstelling aan. Op de vraag: *Hoe is't?* wordt er geantwoord: *'t Is Roosbeke.* ⁽⁹¹⁾ Een niet mis te verstane vingerwijzing naar het gezegde rozengeur en maneschijn. Beide begrippen van die uitdrukking, die waarschijnlijk in de romantiek is ontstaan, symboliseren een toestand van gelukzaligheid die meestal niet van permanente duur is. Een oudere variant van die zegswijze heeft het over rozengeuren en dauwdropjes. ⁽⁹²⁾ De schimpnaam *Bokken* slaat op de inwoners van Sinaai. Die bijnaam is niet overal in gebruik. In het begin van de twintigste eeuw werd de schimpnaam *Muttens* meer gehoord. ⁽⁹³⁾ Die bijnaam houdt verband met de aanwezigheid van kalver-kooplieden in de gemeente. Nog twee andere spotnamen *Schinkeleters* en *Snaaise schinkels* verwijzen naar de activiteiten van veehandelaars in Sinaai. Meer nog, de veekooplui werden vroeger zelfs in een spotrijm gehegeld:

Snaaise schinkel
Trekt maar op met heel uw winkel
Naar markten en wegen
Door nat en regen
Om wat stuiverkes te pakken
Vlooiën met zakken
Luizen met hopen
Die komt ge naar Puivelde verkopen. ⁽⁹⁴⁾

Dit rijm maakt duidelijk dat het beroep van veekoopman, niet altijd rozengeur en maneschijn opleverde. Er is niet alleen het weer dat getrotseerd moest worden, bovendien was het loon soms benedenmaats. Dat de veehandelaren als armoedzaaiers werden nagewezen blijkt uit de verwijzing naar vlooiën en luizen. De associatie van lager ingeschatte bevolkingsgroepen met ongedierte is niet alleen in het Land van Waas gekend. We staven dit door drie andere spotrijmen. We vermelden dat gelijkaardige spotternijen ook gekend zijn voor Denderhoutem, Denderleeuw, Hotond, Kwaremont, Nederename en Zingem. Opvallend is dat de laatste drie verzen een zeer grote overeenkomst hebben.

(90) Ook opgetekend door Van De Vijver, Ferdi; *Spreuken, gezegden, rijmpjes, liedjes en vertellingen*. Uit de Ledegouw; p. 4.

(91) Cornelissen, Jozef; o. c.; deel 1; p. 221.

(92) Van Dale *Idioomwoordenboek*; p. 721.

(93) Cornelissen, Jozef; o. c.; deel 2; p. 145 - 146.

(94) Joos, Amaat; *Waesch idioti-oen*; p. 604.

Vijfse brakken
 Loizen mee zakken
 Vlooiën mee hopen
 Ge komt z'al naar Zulte verkopen. ⁽⁹⁵⁾

Sint-Denijssche brakken
 Luizekazakken
 Ze komen met hopen
 Om Kooigem te kopen. ⁽⁹⁶⁾

Lauwsche teerzen
 Huizen lijk veerzen
 Vlooiën met hopen
 Ge komt ze naar X verkopen ⁽⁹⁷⁾

Het eerste schimpvers treft de schoolgaande jeugd uit de wijk Kapelhoek in Zulte. Die kinderen liepen school in het meer nabijgelegen Sint-Eloois-Vijve. In het dialect wordt die gemeentenaam verkort tot Vijve, wat de vermelding Vijfse in het eerste vers van het spotrijm verklaart. Als de kinderen uit de Kapelhoek in het dorp van Zulte werden opgemerkt, werden ze door de dorps-jeugd als ongedierte onthaald. In het tweede spotrijm worden de bewoners van Sint-Denijs als armoedzaaiers uitgescholden. Er wordt bovendien een duidelijk onderscheid gemaakt tussen het arme Sint-Denijs en het rijke Kooigem. Die tegenstelling treffen we ook aan in een spotrijm dat in Rollegem over de tongen rolde en gelijkaardig is aan de drie hiervoor opgenomen rijmen. De laatste twee verzen ervan luiden: *rijk Kooigem, arm Spiere*. ⁽⁹⁸⁾

We herkennen in de rijmen duidelijk de bijtende luizen en vlooiën. Cornelissen is van oordeel dat ook brakken ongewenste insecten zijn; meer precies grote, vrij agressieve bruine mieren met een zeer pijnlijke beet, wiens eieren voedsel vormen voor nachtegalen en leeuweriken. ⁽⁹⁹⁾ *Volgens Cornelissen zijn die insecten in de bosrijke gebieden van Beersel in het arrondissement Mechelen, actief. Onzes inziens houdt die verklaring geen steek. In het Middelnederlands, het huidige Nederlands en in diverse Vlaamse dialecten worden met brakken speurhonden of jachthonden bedoeld.* ⁽¹⁰⁰⁾ *Het zijn kortharige jachthonden met afhangende oren en een stompe kop. Al naar gelang van de kleur en de tekening van de pels worden verschillende rassen onderscheiden.*

Brak heeft ook een tweede, minder vleiende betekenis: een deugniet, iemand die onbesuisd te werk gaat, een achterbaks iemand. Die betekenis herkennen we ook in het Franse woord bracqué: onbezonnen, niet goed snik. Een spot-vers dat de bewoners van Lauwe nageroepen werd, versterkt de hypothese dat met het woord brakken wel degelijk

(95) Willemijns, Fred - Van Quickelberghe, Daniël; Spreuken en gezegden uit onze streek; p. 169.

(96) Cornelissen, Jozef; deel 2; p. 242.

(97) Cornelissen, Jozef; deel 2; p. 236.

(98) Cornelissen, Jozef; deel 2; p. 241.

(99) Cornelissen, Jozef; deel 1; p. 173 en deel 2; p. 155.

(100) Zie: Middelnederlandsch handwoordenboek, Van Dale groot woordenboek der Nederlandse taal, het Gents woordenboek en het Zuid-Oostvlaandersch idioticon.

deugnieten of nietsnutten bedoeld worden. Er is de analogie met het dialectwoord *teerzen* dat zoveel betekent als: gierigaard, dwazerik. We onderstrepen dat het woord *teers* een betekenis-verschuiving onderging. In het Middelnederlands is *teers* een synoniem voor mannelijk uitwendig geslachtsdeel. Het gebruik zelf is niet echt gewijzigd. Ook in het hedendaags taalgebruik wordt het mannelijk geslachtsdeel aangewend om verwensingen aan iemands adres te schreeuwen. In de volkstaal wordt een sullige, saaie of domme kerel niet zelden *een kloot van een vent genoemd*.

In het Eekloos en het Brabants dialect is brakken een ander woord voor kinderen. Ondeugende kinderen werden in Eeklo vermaand met de uitdrukking *stoute brakken*.⁽¹⁰¹⁾ Die scheldnaam bleef niet alleen voor deugnieten voorbehouden. Gezien hun vechtlustige reputatie kregen de inwoners van Oelegem de bijnaam *Oelegemse brakken* toegemeten.⁽¹⁰²⁾ Datzelfde lot is ook de bewoners van Kassel beschoren. In de vijftiende-eeuwse tekst *De Properheden van Vlaenderen* worden de Kasselaars nog *Vechters* geheten. Sanderus poneert dat die bijnaam is afgeleid van de overlevering dat de Kasselaars altijd in de voorste gelederen van de strijd te vinden waren. Ook voor Kassel trad een verschuiving in de scheldnaam op: van *vechters* naar *braken*. De betekenis van die bijnaam ontsnapt Cornelissen helemaal.⁽¹⁰³⁾ Onzes inziens is de verklaring naar analogie met Oelegem plausibel. De vechtlust van dorpelingen uit het dorp in de provincie Antwerpen wordt geassocieerd met brakken. Diezelfde gedachtegang kan ook voor Kassel gemaakt worden. Onze these dat met brakken inderdaad schorremorrie, een ratjetoe of schorem wordt bedoeld, kan ook afgeleid worden uit het volgende schimpvers dat in Poeke werd gericht aan de inwoners van Lotenhulle:

De luetse brakken zijn ereweetzakken	(De brakken van Lotenhulle zijn erwtenzakken)
Ge moet ze duuzend keren in d'helle doppe	(Je moet ze duizend maal in de hel onderdompelen)
En ze alover de kerke dzjakken	(En ze over de kerk gooiën)
Luizen en vleuien kunde ze nie verkuepen	(Luizen en vlooiën kun je ze niet verkopen)
Loatse luepen. ⁽¹⁰⁴⁾	(Laat ze lopen).

Dit schimpvers laat weinig positiefs horen over de Lotenhullenaars. Ze worden vergeleken met grote plompe zakken, die weinig of niet voor verbetering vatbaar zijn. Zelfs een lang verblijf in de hel is blijkbaar nog onvoldoende om loutering te verkrijgen, dan nog moeten ze over de kerk, in deze te interpreteren als metafoor voor het juiste pad en een goede leefwijze, gegooid worden. Ook over hun voorkomen wei-

(101) Pynckels, Karel - De Baets, Jozef; Eekloos dialectwoordenboek; p. 49.

(102) Cornelissen, Jozef; deel 1; p. 155.

(103) Cornelissen, Jozef; deel 1; p. 255.

(104) Strobbe, Arnold; Lotenhulle in woord en beeld. Tussen gisteren en vandaag; p. 6.

nig goeds. De bewering dat je er geen ongedierte aan kunt verkopen, insinueert dat ze er zelf al van verzadigd zijn. De conclusie van de Poekenaars is dus vrij kordaat: laat ze lopen, dus hen mijden en geen contact zoeken. Volledigheidshalve melden we dat Lotenhulle zich evenmin onbetuigd toonde en zich laatdunkend uitliet over andere gemeenten. We nemen het kwestieuze schimpvers hierna op en verduidelijken meteen dat ook die vorm van spotternij vele varianten en een ruime verspreiding kende.

Vinkt stinkt	Het hoveerdige Oordegem
Meigem blinkt	Het prachtige Massemen
Lotenhulle draagt den gouden ring	Het rijke Westrem
En Poesele is een hondenkot. ⁽¹⁰⁵⁾	En het plattebeurze Bavegem. ⁽¹⁰⁶⁾

Maar keren we nu nog even terug naar Sinaai. Ofschoon als spotnaam bedoeld, werd de bijnaam *Schinkels* door het plaatselijk theatergezelschap in de tweede helft van de achttiende eeuw als roepnaam aangevend. Genoemd gezelschap trad in 1769 en in 1784 op onder de naam: *Sinay's vorte schinkels*. Een naam die niet direct het beeld oproept van ernstige of kwaliteitsstukken. Dergelijke schampere namen werden in Sinaai blijkbaar op prijs gesteld. In 1798 trad in Belsele een vereniging op die zich *De bende van de commune van Sinay* noemde. ⁽¹⁰⁷⁾

2.12. Sleidinge

Van iemand die een slag van de molen had gekregen wordt in Zeveneken soms gezegd: *hij komt van Sleidinge*, of in het dialect Sleine. De verwijzing naar Sleidinge heeft te maken met de instellingen voor geesteszieken die daar zijn opgericht. Uit dankbaarheid voor de zorgen die haar geesteszieke echtgenoot genoot schonk Melanie de Seille in 1878 haar eigendom aan de broeders van Sint-Jan-De Deo in Gent. In 1881, na haar overlijden, werd haar woonplaats omgebouwd tot bijhuis om er oude en ziekelijke mannen, maar ook gezonde mannen op zoek naar stilte en eenzaamheid, op te nemen. Een jaar later richtten de Dochters van het Kind Jezus een vrouwenafdeling op, die in 1950 de naam Mater Dei aannam. In de inrichtingen werd op het einde van de negentiende eeuw de Kneippmethode geïntroduceerd, een hydrotherapie op basis van de prikkelende werking van koud water. Vandaar dat in de volksmond van Sleidinge die psychiatrische centra *De Knip* worden genoemd. ⁽¹⁰⁸⁾ De Kneippmethode is genoemd naar pastoor Sebastian Anton Kneipp (1821 - 1897) die een natuurgeneeswijze ontwikkelde die vooral werd toegepast bij hart- en vaatziekten en bij vegetatieve en nerveuze functiestoornissen.

(105) Strobbe, Arnold; o. c.; p. 6.

(106) Cornelissen, Jozef; o. c.; deel 1; p. 140.

(107) Braekman, Willy L.; Spel en kwel in vroeger tijd; p. 77.

(108) De Wildeman, Joris; Een straat zonder einde: de Weststraat van Sleidinge.; p. 29 - 31.

2.13. Waasmunster

Op het grensgebied van Waasmunster, Belsele en Sinaai bevindt zich de wijk Duizend Appels. In de volksmond van het Land van Waas en in Lochristi wordt die buurt vaak anders genoemd, namelijk de *Warme landen*. Zulks heeft niets te maken met een bijzonder microklimaat dat er heerst, maar wel met de concentratie van bordelen die zich in de omgeving bevinden. De relatie tussen warm of heet en seksuele opwinding wordt al eeuwenlang gelegd. Het Middelnederlandse woord *heetmoedig* getuigt daarvan. ⁽¹⁰⁹⁾ Het betekent zoveel als aan driften ten prooi gevallen zijn. Er is ook de thans in onbruik geraakte uitdrukking luidt: *Ergens heet op zijn*. Die zegswijze staat voor: een sterke begeerte hebben naar iets. Meer vertrouwd in onze oren klinkt het gezegde: *Heet bloed hebben* waarmee bedoeld wordt dat iemand vurig of hartstochtelijk is. En helemaal ingeburgerd is de omschrijving: *een hete meid of een hete bok*. In beide gevallen gaat het om iemand die wulps of hitsig is. Gezien de aard van de diensten die in de bordelen worden aangeboden, ligt de bijnaam *Warme landen* voor de wijk Duizend Appels inderdaad voor de hand. De bijnaam *Warme landen* is niet alleen in het Land van Waas gekend. Ook in het Meetjesland, meer bepaald in Eeklo, kende men *Warme landen*. Tot omstreeks het einde van de twintigste eeuw waren in de wijk Balgerhoeke, langs de Brugse Steenweg, een aantal huisjes van plezier geconcentreerd.

2.14. Wachtebeke

De naam van de gemeente inspireert de inwoners van de regio tot een leuke woordspeling: wacht een beetje. Ongeduldige mensen werden soms tot kalmte aangemaand door de uitdrukking: *Wacht-een-beetje is ook een dorp*. ⁽¹¹⁰⁾ Bovendien wordt de gemeentenaam graag aangegrepen om de spot te drijven met jongelui die moeilijk of niet aan een lief geraken. Over die naar een partner zoekende jongeren wordt al smalend gezegd dat *zijn of haar lief in Wachtebeke woont*. ⁽¹¹¹⁾ Die uitdrukking was in het begin van de twintigste eeuw al gekend en wordt ook nu nog altijd gehoord. Ook andere plaatsnamen leiden tot voor de hand liggende woorspelingen. We hadden het al over Bottelare, waarvan gezegd werd dat de inwoners bot, niet vriendelijk zouden zijn. We melden hier ook de woordspeling op Waregem. Een leugenaar wordt soms aangeduid als: *Hij is van Waregem*. ⁽¹¹²⁾

2.15. Zaffelare

Bij de bespreking van de schimpnamen voor de inwoners van Zaffelare, meer bepaald bij de behandeling van de spotnaam *Botzakken*, hebben we al aangeduid dat in Zeveneken gezinspeeld werd op de veronderstelde onbeleefdheid van de Zaffelarenaren. Als het eten werd opgediend zei men in Zeveneken soms deze uitdrukking: *'T staat dare, zeggen de boeren van Zaffelare*.

(109) Verdam, J.; Middelnederlandsch handwoordenboek.

(110) Cornelissen, Jozef; o. c.; deel 2; p. 47.

(111) De Cock, Alfons; Spreekwoorden en zegswijzen over de vrouwen, de liefde en het huwelijk, p. 114.

(112) Cornelissen, Jozef; o. c.; deel 1; p. 244.

2.16. Zeveneken

Een uitdrukking die nu niet meer gekend is, luidt: *Hij of zij is van Zeveneken*. Dat gezegde werd in het begin van de twintigste eeuw in het Land van Waas en in de omgeving van Gent opgetekend. ⁽¹¹³⁾ In het eerste hoofdstuk, bij de bespreking van de spotnaam voor de inwoners van Zeveneken, is reeds de betekenis van die uitdrukking uitgelegd, met name dat het iemand betreft die er maar bleekjes uitziet. Een bleek uiterlijk hebben werd niet alleen in verband gebracht met Zeveneken. Ook de inwoners van Atrecht (Arras), Deerlijk, Ieper, Kortrijk, Nazareth en Wulpen wekten de indruk er maar mager en bleekjes bij te lopen. De uitdrukking: *Hij komt van Deerlijk* wordt gezegd van iemand die er deerlijk uitziet. ⁽¹¹⁴⁾ Er is hier duidelijk een woordspeling aan de orde. Deerlijk is niet alleen de gemeentenaam, het woord betekent ook: zwak, ziekelijk. Ook voor Wachtebeke stippen we een vergelijkbare woordspeling aan.

Lichaamskenmerken als bleek en mager komen in schimpverzen vaker samen voor, waarbij geduid wordt op een wankele gezondheid. De volgende zegswijzen onderstrepen dat voldoende. *Mager en deerlijk gelijk ons here van Wulpen; Hij ziet er zo mager uit als de dood van Atrecht*. Laatstgenoemde zinswende werd in West-Vlaanderen ook gezegd van Nazareth, Kortrijk en van Ieper. Voor laatstgenoemde stad zijn er ook varianten opgetekend, meer bepaald: *Zo bleek als de dood van Ieper* of *Hij is zo deerlijk als de dood van Ieper*. Het is verleidelijk de band tussen dood en Ieper te verklaren door de pestepidemie die de stad in 1349 trof. Het komt ons voor dat de verklaring niet volledig sluitend is. Trouwens de pest woedde niet alleen in de stad Ieper. Er is onzes inziens nog een andere invalshoek. In de Europese context beschouwd vallen twee elementen op. Enerzijds is het gezegde over Ieper gekend tot in Duitsland en Friesland. ⁽¹¹⁵⁾ Anderzijds zijn er vergelijkbare uitdrukkingen gekend, bijvoorbeeld met betrekking tot de Zwitserse stad Bazel. In laatstgenoemd geval is er een verband te trekken met de dodendansen die er in de vijftiende eeuw werden geschilderd, na het uitbreken van een pestepidemie. De dodendans is een voorstelling van de macht van de dood op de mens. Daarbij dansen vrouwen en mannen van alle standen en van verschillende leeftijd samen met figuren die de dood symboliseren. Het thema van de dodendans ontstond in Frankrijk, in de tweede helft van de veertiende eeuw en werd nadien een populair onderwerp in de Europese literatuur en beeldende kunst, later ook in de muziek. Dat thema werd ook in retabels uitgebeeld. Zo is de dood als een geraamte voorgesteld op het oudste tabernakel van het hoofdaltaar van de kapel van de Gulden Sporen, in Kortrijk.

De bijnaam van de Zevenekenaars is nog vrij goed gekend. Zeker nog tot het midden van de twintigste eeuw werd die bijnaam in de mond

(113) De Raadt, J.-Th.; *Les sobriquets des communes belges*; p. 424

(114) Teirlinck, Isidoor; *Zuid-Oostvlaandersch idioticon*; deel 1 p. 253.

(115) Cornelissen, Jozef; o. c.; deel 2; p. 211 - 212.

genomen als iemand aan een Zevenekenaar vroeg waar hij vandaan kwam. Het antwoord luidde: *'k Ben ne katoenpletser van Zeveneken waar de katten door de vuisters zeken.* ⁽¹¹⁶⁾ Vandaag de dag is het gezegde nog in de ruime omgeving van Zeveneken goed gekend, wel onder deze vorm: *Zeveneken, waar de katten door de vensters zeken.* Van die zegswijze bestaat een tweede versie, die in Meerdonk is opgetekend: *Zeveneken, waar de boerkes door de vensters zeken.* ⁽¹¹⁷⁾ Het schimprijm toont duidelijk aan dat volkshumor het niet nauw neemt met een geschaafd taalgebruik. Het werkwoord *zeken* is de dialectvorm voor minder geladen synoniemen als wateren, urineren. Het dialectwoord heeft wel het voordeel dat het rijmt op Zeveneken. Hetzelfde geldt voor een in vele opzichten vergelijkbaar schimpvers dat in de streek van Tielt is gekend: *Wakken, waar ze stont aan de muren plakken.* We stellen opnieuw vast dat in volksgezegden het rijm geliefd is. Hetzelfde geldt voor de woordspelingen. Zeveneken en zeken rijmen niet alleen op elkaar, maar hebben dezelfde begin- en eindlettergreep. Die vrij verspreide uitdrukking wordt op haar beurt opnieuw een onderwerp van humor. In Belsele is de volgende variant gehoord. Iemand wordt de vraag gesteld: *Zeveneken, waar de katten op de muren ... ?* Spontaan wordt daaropgeantwoord: *zeken.* Het antwoord blijkt fout te zijn; *lopen* is het correct antwoord. De katten lopen er zoals overal elders gewoon op de muren.

Een andere woordspeling met betrekking tot de plaatsnaam Zeveneken is nog goed verspreid in het Gentse en in het Meetjesland. In Assenede en Watervliet wordt Zeveneken soms verbasterd tot *Evenzeken.* Ook in Gent noteerden we die woordspeling. Door de verplaatsing van de beginletter-*z* naar het midden van het woord krijgen we een heel andere betekenis die niettemin bijzonder goed aansluit op het hiervoor aangehaalde volksgezegde. Ten slotte vermelden we nog dat in het dialect van het Land van Waas het woord *zevenzeker* gekend is. Het woord is een spotnaam voor een vitter, voor iemand die op alles en nog wat iets heeft aan te merken. ⁽¹¹⁸⁾ Niettemin blijft onduidelijkheid bestaan over het verband tussen de urinerende katten en de vensters in Zeveneken.

Nog een uitdrukking waarvoor de verklaring duister blijft is de volgende: *Zeven gedobbelde twijndraden rond Zeveneeks kerkhof.* De twijndraad verwijst naar textielnijverheid en in dit geval naar de kantnijverheid in het bijzonder. Die kantnijverheid heeft in Zeveneken trouwens een stevige reputatie uitgebouwd. De kwijnende huisnijverheid ligt daaraan mede ten grondslag. Als gevolg van de toenemende industrialisatie werd het thuisweven of het thuisspinnen hoe langer hoe minder lonend. Een goed alternatief werd gevonden in de kantnijverheid. Op initiatief van pastoor Augustinus Vermeulen (1802 - 1858) verrees naast de pastorie in 1843 een kantschool. ⁽¹¹⁹⁾ De eerste

(116) Van De Vijver, Ferdi; Spreuken, gezegden, rijmpjes, liedjes en vertellingen. Uit de Ledegouw; p. 9. Het woord *vuisters* is het dialectwoord voor *vensters*.

(117) De Brouwer, Hedwig; Volkse rijmen en zegswijzen uit het Waasland, p. 63.

Het woord *zeken* is het dialectwoord voor *zijken*.

(118) Joos, Amaat; Waasch idioticon; p. 761.

(119) Augustinus Vermeulen werd na functies in Sas van Gent, Stekene en Lede op 25 juni 1839 aangesteld als pastoor van Zeveneken. Hij overleed er op 7 oktober 1858.

trouwens op het grondgebied van het huidige Lochristi. In Lochristi zelf richtte pastoor Joannes Leirens (1785 -1858) in 1844 een kantschool op, meer precies in de voormalige pastorie naast de kerk. ⁽¹²⁰⁾ Datzelfde jaar openden de deuren van de kantschool in Destelbergen, waarvan Beervelde toen afhankelijk was. Een jaar later stichtten de Zusters van Liefde in Zaffelare een kantschool. In Zeveneken zou de kantnijverheid trouwens langer standhouden dan in de overige deelgemeenten van Lochristi. Uiteindelijk viel omstreeks 1918 het doek over de Zeveneekse kantschool. ⁽¹²¹⁾

Zeveneken Hoekstraat: pastorie en kantschool (met torentje).
Begin 20e eeuw

Er werd in Zeveneken voornamelijk Beverse kant geklost. Dat is een variante van de Rijselse kant en had grote bloemenmotieven als kenmerk. Zowel de keuze voor Beverse kant en de verwantschap ervan met de kant uit Rijsel spruit voort uit de florissante kanthandel die in Beveren openbloede. De onderwijzer Eugeen Van Migem (1808 - 1849) wordt algemeen beschouwd als de vader van die Beverse kantnijverheid. Door zijn huwelijk, in 1833, met Julie Collier, dochter van een vermaard kanthandelaar uit Rijsel, raakte hij actief betrokken in de kanthandel. Hun zoon Emile-Philippe en kleinzoon Emile-Pierre zouden trouwens de kanthandel voort-zetten. De actieradius van de familie strekte zeer ver. Naast de naburige kantscholen van Vrasene en Nieuwkerken werkten ook de kantscholen van Geel en Leuven voor de familie. Het werk van de kantwerksters van Zeveneken werd steevast door de Beverse kanthandelaren opgekocht. De Beverse kant was in Nederland zeer gegeerd.

Omstreeks 1915 deed in Zeveneken de naaldkant zijn intrede, meer bepaald de Lierse kant. De kantscholen hadden een meervoudig doel. Door de industrialisatie en door de misoogsten van de aardappelteelt in het begin van de jaren 1840, werd de noodzaak scherper aanvoeld om een andere vorm van bij-komende broodwinning te zoeken. De kantschool bood die mogelijkheid. Meisjes vanaf de leeftijd van zes jaar konden in de kantschool van Zeveneken ingeschreven worden. De verloning was afhankelijk van de kwaliteit van het geleverde werk. In de kantschool werd ook aandacht besteed aan onderwijs, niet alleen aan het godsdienstonderricht maar ook aan lezen, spellen en rekenen. Naast een gebed van de kantwerksters is er nog een rijm bewaard gebleven. ⁽¹²²⁾ De kantwerksters zongen het tijdens het klossen:

Donkere wolken, verdrijft van mij
 Heilige Clara, verlicht mij
 Da'k mijn spelleken zie te werken
 Ieder spelleken dat ik steke
 is vermindering van de weke
 ieder vlagje dat ik make
 is vermindering van mijn take

Het is aannemelijk dat de zinswende *Zeven gedobbelde twijndraden rond Zeveneeks kerkhof* als een woordspel moet beschouwd worden zonder er een diepere betekenis in te zoeken. Een vergelijking met een andere uitdrukking kan ons dan aan de andere kant weer op weg zetten om toch een element van betekenisgeving te vinden. We verwijzen in dat verband naar het gezegde: *U met een twijndraad laten leiden*. ⁽¹²³⁾ Die zegswijze betekent: in alles gehoorzaam zijn, volgzaam zijn, zich gemakkelijk met iets laten meeslepen. Maar zelfs dan blijft het onduidelijk waarom iemand zich rond het kerkhof van Zeveneken zou laten leiden.

Misschien moeten we toch een verklaring in het bijgeloof of het occulte zoeken. Tal van volksverhalen hebben het over een draad als bijzonder teken. Zo zou een rode of asgrouwe zijden draad in Alseberg, Dadizele, Hakendover, Laken, Lebbeke, Lombeek, Mechelen, Mesen, Nazareth, Nieuwkerke, Pulderbos en Werchter de plaats hebben aangeduid waar een kerk gebouwd moest worden. ⁽¹²⁴⁾ In Rosendaal zouden ossen die in een met een roodzijden draad omgordte weide stonden, allemaal wit zijn geworden. En op de Goudberg bij Westrozebeke zou een roodzijden draad voor het leger van Bruggelingen en Lodewijk van Male (1330 - 1384) de plaats hebben gemarkeerd waar ze best stelling konden nemen tegen de Gentse troepen, aangevoerd door de Filips Van Artevelde (1340 - 1382). Laatstgenoemde sneuvelde bij die slag op 27 november 1382 en de Gentenaars werden verslagen. Zo zou de sterkte van een twijndraad

(120) Joannes Leirens werd op 1 mei 1820 aangesteld als pastoor van Lochristi. Hij overleed er op 6 maart 1858.

(121) Vervaet, Bert; *De kantschool en de kantwerksters van Zeveneken*.

(122) Van De Vijver, Ferdi; *Uit het repertorium van de kantwerksters*.

(123) Joos, Amaat; *Waausch idioticon*.

(124) Ter Laan, K.; *Folkloristisch woordenboek van Nederland en Vlaams België*; p. 324.

ook van groot nut zijn voor het weren van kwaadwillige krachten. Die aan de twijndraad toegeschreven krachtige eigenschap komt trouwens tot uiting in sagen en legendes zoals in het volgende op 12 oktober 1981 opgetekende verhaal. ⁽¹²⁵⁾ In de Karnemelkpolder, in Koewacht (Nederland), had landbouwster Jozefien Van Hecke problemen met een jong kalf dat niet meer op zijn poten kon staan. Er werd voor gekozen het dier te slachten. Maar de slager weigerde en gaf de raad naar de paters van Dendermonde te gaan. Bedoeld wordt de Sint-Petrus en Sint-Paulusabdij, een benedictijnenabdij die op initiatief van pater Veremundus D'Haens in 1837 in het voormalige Kapucijnenklooster van Dendermonde werd gesticht. Marie Picavet, de moeder van de boerin, gaf gevolg aan die raad. Daar hoorde zij dat ze te veel het hek open lieten staan waardoor ze – de kwade krachten – op het erf kwamen. Om dat te verhinderen werd haar geadviseerd het erf af te spannen, al was het maar met een twijndraad. Voorts werd zout en brood meegegeven en de negende dag was het kalf genezen. Vandaag de dag leeft in Dendermonde nog altijd een gebruik dat zich bevindt op het snijpunt van volksgeloof en godsdienstbeleving. In de collegiale Onze-Lieve-Vrouwekerk worden bij het beeld van Sint-Quintinus (? - 287) zeer geregeld nagels aangetroffen, als offergave of als ex-voto voor genezing van aandoeningen aan de nagels of nagelriemen. ⁽¹²⁶⁾

Evenzeer plausibel is dat de uitdrukking *Zeven gedobbelde twijndraden rond Zeveneeks kerkhof* eerder als een nepantiek verschijnsel aangeduid behoort te worden. Het gezegde werd omstreeks 1940 door Ferdi Van De Vijver opgetekend. Op een vraag in *Volkskundige Kroniek* in 1997 met betrekking tot de betekenisverklaring van dat gezegde kwam geen reactie. We merken op dat van die zegswijze door ons geen andere schriftelijke vermelding is aangetroffen. Bovendien is die uitdrukking ook binnen de orale traditie van Zeveneken nauwelijks gekend. Die elementen versterken de these dat we hier te maken hebben met een nepantieke uitdrukking.

Graag komen we toch nog even terug op het kantwerksterslied en meer bepaald op het tweede vers. Daarin wordt uitdrukkelijk verwezen naar de heilige Clara van Assisi (1194 - 1253). ⁽¹²⁷⁾ Zij was de eerste volgeling van Sint-Franciscus van Assisi (1181/1182 - 1226) en stichtte in 1212 de orde van de Clarissen, ook wel de tweede orde van de Heilige Franciscus genoemd. Gedurende meer dan veertig jaar was zij abdis van het klooster in San Damiano. Volgens de legende werden Saracenen die het klooster wilden veroveren tijdens het beklimmen van de kloostermuren blind en stortten vervolgens naar beneden. Gewapend met een ciborie in de hand verjoeg Clara de aanvallers. ⁽¹²⁸⁾ Haar naam Chiara betekent in het Italiaans zoveel als helder, licht. Op die gronden wordt de op 15 augustus 1255 heilig verklaarde

(125) Hoebeke, G.; *Kom binn'n er zet aa bij*; p. 120.

(126) Sint-Quintinus kwam naar de later naar hem genoemde stad Saint-Quentin om er het katholiek geloof te prediken. In 287 werd hij in die stad gemarteld en gedood. Zijn lichaam werd in de Somme geworpen.

(127) Clara van Assisi is in de Santa Chiara-kerk in Assisi opgebaard in een glazen schrijn.

(128) Jöckle, Clemens; *Heiligen van alle tijden. Levens. Legendes. Iconografie*; p. 109 - 110.

Clara van Assisi aanroepen als beschermheilige voor oogziekten. Zij is de patrones van de blinden, van de glasblazers en de glasschilders maar ook van de wasvrouwen, de borduursters en de kantwerksters. ⁽¹²⁹⁾ Op die verering is het tweede vers een duidelijke toespeling. Het kan toeval zijn, toch is het merkwaardig dat de klassieke muziekzender van de Vlaamse Radio en Televisie, de voormalige Radio 3, zich in 2000 hervormde tot Klara. Een afkorting van klassieke radio. Niettemin blijft het een leuk gegeven dat paus Pius XII (1876 - 1958), naar aanleiding van een aan de heilige Clara toegeschreven visioen, haar ook uitriep tot patrones van de televisie. ⁽¹³⁰⁾

Tot slot vermelden we nog de volgende uitdrukking die we in 2001 in Lokeren optekenden: *Had Lokeren niet gescheten, Zeveneken had geen eten*. Die zegswijze duidt op een zekere afhankelijkheid van Zeveneken, dat dankzij de barmhartigheid van Lokeren een nood kon lenigen. Die uitdrukking heeft alvast een toon van superioriteit, wat de bijnaam van de Lokeraars – *Souvereinen* – zou bevestigen. Onzes inziens behoort die uitdrukking eerder tot de beotiana, de verzonnen schimprijmen. In Lokeren wordt trouwens hetzelfde gezegd over Zele en meer precies over Zele - Heikant. En er is meer. In Hijfte wordt op een gelijkaardige manier gereageerd als iemand uit Lochristi de schimpnaam *Hijfteschijters uitspreekt: Had Hijfte niet gescheten, Lo had geen eten* luidt dan het antwoord. In Sint-Kruis-Winkel en in Zaffelare is nog steeds een spotrijm gekend waarvan de laatste verzen luiden: *Had Winkel niet gescheten, geheel Mendonk had geen eten*. Dit spotrijm bespreken we uitvoeriger in het volgende hoofdstuk. Toch trekken we hier al de aandacht op het verband tussen Sint-Kruis-Winkel en de beide verzen. We brengen daarvoor even de schimpnaam voor de inwoners van Sint-Kruis-Winkel in herinnering: de *Scheeweikakkers*. Er zijn bovendien nog andere varianten gekend. In Kalken luidde het rijm als volgt: *Had Kalken niet gebeld, Laarne had geen geld*. ⁽¹³¹⁾

(129) Van Driessche, Ignace; De Sint-Niklaaskerk van Lochristi en haar rijkdom aan symbolen.

(130) Maria Giuseppe Giovanni Eugenio Pacelli werd in 1939 tot paus verkozen. Hij koos de naam Pius XII.

(131) Cornelissen, Jozef; o. c.; deel 4; p. 326.

MUSEUM IN DE KIJKER

Museum “Zeels Erfgoed”

Hoewel men in Zele reeds in 1968 begonnen was met de aanleg van een erfgoedverzameling, duurt het tot 3 mei 1996 voor er een museum officieel geopend wordt. Ondertussen was heel wat materiaal door de voorlopige opslag en wisseling van depotlocaties verloren gegaan.

Om historisch correct te zijn moeten we toch vertellen dat het museum eigenlijk al in september 1995 voorlopig was geopend. Pas in 1998 kreeg het museum zijn naam “Zeels Erfgoed”.

In de volgende jaren werden thematisch tentoonstellingen georganiseerd over de Boerenkrijg, Honderd jaar Zele in prentkaarten, Hommage aan André Bogaert, de Koninklijke Harmonie Sint-Cecilia, Van Wieg tot Graf, Architectuur in Zele, enz.

In de jongste jaren is het erfgoedlandschap grondig gewijzigd onder invloed van de cultureelerfgoeddecreten aangestuurd vanuit de Raad van Europa (Faro Conventie). Het Zeelse museum is in die richting meegegaan en dat leidde op 29 augustus 2008 tot de opening van een totaal vernieuwd museum dat de lokale volkscultuur in beeld brengt.

De gelijkvloerse verdieping toont de geschiedenis van Zele in al haar aspecten: van het oudste Zele tot de jongste tijd. Wat hebben archeologen in Zele opgegraven? Hoe leefde men Zele in de middeleeuwen en in de Franse tijd? Wat gebeurde er in de Eerste en Tweede Wereldoorlog? Naast dit algemeen historisch beeld krijgt men daarnaast een evocatie van het ambachts- en nijverheidsverleden aan de hand van themaruimtes over klompenmakerij; vlasteelt en vlasbewerking; spinnerij en weverij, van huisnijverheid tot industrie; jute-weverij; brouwerijen en stokerijen; bakkerij van artisaan ambacht tot gemechaniseerde nijverheid; drukkerij en lokale pers, kermis-affiches, fotografie.

De tweede verdieping is geheel gewijd aan naald- en kloskant en handwerk. De blikvangers hier zijn een kunstvolle kanten bedsprei van Zeelse origine, een kostbaar stuk van rond 1870 en een bedsprei uit 1934, uitgegeven door Rosalie Vergeylen, lesgeefster in de kantschool van Minister Edmond Rubbens (1894-1938). Deze zeer sociaalvoelende minister, geboren in Zele, stichtte in 1917 een kantschool in zijn geboortedorp. Het is dan ook terecht dat Zele prat gaat op dit erfgoed en een zeer indringend beeld geeft van deze bedrijvigheid. De behandelde onderwerpen zijn de antieke Zeelse naaldkant en de oude kantschool; koninklijke naaldkant uit Zele; de Artistieke School voor Kunstnaaldkant Zele: traditie en vernieu-

wing; een ruime collectie andere kantsoorten: Chantilly, Bayeux, Duchesse, ...; kant van de wieg tot het graf: kant in doop-, bruids- en rouwkledij; kloskant en handwerk. Een antiek salon.

Informatie:

Museum Zeels Erfgoed, Lokerenbaan, 43, Zele. info: (09) 367 57 40.
Het museum is toegankelijk elke eerste en derde zaterdag van de maand van 14.00 u. tot 17.00 u. Geleide bezoeken op afspraak.

**Toespraak door de heer Jozef Dauwe,
gedeputeerde
29 augustus 2008, Museum Zeels Erfgoed, Zele
Opening vernieuwd museum, Zele**

Geachte burgemeester en schepenen,
Geachte collega's provincieraadsleden,
Zeer gewaardeerde leden van de heem- en oudheidkundige kring van Zele en van de overige Oost-Vlaamse heemkringen
Beste erfgoedliefhebbers,

Het jaar 1968 is voor velen een magisch jaar. De Praagse Lente en de revolutionaire meidagen in Frankrijk behoren tot ons collectief geheugen. Ook voor Zele is 1968 en dat zonder revolutie een sleuteljaar. In de Scheldeschuur vond een tentoonstelling plaats over Oud-Zele. En onrechtstreeks ligt die manifestatie aan de basis van het initiatief dat ons vandaag samenbrengt.

De tentoonstelling maakte heel wat wakker, onder meer het bewustzijn dat het lokaal historisch erfgoed niet verloren mocht gaan. De koe werd onmiddellijk bij de horens gevat en de Heem- en Oudheidkundige Kring van Zele zag het daglicht. Met jeugdig enthousiasme spande die zich in om de tentoongestelde voorwerpen te verwerven en te bewaren.

Helaas was er niet direct een oplossing om al het verzamelde materiaal voor een groot publiek te ontsluiten. Het werd opgeslagen in afwachting van de uitbouw van een museum, maar kostbare tijd ging verloren. Letterlijk en figuurlijk. Een aantal voorwerpen degenereerde, andere vielen ten prooi van vandalisme.

Ondertussen bouwde de Heem- en Oudheidkundige Kring van Zele zich uit tot een bloeiende vereniging die de lokale geschiedenis in boeiende jaarboeken tot leven bracht. Misschien geïnspireerd door de in 1968 vermoorde Martin Luther King, werd de initiële droom om een museum te realiseren nimmer opgegeven. In 1995 was het dan zover; in het nieuwe dienstencentrum stelde het gemeentebestuur ruimte ter beschikking voor het Zeelse Erfgoedmuseum.

Gelukkig is er van bij de aanvang voor gekozen om niet een divergente verzameling van voorwerpen te tonen. Integendeel, het museum vertelt bewust het verhaal van de eigen culturele biografie die markant verschilt van andere Oost-Vlaamse gemeenten. Die eigen geschiedenis is onlosmakelijk verbonden met de specifieke economische ontwikkelingen, die voor de streek van Zele en Hamme niet altijd gunstig waren.

Honderd jaar geleden kwam August De Winne, een redacteur van *Le Peuple*, hier persoonlijk de armoede en de onmenselijke levensomstandigheden van de gewone Zelenaar bekijken. Niet als ramptoerist, wel wilde hij de schrijnende toestanden van de Vlamingen, waarvoor men in het toen welvarender Wallonië de ogen afwendde, in kaart brengen.

Beklijvend is zijn beschrijving over 't Eindeken: "De huizen van de wevers lijken ordeloos neergeworpen met ertussen onregelmatige slijkerige steegjes. Die huizen tellen een voorkamer die ook keuken en slaapkamer is en een achterkamer waar weefgetouw en spinrad staan." Gezinnen met vijf of meer kinderen wonen er en die moeten de dag rondkomen met wat brood en cichorei 's morgens, aardappelen met uien 's middags en 's avonds wat karnemelk.

Het zou me trouwens niet verwonderen als het Zele van amper een eeuw geleden door de huidige generatie, verwend door de informatica, mobiliteitsfaciliteiten en ontspanningsmogelijkheden, als onwenzelijk ervaren wordt.

Het museum Zeels Erfgoed doet stilstaan bij de uitdagingen en de oplossingen die de Zeelse bevolking vond om uit dit economisch dal omhoog te kruipen en die tot uiting komen in de bijzondere ambachten die beoefend werden: touwslagerij, blokmakerij, ambulante handel, verwerken van afval van vlas, hennep en jute – de zogenoemde klodden –, naaldkant. Het zijn die activiteiten die de ontwikkeling van Zele zo verschillend maken van de ontwikkeling elders in onze provincie.

Ook bijzondere kunstenaars van eigen bodem kregen een plaats. De befaamde beeldhouwer Aloïs De Beule mocht inderdaad niet ontbreken en ik zeg dat niet alleen omdat hij voor twee kerken in Dendermonde een kruisweg maakte en nog een altaar voor de Dendermondse Onze-Lieve-Vrouwekerk. Naast religieuze kunst wordt hij ook geprezen voor zijn profane kunst. Ik refereer bij wijze van voorbeeld aan het Boerenkrijgmonument van Overmere.

En er is ook aandacht voor de lyrisch-abstracte kunstenaar André Bogaert. Ik steek het niet weg dat het me een enorm plezier doet zijn Bobijnenassemblage weer te zien, dat een prachtige plaats heeft gekregen in dit museum, recht tegenover een weefgetouw.

Het succes van de Heem- en Oudheidkundige Kring van Zele is ook te danken aan de schitterende thematentoonstellingen die een specifiek Zeels historisch onderwerp belichten. Dat succes komt ook tot uiting in de schenkingen die na 1995 in ontvangst werden genomen: materiaal uit een dorpscafé, uit een drukkerij, uit een kapperszaak en veel kantwerk.

Uitbreiding van het museum en een betere opstelling van de historische voorwerpen werden noodzakelijk. Vooral de wens om de unieke

positie van de naaldkant van Zele tot haar volle recht te laten komen, werd sterk gekoesterd.

Het is bekend dat na de crisisjaren van 1840 kant voor veel plattelandslieden een noodzakelijk bijkomend inkomen opleverde. In tal van gemeenten werden kantscholen opgericht waarvan de productie door kantuitsteeksters werd opgekocht. Beveren wierp zich trouwens op tot een dergelijk kantcentrum dat vooral Zeeuws-Vlaanderen bediende.

In Zele werd het accent niet op de kloskant maar op de naaldkant gelegd. En Zele verwierf een uitzonderlijke faam, onder andere door de prachtige werkstukken die aan de koninklijke familie werden aangeboden: een sluier voor koningin Elisabeth in 1919, een tafelloper voor koningin Astrid in 1935. De belangstelling voor naaldkant vergeleed stilaan, maar bleef latent aanwezig.

Toen in 1977 de naaldkant hier opnieuw actief werd geïntroduceerd meldden zich binnen één jaar tijd al meer dan 300 personen. De Zeelse naaldkanttraditie bloeide weer volop. Zo schonk het provinciebestuur in 1985 opnieuw een Zeels kantwerkstuk aan de koninklijke familie, ter gelegenheid van het 25-jarig huwelijk van koning Boudewijn en koningin Fabiola.

Als de naaldkantnijverheid ergens in Oost-Vlaanderen verduidelijkt en getoond moet worden, dan is Zele bij uitstek de plaats waar dat het best kan gebeuren. De heroriëntering van het Dienstencentrum bood een uitgelezen kans om dat mogelijk te maken. De gelijkvloerse verdieping van het museum wordt voorbehouden voor de Zeelse geschiedenis en voor de ambachten en nijverheden. De volledige eerste verdieping daarentegen staat volledig in teken van de Zeelse kant.

En ik sta even stil bij kant. Niet de Zeelse maar de filosoof. Immanuel Kant poneerde ruim 230 jaar geleden al in zijn *Kritiek van de Zuivere Rede*, dat er geen twijfel over bestaat dat al onze kennis begint met ervaring. Die stelling is duidelijk geen kanttekening in de visie van de Heem- en Oudheidkundige Kring. Bewaren om te bewaren heeft inderdaad weinig zin.

Het komt erop aan de ervaringen uit het verleden door te geven aan de volgende generaties. Daarom is bewust gekozen voor een heldere verhaallijn die in het museum *Zeels Erfgoed* verteld en verduidelijkt wordt. Die educatieve doelstelling wordt nog onderstreept door de inspanningen die de Heem- en Oudheidkundige Kring onderneemt om leerpakketten te ontwikkelen voor de schoolgaande jeugd.

Net die systematische en doordachte educatieve ontsluiting van ons erfgoed past volkomen binnen de strategische doelstellingen die tijdens deze legislatuur door het Oost-Vlaamse provinciebestuur beoogd worden.

Het is ook daarom dat het provinciebestuur graag inging op de vraag van de Heem- en Oudheidkundige Kring om samen te werken; om dit mooie project mee te realiseren. Naast het aanbod van inhoudelijke begeleiding bij de eigentijdse educatieve ontsluiting stelt het provinciebestuur ook financiële middelen ter beschikking.

Op die manier wordt een bijdrage geleverd om in Zele op een boeiende en tegelijk toegankelijke manier het markante streek eigen erfgoed te tonen en bezoekers aan te zetten eigen en vroegere ervaringen om te zetten in kennis.

Het museum Zeels Erfgoed verschilt vanuit de specifieke keuze vooral aandacht te hebben voor die eigen streekgebonden ambachten, van andere Vlaamse streekmusea die niet focussen op de specifieke streek-eigenheid en daardoor als het ware soms varianten van eenzelfde verzameling vormen.

Ik maak van de gelegenheid gebruik om te onderstrepen dat het provinciebestuur de studie van de geschiedenis hoog in het vaandel draagt. Niet zonder trots kan ik meedelen dat de ondersteuning van de heemkundige kringen dit jaar opnieuw gevoelig is opgetrokken. Via heemkunde Oost-Vlaanderen zal elke aangesloten kring, dus ook de Heem- en Oudheidkundige Kring Zele, op een grotere subsidiëring kunnen rekenen.

Daarnaast werkt het provinciebestuur, samen met Heemkunde Vlaanderen, aan de deskundigheidsbevordering van erfgoedbewaarders. Het project Lokaal Geheugen, dat in het najaar zijn derde jaar ingaat, geeft erfgoedbewaarders waardevolle tips om hun collectie beter te beheren, te bewaren en te ontsluiten. Vorig jaar kwamen het agrarisch erfgoed, het textiele erfgoed en de mondelinge geschiedenis aan bod. Ook in het derde projectjaar worden de kwaliteitsvolle lessen gratis aangeboden.

Het spreekt voor zich dat het provinciebestuur het geschiedenisonderzoek krachtadig aanmoedigt. De provinciale prijzen in de historische sector zijn daarvan een exponent. Zo ook wordt aandacht geschonken aan de bewaring en ontsluiting van ons erfgoed. Ik heb het dan niet alleen over de beschermde monumenten en de succesvolle Open Monumentendag die er weer zit aan te komen. De aandacht gaat ook uit naar het papieren erfgoed, het archiefwezen, de archeologie en naar het immateriële erfgoed.

Bovendien ontwikkelt het provinciebestuur eigen initiatieven en wordt een goed doordacht publicatiebeleid gerealiseerd. De kleine cultuurgidsen brengen op een zeer bevattelijke manier interessante onderwerpen van ons Oost-Vlaams erfgoed naar een groot publiek.

In die reeks verscheen vier jaar geleden trouwens een publicatie over de Sint-Ludgeruskerk en het Van Peteghemorgel.

En met plezier deel ik hier al mee dat het provinciebestuur thans inzet op een ander kleurrijk facet van het Zeels Erfgoed, een facet dat ook in dit museum niet echt is aangesneden: het Brigade. Een verwijzing naar die kramer- en boeventaal wordt wel subtiel aangehaald in de naam van de staminee: de dieperik. In dit gezelschap is het wellicht overbodig om te verduidelijken dat dit Bargoens woord kelder betekent.

Het Brigade van Zele heeft andere Bargoense streektalen sterk beïnvloed, onder andere dat van Sint-Niklaas. Merkwaardig is dat het Brigade, ofschoon zo goed als volledig uitgesproken, ons niet alleen bekend is via woordenlijsten maar ook via verhalen die in het Bargoens zijn vertaald.

Net die verhalen zijn verzameld, naar het Nederlands hertaald en in de juiste context geplaatst. De publicatie van die studie wordt binnenkort door het provinciebestuur gerealiseerd. Ik nodig ik jullie meteen al uit op de voorstelling van die bijzondere publicatie die het provinciebestuur graag in de komende maanden en hier in Zele plant.

Ik stel er prijs op de Heem- en Oudheidkundige Kring van Zele, het gemeentebestuur en allen die meegewerkt hebben aan de realisatie van dit schitterende streekmuseum te feliciteren met het resultaat. Ik ben ervan overtuigd dat dit museum heel wat mensen zal aanzetten de blik te verruimen en de ervaringen van het verleden in kennis voor het heden om te zetten. Immanuel Kant mag tevreden zijn.

Ik dank u voor uw aandacht.

SAMENVATTING - SUMMARY

Huizen van ontucht: het bordeel in Gent in de Nieuwe Tijd

Barbara Vos

Samenvatting

Verrassend genoeg zijn de bordeelhouders en koppelaarsters ondervertegenwoordigd in de procesdocumenten van Gent in de periode 1775-1795. We zijn daarom genoodzaakt om informatie over deze bijzondere beroepscategorie te verzamelen uit de verhoren van prostituees en getuigenissen van klagende buurtbewoners. Op deze manier slagen we erin een glimp op te vangen van de bordeelhoud(st)er op het einde van de achttiende eeuw: een persoon zonder gewetensbezwaren die zich enkel richt op persoonlijke verrijking door het uitbuiten en oplichten van derden. De bordeelluitbaters waren bij de tijdgenoot vooral bekend omwille van het grote oproer die hun 'kwade huizen' veroorzaakten. Ondanks het beperkt opduiken van deze personages in de geregistreerde criminaliteit van deze periode, waren ze niet weg te denken uit het Gentse stadsbeeld.

Summary

Unexpectedly court documents about legal process against brothelkeepers and procuresses from the 1775-1795 period are not to be found in abundance. We therefore were compelled to turn to examination reports on prostitutes and to testimony accounts given by complaining neighbours. In this indirect manner we succeeded in depicting the male and female brothelkeeper at the end of the eighteenth century, which shows us an unscrupulous figure obsessed by his or her sole personal enrichment through trickery and exploitation of other persons. Those brothelkeepers and madams were known by their contemporaries especially for the disturbance created by these "houses of ill repute". Though little represented in the total of recorded criminality in this period, prostitutes were an ineradicable part of the Ghent city scene.

De Russische demonologie

Elise Vos

Samenvatting

In dit artikel zullen we een aspect van de Russische folklore bespreken, namelijk het geloof in geesten en demonen die met de natuur en de dagelijkse leefwereld van de eenvoudige Russische boer verbonden waren. Enkele van de voornaamste van deze geesten zullen van dichtbij bekeken worden.

Ze drukten een belangrijke stempel op het leven van de Rus en lieten onuitwisbare sporen na in de kunst. Achtereenvolgens zullen de huisgeest, de schuurgeest, Kikimora, de waternimf, de watergeest, de badgeest, de bosgeest, de vuurdraak en de veldgeest aan bod komen.

Summary

This article depicts a certain aspect of Russian folklore, viz. the beliefs in demons and spirits who affected all aspects of day-to-day life of the Russian peasant. It will concentrate on a series of these spirits, such as the house spirit, the barn spirit, the female spirit Kikimora, the water spirit, the spirit of the field, the master of the forest and wild animals, the bath house spirit, the fiery dragon.